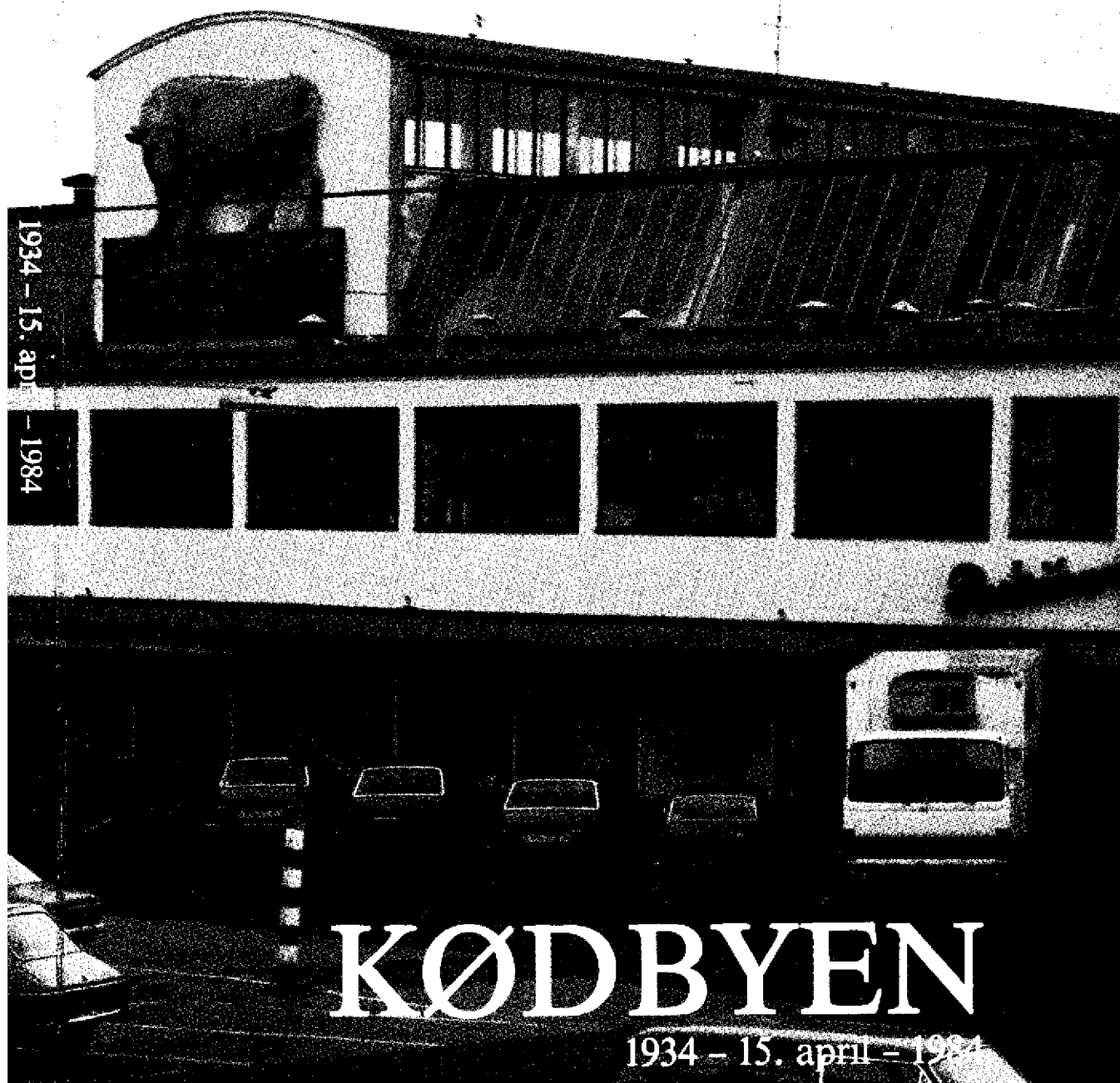

Steffen Linvald

KØDBYEN

1934 - 15. april - 1984

KØDBYEN

1934 - 15. april - 1984

Halvtreds år
på »Svendsens Pynt«

KØDBYEN

1934 – 15. april – 1984

af
Steffen Linvald

»Trommesalen«
»Den brune Kødbye«
»Den hvide Kødbye«

1984

Forord

Ved Kødbyens indvielse og ibrugtagning den 15. april 1934 fandt forsyningen af kødvarer til hovedstadens befolkning sted gennem et meget stort antal mindre slagter- og høkerforretninger. Disse forretninger kunne herefter foretage deres indkøb i den nye, moderne Kødby, hvor der til deres rådighed var en stor salgshal, et stort slagtehus, store produktionsvirksomheder som Houlberg og Steffensen samt en række engros virksomheder.

Fra kommunens side var der således gjort en stor indsats for i produktions- og engrosleddet at skabe så gode forhold for levnedsmiddelforsyningen til byens befolkning som muligt. Bevillingen til Kødbyens opførelse svarede til en femtedel af et års driftsbudget for samtlige kommunens institutioner, og kommunens arkitekter og ingeniører skabte her et enestående anlæg, som blev et mønster for tilsvarende anlæg i andre lande.

Kødbyens eksistens og økonomi blev sikret gennem bestemmelser om, at alle kødvarer til København skulle passere den veterinære efterkontrol i Kødbyen, og at alle indkøb til virksomhederne i Kødbyen skulle ske gennem salgshallen.

En rivende samfundsudvikling, ikke mindst i årene efter krigen, har medført, at forudsætningerne for Kødbyens anlæg og drift på væsentlige områder er blevet ændret. I detailledet er en betydelig del af kødsalget blevet overtaget af butikskæder og supermarke-

Borgmester H. Thastrup Hansen.

der, der for manges vedkommende foretager deres indkøb direkte på slagterierne ude i landet. Men tilbage er dog heldigvis mange mindre slagterforretninger, der på den gammeldags, servicebetonede måde opretholder den personlige kontakt med befolkningen. Disse slagterforretninger har udvidet deres sortiment, og det er livsnødvendigt, at de på et cen-

tralt sted – Kødbyen – kan foretage alle deres indkøb til priser, der gør dem konkurrencedygtige med butikskæderne og supermarkederne.

I selve Kødbyen medførte efterkontrollens nedlæggelse og ophævelsen af virksomhedernes pligt til at foretage deres indkøb i salgshallen i 1960'erne en afgørende ændring i forudsætningerne for Kødbyens og virksomhedernes drift.

Hele denne udvikling har stillet store krav til de enkelte virksomheder og til selve anlægget, der da også på væsentlige områder har måttet indrettes efter de nye forhold.

Det er derfor særlig glædeligt at konstatere, at Kødbyens indretning, som er et resultat af et stadigt samarbejde mellem levnedsmiddelbranchen og den kommunale administration, også i dag opfylder alle krav til et moderne forsyningscenter, hvilket er en væsentlig faktor for opretholdelsen af en detailhandel, der er til glæde og gavn for hovedstadens befolkning.

Denne bog udgives i anledning af 50 års dagen for Kødbyens indvielse. Det vidner om det gode forhold mellem det kommunale styre og erhvervslivet, at bogen er udarbejdet på foranledning af den kommunale ad-

ministration og bekostet af Købbyens virksomheder og Carlsberg-fondet.

På magistratens vegne udtaler jeg i anledning af Købbyens 50 års jubilæum den 15. april 1984 ønsket om den bedst mulige fremtid for Købbyen, dens mange virksomheder og deres medarbejdere.

H. Thustrup Hansen
borgmester

I

Slagtere og prangere

»Spist kød er snart glemt«, siger et gammelt svensk ordsprog, og »han er værd sit kød, som sin kål vel æder«, udtaler Peder Laale omkring 1350, og begge ordsprog er i virkeligheden udtryk for de nordiske folks værdsættelse af kød. Derfor har slagtere også altid været uundværlige for samfundet og ansete som handelsmænd og håndværkere. I sit store tre binds værk om København i middelalderen udtaler general H.U. Ramsing i 1940, at slagterlauget eller kødmanglerlauget, som det oprindeligt kaldtes, sikkert er ligeså gammelt som bagerlauget, der var oprettet 1403¹⁾, men dets ældste skrå er gået tabt. De bevarede »artikler«, der er udstedt af Christian I 1451, synes imidlertid at forudsætte tilstedeværelsen af et laug og en laugsskrå²⁾. Det var kødmangernes privilegium at have eneret på salg af fersk kød mellem St. Nikolaj Dag den 6. december og Johannes den Døbers Dag den 24. juni. Udenfor dette tidsrum lå de gængse slagtetider i oktober og november, hvor borgerne frit kunne sørge for at få »saltetønden fyldt, skinker og pølser hængt til røg og tællelysene støbt«, som H. Hjorth-Nielsen fortæller i sit imponerende værk om »Københavns Slagterlaug 1451-1926«³⁾. Udenfor slagtetiden var det kun kødmangerne, der var i stand til at forsyne folk med fersk kød, og de havde derfor tilladelse til at »ride på lands-

byen« og foretage de nødvendige indkøb af øksne, køer, grise, får og marsvin »til deres embeds nytte og behov«⁴⁾. Men ingen kunne være kødmanger, »uden han boer i de gamle Kjødmanger boder«⁵⁾. De skal oprindelig have ligget i den del af Tyskmanngade, hvor Skoubogade og Vimmelskaftet nu mødes, men flyttedes siden

*Slagtemåned november.
Slagter med svin.
Almanak fra 1399.*

til Købmagergade, der derfor i 1400-tallet kaldtes Kjødmangerstræde. I den ældste laugsskrå fra 1496 hedder det, at kødmangeren skal have en »uberygtet dannekvinde til hustru«. Derefter er der stille om lauget indtil 1577, da Frederik II udsteder et forbud mod slagting indenfor voldene, fordi »blod og andet urenlighed, som deraf kommer, bliver udi rendestenene forsamlet, hvorefter megen ond og slem stank forårsages, og er at befrygte, at både sligt og andet mere ubekvemt, som findes der udi byen, kan styrke og give årsag til pestilens og anden sygdom og skrøbelighed, som der fast mere end andetsteds her udi riget så ofte regerer«⁶⁾. Slagterne skulle i stedet anvises et passende sted udenfor byen til slagting, og til de fortjenester, rigshofmester Christoffer Walkendorff som statholder i København indlagde sig, hører da også i 1583 opførelsen af et slagtehus ved kysten udenfor Vestervold – sikkert i nærheden af den nuværende Kødby.

De gårde på Købmagergade, der indtil forbudet 1577 havde været benyttet til slagting, blev nu for store til blot at være bolig og udsalgssteder for slagterne, og for at imødekomme dem indrettede staden derfor på hjørnet af Skindergade og Klosterstræde ved siden af

*Slagter slår en okse for panden.
Træsnit, Jost Amman 1568.*

bryggernes laugshus tolv slagterboder, der udlejedes til medlemmer af laugget. Senere opførtes endnu en bod, så der i alt var tretten, og disse såkaldte »stadens slagterboder« eksisterede endnu omkring midten af 1700-tallet, idet de ses på overkonduktør ved fortifikationen Christian Geddes kvarterkort fra 1757 og hans eleverede kort over byen fra 1760-61. Slagtehuset udenfor

Vestervold, der indeholdt 14 boder, er derimod sandsynligvis blevet nedrevet under svenskekrigene, og da det ikke genopførtes, blev slagtning atter tilladt indenfor voldene.

Salg af slagtemad fandt sted på Gammeltorv onsdag og lørdag, der var torvedage, og i Erik af Pommerns stadsret 1422 blev det forbudt alle andre end byens egne borgere at handle på torvet, før »tegnet« blev taget ned kl. 10. Dette »tegn« omtales endnu 1660 af Vartovpræsten Anders Matthiesen Hjørring (1609-78) som en rød fane med et hvidt kors. Forbudet skulle forhindre høkere og andre i at opkøbe varerne og videresælge dem med fortjeneste – men forprang udenfor byens porte var det derimod vanskeligt at komme til livs.

Levende kvæg solgtes Ved Stranden, i Højbrostræde og Store Færgestræde, som i middelalderen og helt op til byens brand 1795, da Højbro Plads anlagdes i deres sted, forbandt Gammelstrand og Ved Stranden med Amagertorv. Fra sin store gård mellem Østergade og Store Kirkestræde, som Christoffer Walkendorff op-

førte 1582 »Kjøbenhavns by til ære og gavn«, og som senere blev kendt som gæstgivergård under navnet »Store Lækkerbidsken«, har han på torvedage kunnet iagttage de store flokke af kvæg og heste, der blev udbudt til salg udenfor hans vinduer. Muligvis kan dette syn have medvirket til, at han året efter byggede de omtalte slagterboder udenfor stadens Vesterport. Også

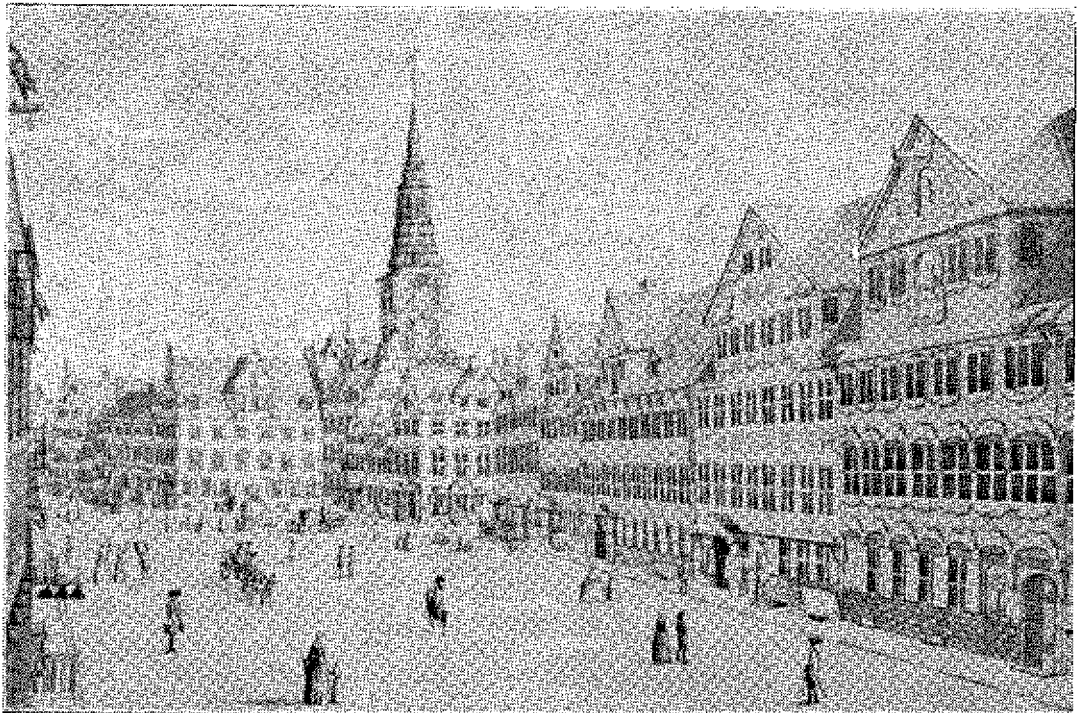
*Detail af Geddes eleverede kort
1760-61. (Pilen peger mod
slagterboderne på hjørnet
af Skindergade og Klosterstræde).*

på Nytorv blev der solgt levende kvæg, efter at dette 1606-10 var blevet udlagt til torv.

I slagternes skrå af 31. oktober 1623⁷⁾ hedder det ikke blot, at al slagtning skal foregå i de boder udenfor byen, der er bygget til dette formål, men også at ingen må udhænge eller sælge »slagtet kød eller svin« i deres huse eller på gaderne, men kun i slagterboderne i Skindergade, eller hvis der ikke er plads i disse, på Nytorv. Skråen tager også hensyn til hygiejnen, idet den »under deres æres og embedes fortabelse« forbyder slagterne at sælge fersk kød af selvdøde dyr.

Efter svenskekrigene, da slagtning atter var blevet tilladt indenfor voldene, udstedtes der for laugets 25 medlemmer en ny skrå, og i 1671 fik hofslagter Niels Olufsen bevilling til at indrette et torv for salg af levende kvæg med tilhørende accisebod udenfor Vester-

Amagertorv set mod »Store Lækkerbidsken«. Tegning af Johan Jacob Bruun 1753/56.

port, idet han derved som forpagter af konsumtionen ville kunne hindre borgerne i at købe og slagte kvæg uden at betale afgift⁸⁾.

Det ny kvægtorv var beliggende ved Vesterbrogade mellem Hammerichsgade og den gade, der i nutiden kaldes Trommesalen, som blev kvægtorvets navn, fordi markederne åbnedes og afsluttedes med trommeslagning. Enhver borger, hvadenten han var slagter eller ej, kunne her købe øksne, køer, kvier, kalve, svin, får og lam lige til dets nedlæggelse 1879, da det afløstes af et nyt kvægtorv ved Halmtorvet. Handelerne afslut-

Slagternes skrd af 1683.

tedes med håndslag, og lidkøb blev drukket i en nærliggende beværtning, og da hverken køber eller sælger var sarte folk, gik de sjældent af vejen for en drøj ed eller en saftig historie.

To år efter anlægget af Trommesalen fik slagterne i 1673 en ny skrå, underskrevet af Christian V og Griffenfeld, der ti år senere afløstes af den skrå, som var gyldig indtil 1861, efter at alle skråer var blevet ophævet ved næringsloven af 29. december 1857⁹⁾, hvor også torvetvangen blev afskaffet.

Slagternes skrå af 1683 påbød bl. a., at ingen måtte ernære sig som slagter i København og på Christianshavn uden at have taget borgerskab og være indskrevet i slagterlauget – dog med undtagelse af to, der drev forretning i Nyboder, »som admiralitetet haver begge at anordne«. Alle andre måtte nu som tidligere kun sælge kød fra boderne i Skindergade og efter tilladelse fra staden, men ifølge grundtaksten 1668 var antallet af boder nu blevet forøget med otte – tre mere ved bryggernes laugshus og fem i Lille Strandstræde, der dog hurtigt må være blevet nedlagte, ligesom flere andre i årenes løb synes at have lidt samme skæbne¹⁰⁾. Det gjaldt sikkert også den bod, som hofslagter Hans Hermandssøn 1670 fik tilladelse til at indrette på Slotspladsen¹¹⁾. De slagterboder, der bl. a. ses på Rach og Eegbergs maleri i Nationalmuseet af Kongens Nytorv omkring 1750, i kolonnaden under den store ejendom, som dengang lå på hjørnet af Ny Adelgade og torvet, tilhørte derimod frislagtere – slagtere, der stod udenfor lauget, og som under strafansvar solgte godt og sundt kød til billigere priser end laugsslagterne. Men også andre steder i byen solgte frislagtere kød – således havde to fået anvist plads ved Rådhuset, to på Amagertorv, en på Vandkunsten og en på Christianshavn.

Stanken fra de indenbys slagtergårde var især om sommeren, når der slagtedes, og blod og ekskrementer

drev med strømmen gennem gadernes åbne rendestene, nærmest uudholdelig, og resultatet af mangfoldige klager blev da også et reskript af 4. december 1776, ifølge hvilket alle slagtergårde i fremtiden så vidt muligt skulle ligge i udkanten af byen, så tæt op til volden som muligt, og samtidig blev det, som hidtil, forbudt slagterne at sælge kød i deres huse, »endsige udhænge det i porte, forstuer eller udenfor husene«. Kød måtte udelukkende sælges i de officielle slagterboder eller torvestader^{12, 13}.

For indretningen af nye slagtergårde blev der endvidere fastlagt bestemte retningslinier. Gårdspladserne måtte således ikke være under ti alen i bredden og 324 kvadratalen store, de skulle være brolagte og have ordentlige rendestene. Endvidere skulle der bl.æ. være staldplads til både stude og heste, og i slagtehuset skulle gulvet være af planker eller mursten og have fald mod gården, hvor en jernrist skulle forhindre, at affaldet fra rendestenen skylledes ud på gaden. I gården skulle der endelig være en tre alen dyb muret skærnkiste, der hyppigt skulle tømmes¹⁴.

Fra gammel tid var okseslagtere blevet betragtet som »finere« end svineslagtere, men ikke desto mindre blev en svineslagter, Johan Dein, i 1797 valgt til oldermand, og dermed bortfaldt den hidtidige »diskriminering« af svineslagtere, eller som det hed: »i fald nogle gamle vedtægter eller meninger skulle finde sted, da skulle samme nu og herefter aldeles ophøre og på ingen måde være til hindring i de rettigheder, som laugsartiklerne giver«¹⁵.

Ejendommeligt nok betragtedes slagterlauget ikke som et »rigtigt« håndværkslaug, men snarere som et laug af handelsmænd – akkurat som bagernes, der efter manges mening »ikke kunne henregnes blandt de såkaldte håndværkere«. En af årsagerne hertil var utvivlsomt, at man ikke skulle præstere hverken sven-

de- eller mesterstykke for at blive optaget i lauget¹⁶. Uegnede drenge var derfor ofte blevet indskrevet som svende, ligesom flere mestre havde vist sig ude af stand til at lede et slagteri. Heri indtrådte dog i 1815 en forandring, da både svende- og mesterprøver indførtes. Året efter gentoges et tidligere påbud af 13. marts 1801, at frislagtere, der solgte kød billigere end laugets medlemmer, ved et skilt på deres udsalgssteder skulle tilkendegive, at de var »frislagtere«¹⁷.

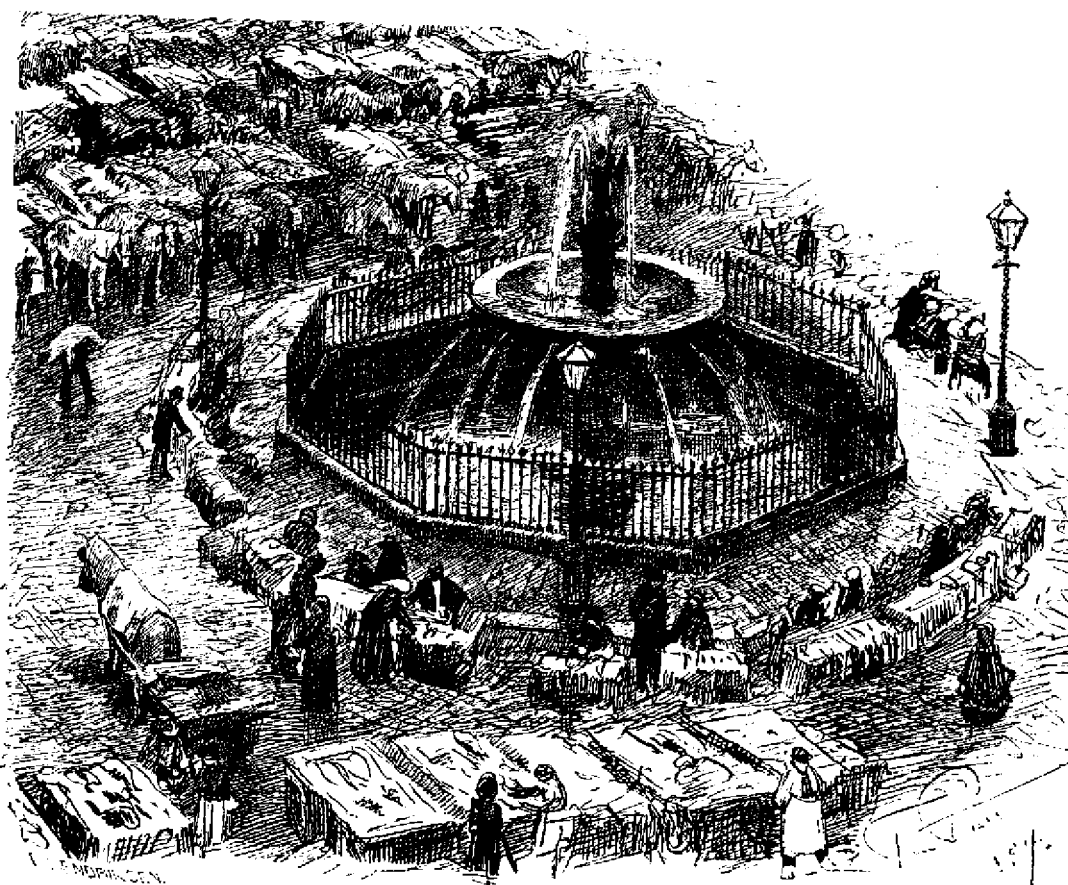
Men slagterne var ikke de eneste, der handlede med kød. Allerede i 1790 var det ved et reskript blevet tilladt bønder og andre udenbys boende at sælge fersk og slagtet svinekød på torvet, og i 1808, da krigen mod England forhindrede regelmæssige tilførsler af kreaturer fra Jylland og øerne vest for Storebælt, udvidedes denne tilladelse til at omfatte al slags fersk og saltet kød med undtagelse af hestekød¹⁸. Dette blev en virkelig succes, og på trods af slagterlaugets protester oprettholdtes derfor efter krigens afslutning denne form for torvehandel, men indskrænkedes dog i 1823 til de tre dage, mandag, onsdag og lørdag til kl. 12, for nogle år senere atter at blive udvidet til to hele dage, tirsdag og fredag foruden onsdag og lørdag til kl. 15¹⁹.

Allerede i 1820 var det desuden blevet vedtaget, at den officielle slagtetid, hvor det var tilladt enhver at slagte til eget forbrug, der sædvanligvis strakte sig fra midt i oktober til midt i november, fremtidig hvert år skulle fastsættes af magistraten efter samråd med politidirektøren og de 32 mænd – datidens borgerrepræsentanter²⁰.

I sine erindringer »Et Liv«, der udkom 1924, fortæller historikeren Troels-Lund (1840–1921) meget fornøjeligt, at han fra vinduerne i sit barndomshjem på Gammeltorv morede sig med at betragte livet på torvet i dets mange forskellige afskygninger: »Dagligdags og dog hver dag nyt var myldren af bøndervogne, der i

tætte rækker kom, holdt og kørte bort igen, et tætpres-
set virvar, hvor en usynlig hånd holdt orden, så hver
tom plads straks fyldtes. Alle vognene var læssede med
kornsække og ovenpå lå gerne svinetropper. Straks en
vogn kom til torvet, greb en sjovert (d.v.s. en karl) ved
kanten af den og fulgte med. Når den standsede og var
kommen i række, kastede kusken først dæknerne, han
havde siddet på, ned på hestene. Selv blev han ofte sid-
dende på vognen, så ikke til sjovertene bag ude, men kun
til de mænd, der gik rundt mellem vognene og under-
tiden standsede hos ham og med hånden på en af hans
sække talte op til ham. Det så tit ud som om de skænd-

*Torvehandel på Gammeltorv.
Efter tegning af Tom-Petersen
1884/85.*

tes, men det endte gerne med, at kusken spyttede til den anden side og steg ned. Jeg forstod ikke, hvad der foregik, men en ældre broder forklarede mig, at når han spyttede, var det tegn på, at de var blevet enige om handelen, et træk som jeg bagefter samvittighedsfuldt efterlignede, når jeg selv legede »torv«.

Mange af bønderne var, da jeg var barn – fortæller Troels-Lund videre – klædte i lang gulladen frakke og vest med sølvknapper, knæbenklæder og grå uldstrømper. På hovedet bar de en spids hue, der hang ned med en dusk på siden. Huen var vist af skind og lys; dog synes jeg også at kunne huske røde! Alle bar de langt hår, der hang ned på skuldrene. Først efter krigen 1848–50 skete der forandring heri, og det fælles indtryk, man fik ved at se ned på vognene, var, at sækkene var grå som før, men bønderne var nu blevne mørkeblå med lange benklæder og langskaftede støvler.

*Torvehandel på Gammeltorv.
Til højre ved springvandet sidder
Valbykonerne. Fotografi 1860.*

Omkring springvandet sad valbykoner i flere rækker med deres fjerkræ og æg. Var det en rigtig torvedag, kunne ofte Nytorv med være fyldt af bøndervogne og slagtervogne, hvilke sidste her havde deres egentlige stude. Så langt øjet rakte, var da begge torve et myldrende virvar af handel og liv«²¹⁾.

Bedre kan livet på de to torve i årene før den ny næringslov 1857 blev vedtaget næppe beskrives!

Som følge af denne torvehandel var det ikke så mærkeligt, at mange slagtere følte sig truet i deres næring, idet reskriptet af 1790 og plakaten af 1808 jo i virkeligheden overflødiggjorde slagterlauget, idet enhver der boede udenfor demarkationslinien – Jagtvejen, Falko-

Valbykone sælger æg og fjerkræ på Gamle Torv. Maleri, A. Th. Henriksen ca. 1890.

ner Alléen – kunne ernære sig som slagter uden at have aflagt mesterprøve eller løst borgerskab²²⁾. Lauget svækkedes sikkert også ved, at de varer, som svineslagterne hidtil havde handlet med, efterhånden blev overtaget af høkerne²³⁾. Som et kuriosum kan i den forbindelse nævnes, at en franskmænd i 1828 fik bevilling til at tilberede svinekød »på fransk måde«, og i 1847 fik »den franske svineslagter« Fr. L. Beauvais (1804–76) en lignende bevilling. Da han derefter i vinduet i sin viktualiekælder på Østergade udstillede sine specialiteter, kogt oksetunge, leverpostej etc., dengang ukendte lækkerier, vakte de en sådan opsigt, at politiet hver aften måtte tilkaldes for at rydde gaden²⁴⁾. At slagterlauget ikke så med blide øjne på en så succesfuld konkurrent, siger sig selv.

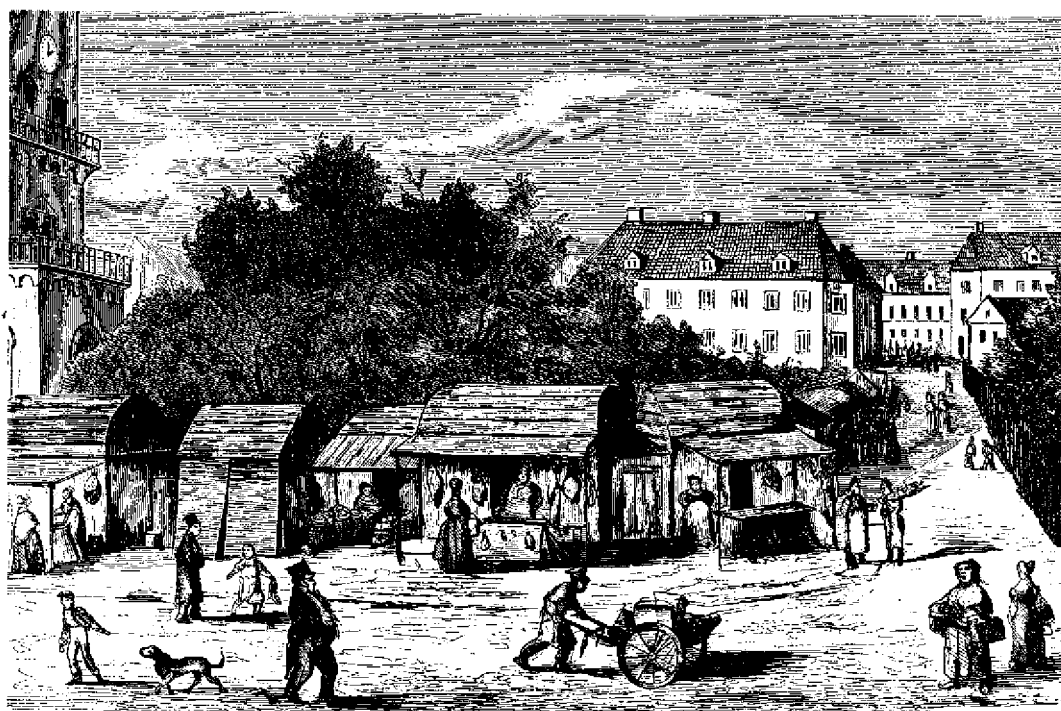
Efter bombardementet 1807, der også havde ødelagt

*Skamstøtten på Gråbrødretorv
mellem slagterboder
og kramboder.
Tegning af P.C.Kløstrup.*

slagternes boder i Klosterstræde-Skindergade, flyttede en del af dem til den nærliggende Ulfeldts Plads, som Gråbrødretorv kaldtes indtil 1841. I et forsøg på at gøre dette mere attraktivt blev den såkaldte skamstøtte over Corfitz Ulfeldt samtidig fjernet, og både slagtere, grønthandlere og marskandisere fik opsagt deres lejemål af torvets boder, som nedreves. De fleste af de handlende blev i stedet henvist til pladsen ved Nikolaj Tårn, hvor den nedlagte kirkegård efterhånden anvendtes til mange forskellige formål. Efter at det gamle kirketårn i 1820 var blevet indrettet til brandstation, benyttede brandvæsenet den til afholdelse af øvelser, medens adskillige håndværkere anvendte den til oplagsplads. Størstedelen af det store areal optoges imidlertid af salgsboder. Foruden slagtere havde både gartnere, høkere, kallunsmænd og marskandisere deres

*De ældste slagterboder
ved Nikolaj.
Tegning af P.C.Klæstrup.*

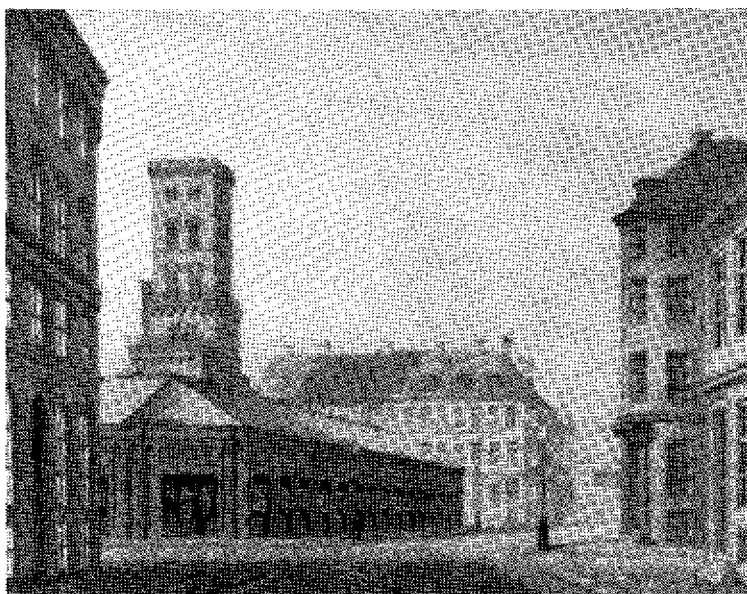
boder her. Slagternes lå nærmest tårnet og var som de andres »af brædder sammenslagne« med et udstående skråtag, der tillige tjente som lukke for butikken, når det blev slået ned. Boderne var temmelig tilfældigt placeret mellem hinanden, og da de var ganske små, hang kødet næsten altid udenfor på gaden, hvor det var udsat for både sol og regn foruden gadesnavs og derfor ikke altid havde et lige appetitligt udseende²⁵⁾.

I længden var disse tilstande naturligvis uholdbare, og i årenes løb fremkom derfor også flere forslag til pladsens regulering med smukke og velindrettede slagterboder. Først i 1845 begyndte det at lysne, idet arkitekten P. C. Hagemann, der havde udarbejdet et projekt med slagterboder af støbejern, fik overdraget at udføre 74 butikker af dette materiale, de tres med to rum, de fjorten med et. Til hver butik hørte desuden en kælder med indlagt vand. Anlægget var trefløjet, bestemt efter tårnet, og butikkerne var anbragt i to rækker, der åbnede sig ud til henholdsvis de omløbende gader og til pladsen i midten, hvor der lå to små paviljoner med udsalg af grøntsager. »Maven«, som anlægget kaldtes, var naturligvis kun en mager erstatning for den rige og prægtige Nikolaj Kirke, der var brændt under byens anden store ildsvåde 1795. Mange kendte slagtere har i årenes løb haft butik her, blandt dem også tegneren Robert Storm Petersens fader, hos hvem han selv efter sin konfirmation blev sat i lære. Hans hustru fru Ellen Storm Petersen har senere fortalt, at i begyndelsen generede det ham ikke at være slagterlærling, »han gik til hånde, gik i byen med kød på truget, pillede kød til fars, og sammen med en anden lærling hakkede dette kød med den store hakkemaskine...«²⁶⁾. I længden morede det ham dog ikke, men mange af de mærkelige og fornøjelige typer, han senere beskæftigede sig med i sine tegninger, har han både set og måske også snakket med i slagterboderne ved Nikolaj. Men

de fleste, der færdedes i »Maven«, var kunder, som kom for at gøre deres daglige indkøb af kød – især husmødre, der ofte var ledsaget af en yngre tjenestepige, som kunne bære det tunge kød for hende. Sceneriet, der udfoldede sig her, har sikkert både været folkeligt og hyggeligt og fremfor alt malerisk.

Få år efter, at slagterboderne ved Nikolaj var blevet opført, blev der på Gråbrødretorv i 1852 bygget tyve lignende slagterboder af støbejern, som først blev nedrevet i 1902.

Indtil disse boder blev bygget, havde der rundt om i København ligget en snes andre slagterboder, men disse nedlagdes nu til fordel for de to officielle slagtertorve, men i slagtergårdene udenfor byens volde var det dog stadig tilladt »alle og enhver, som i Københavns forstæder eller på dens grund udøver slagteri«, at sælge kødet fra deres porte²⁷⁾. Da desuden bønder og enhver anden udenbys boende, som nævnt, siden 1808 havde haft tilladelse til at sælge kød på torvet,

*Nikolaj Plads set fra Lille Kongensgade med Hagemann's slagterboder.
Duketeaterdekoration
(Alfred Jacobsen).*

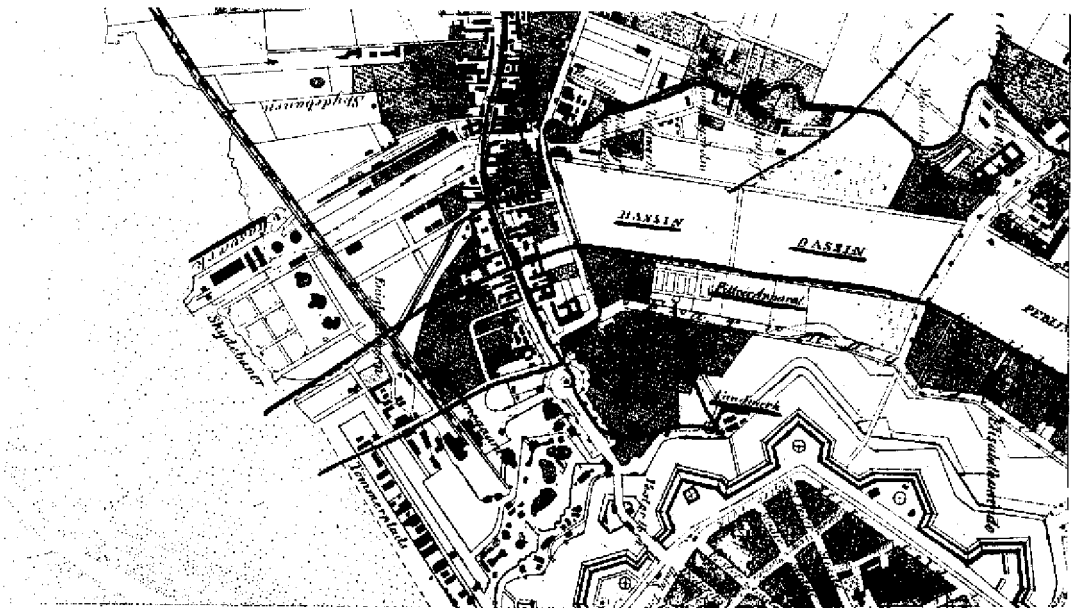
fik næringsloven af 29. december 1857 ingen særlig betydning for slagterlauget. I sin udmærkede bog om »København 1840-1857« oplyser den forlængst afdøde rådstuearkivar Villads Christensen således, at antallet af slagtere da var 106. Ved lovens ikrafttræden den 1. januar 1862 bortfaldt mesterprøven for slagtere, hvorimod svendeprøven blev bevaret som en slags adgangstegn til lauget, der vedblev at eksistere omend under andre former end tidligere²⁸⁾.

II

Vesterbrogade omkring midten af 1800-tallet

En tur ud ad Vesterbrogade var endnu omkring midten af forrige århundrede langt fra nogen ublandet fornøjelse, fremgår det af et andragende fra beboerne til magistraten i 1852: »I blæst er der en ubehagelig træk, i solskin intetsteds skygge«, og da bygningerne desuden var for små i forhold til gadens bredde, frembød de efter datidens opfattelse heller ikke »noget smukt

Detalje af kort over København med kvarteret omkring Vesterbrogade og langs jernbanevolden ved Enighedsværn. Ca. 1860.

skue²⁹⁾. Vest for acciseboden og Trommesalen lå en række mindre bindingsværkshuse med slagterier, stalde og småbeværtninger og længere ude de reberbaner, som også var karakteristiske for Vesterbro, og hvis lange smalle jordlodder strakte sig fra Vesterbrogade helt ud til Kalvebod Strand. Det var slagterne, rebslagterne og de mange forlystelsessteder, der gav Vesterbro sit eget præg, og da slagterne var et muntert folkefærd, der satte pris på både en solid dram og lidt morskab efter fyraften, gik det ofte livligt til herude.

1856 nedlagdes København som fæstning, og de militære skildvagter ved portene inddroges. Året efter nedreves Vesterport, og i hastigt tempo bebyggedes nu

*Vesterbrogade set omtrent fra
Frihedstøtten. Til højre accise-
boden ved Trommesalen.
Akvarel, F. Lund 1835.*

Vesterbros marker og strandenge. 1857 opførtes Vestre Gasværk, som Gasværksvej er opkaldt efter, 1859 indviedes byens første vandværk ved Studiestræde og i 1864 fik byen en ny hovedbanegård ved siden af Trommesalen, der først i 1911 afløstes af den nuværende. Men endnu i slutningen af forrige århundrede lå der langs Vesterbrogade adskillige af de gamle slagtergårde, som J. Plenge omtaler i sin fornøjelige bog om »Livet i Kiøbenhavn for en Menneskealder siden«, d.v.s. omkring 1840, da Vesterbro kun havde en befolkning på 1.711 mennesker³⁰. »Næsten gennem alle de små lave porte – siger han – kunne man få et indblik i et slagteris mindre behagelige mysterier; rende-stenene var ofte farvede røde af blod og udbredte ligesom de i gården opdyngede uhumskheder en slem stank, der dog var for intet at regne mod den, som

*Slagtergården, Vesterbrogade 62.
Fotografi 1853.*

det privilegerede gasværk og andre værker nutildags forpæster broen (d.v.s. Vesterbro) med. Kørebanen befærdedes idelig af de små slagtervogne med de udsøgte travere, og fortovene var ofte belemrede med bloddryppende opløbne drenge – en rædsel for os fredelige småfyre, når vi kom hjem fra skole om aftenen«³¹). »Overhovedet førte slagterne et enevoldsregimente på Vesterbro, og det kunne af den grund – fortæller Jakob Davidsen – stundom være livsfarligt at befærde det, når de var »slupne løs«, som det hed. Hvor let kunne man ikke blot ved et blik bringe dem i harnisk, og en elegant pyntet herre kunne let tildrage sig hån og spot og endnu mere vidtgående ubehageligheder, når det faldt dhrr. slagtersvende og slagterdrenge ind at finde hans optræden for fordringsfuld«. Dengang var slagterne, siger han også, »et vildt, stridbart folkefærd, helt forskellige i deres sæder fra andre skikkelige folk. Kampbegærlige og stolende på deres herkuliske kræfter yppede de gerne klammeri både indbyrdes og med andre, især med hesteprangerne til hvem de havde et slemt horn i siden, og der hengik næppe nogen uge, ja næppe nogen dag, uden at man hørte tale om slagsmål, blodige og ublodige, der var foregåede »ude på Trommesalen«. Mange af dem syntes desuden også, at deres fysiske kræfter berettigede dem til at præge den »offentlige« mening, bl.a. var det ofte dem, der ledede bifalds- og mishagsytringerne i Det kgl. Teater, og teaterhistorikeren Thomas Overskou (1798–1873) har fortalt, hvorledes en slagtermester Henriksen aften efter aften fra sin plads i parterret »med frygteligt bravobrøl og sine brede hænders klap, der lød obligat over alt folkets mest stormende bifald, udsendte sin tilfredsheds forkyndelse, der næsten altid rundt om ham fremkaldte en vældig applaussalve...«.

Men en forandring indtrådte. Da Jakob Davidsen 1866 udgav sin bog om Frederiksberg og Vesterbro,

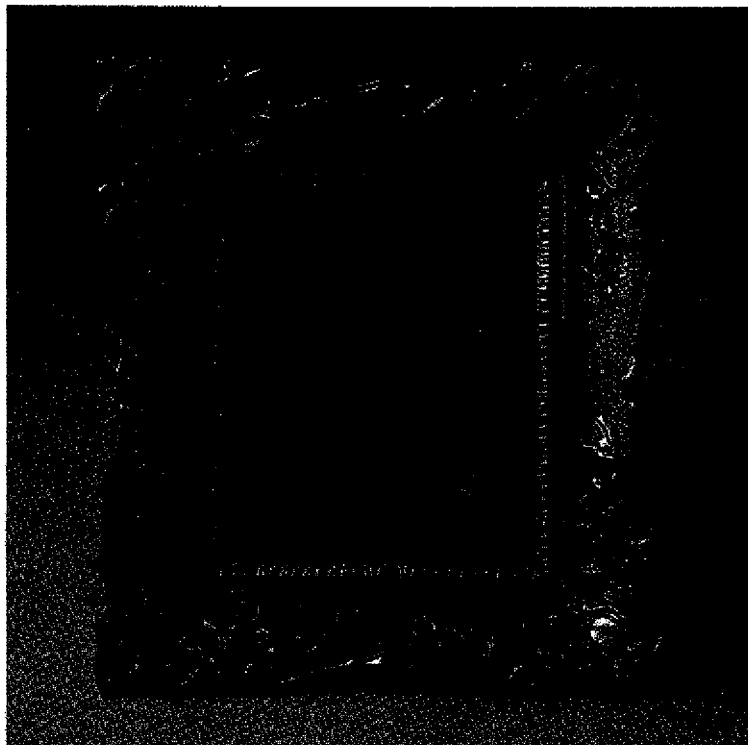
var slagterne allerede »ligeså polerede og dannede som de andre borgerklasser, og det skal siges til deres ros – tilføjer han – at de høre til de mest loyale af Hs. Maj. Kongens undersåtter«³²).

En af datidens mest typiske slagtermestre var den kendte hofslagter Nicolaj Neiiendam (1835–1901), hvis hjem var den gamle slagtergård på hjørnet af Vesterbrogade og Enghavevej, som hans søn, skuespilleren

Trommesalstyper 1868.

Nicolai Neiiendam har skildret i bogen: »En vildfarendes vej«, 1944. I en lav længe ud til Enghavevej havde svendene deres kamre, og her fandtes også husets retirader, hvor man måtte stampe i gulvet for at holde rotterne væk. Familiens egen bolig var et mindre hus, der ved en smal smøge var adskilt fra slagtehuset med dets tre slagterier, hvortil gården som oftest selv leverede kreaturer, idet den både havde egne køer, heste og svin, der græssede på de bagved liggende marker. Slagtningerne foregik på den mest primitive måde. Kreaturerne aflivedes ved at en svend løftede deres hovede op på venstre overarm og huggede den i panden med en økse – forhåbentlig med det resultat at dyret styrtede om, for i modsat fald kunne situationen let blive farlig. Når slagtningen var overstået, blev

*Hofslagtermester
Nicolaj Neiiendam (1835-1901)
Daguerreotypi i privateje.*

kødet solgt enten i slagterboderne på Gråbrødretorv eller på Nikolaj Plads.

Med Vesterbros udbygning forsvandt også de gamle slagtergårde langs Vesterbrogade. Allerede kort efter voldenes fald var de første slagtere, der siden efterfulgtes af mange andre, flyttet ud til Valby og de andre landsbyer i byens omegn, hvor de erhvervede sig gårde til kvægopdræt. Skønt mange af dem blev holdne folk, var de dog daglig at finde i deres boder ved Nikolaj eller på Gråbrødretorv, og som oftest mødte de også op på Nytorv, når der var torvedag.

Gårdene gav Valby dens karakter som landsby, men det var slagterne, der sammen med hønsekræmmerne gav den en særstilling blandt omegnslandsbyerne. - »Foruden agerbrug og mælkehandel, der er indbygger-

*Slagtergård i Valby,
Valby Langgade 69,
senere 45. 1895.*

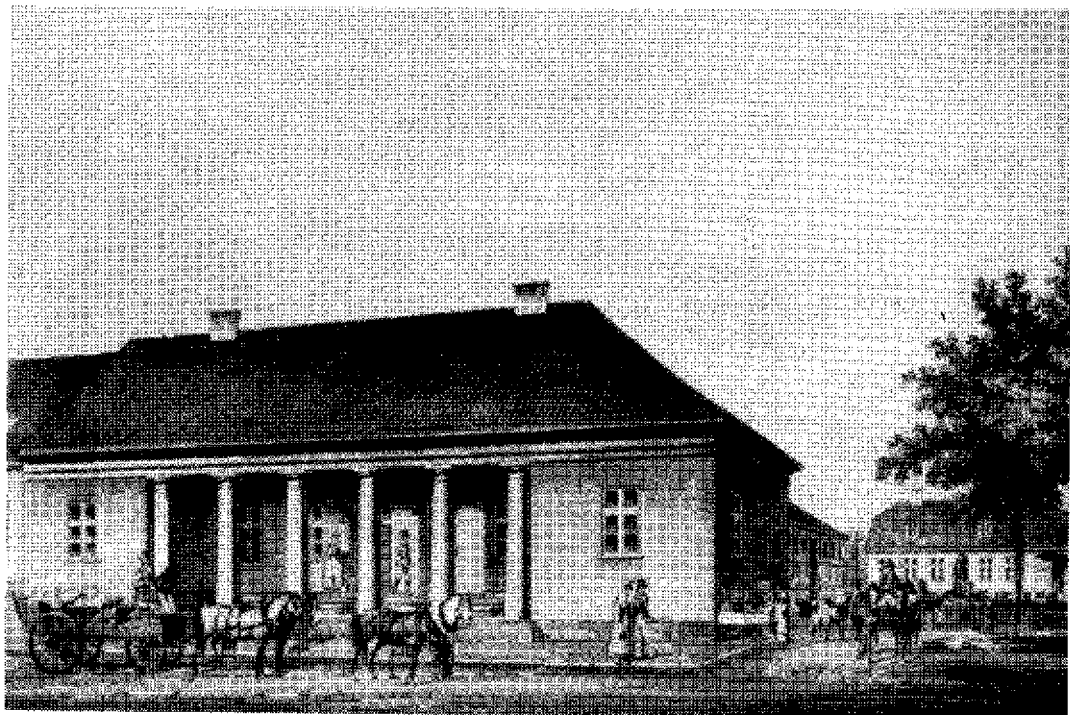
nes almindelige næringsveje, har valbyerne – fortælles det allerede 1835 – også en vigtig indtægtskilde i deres handel med småkreaturer, såsom kalkuner, høns, kyllinger, gæs og ænder, samt med æg, fjeder og smør. Næsten alle byens inderster og husmænd beskæftigede sig med denne handel. De mere formuende af disse holde heste og vogn, hvormed de køre om i landet og opkøbe hos bønderne de nævnte artikler. Som oftest fedes småkreaturerne først, inden de bringes til torvs i hovedstaden, de sælges der, dels levende, dels slagtede og plukkede...«. Kvinderne, der stod for salget til de københavnske husmødre, havde jo deres faste stode ved springvandet på Gammeltorv³³.

III

Trommesalen

Som allerede omtalt fik hofslagter Niels Olufsen i 1671 tilladelse til udenfor Vesterport at anlægge et torv for salg af levende kreaturer, og Trommesalen, som det blev kaldt, eksisterede til 1879, da det erstattedes af det ny kvægtorv ved Halmtorvet. I mere end 200 år

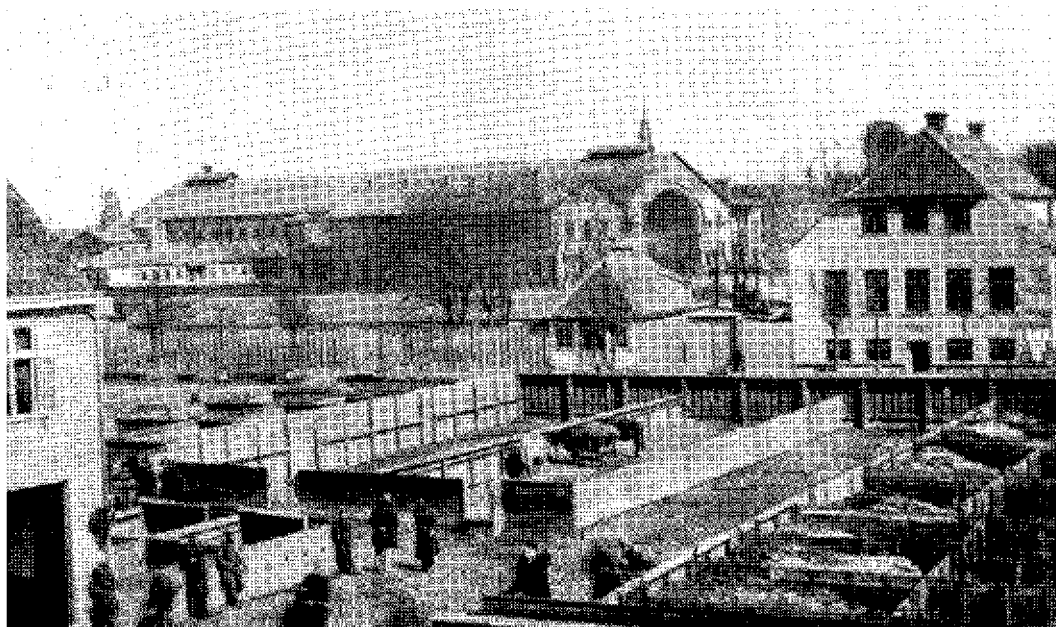
*Acciseboden ved Trommesalen
set fra Vesterbrogade.
Akvarel H.G.F. Holm ca. 1825-30.*

var det derfor et dagligdags syn at se store flokke af kreaturer blive drevet gennem Vesterbrogade på vej til torvet og fra dets mange båse høre heste vrinske, køer brøle og svin grynte, medens luften i nabolaget især i de varme sommermåneder forpestedes af staldduft og gødning.

På torvet lå ud til nutidens Gammel Kongevej en større ejendom, der ligeledes kaldtes Trommesalen, og som i 1718 indrettedes til beværtning og gæstgiveri. Den nedbrændte under belejringen 1807, men genopbyggedes og fik i 1817 – som følge af Hestetorvets flytning fra det gamle Halmtorv, som Rådhuspladsen da kaldtes, til en grund på Farimagsgade – udvidet sin kundekreds til også at omfatte hesteprangere. Grunden var ikke særlig velegnet til sit nye formål, idet den nærmest lå i en fordybning, og jorden derfor, når det regnede, hurtigt blev opblødt. Men det tog man ikke så tungt, for, som »Politivennen« skrev, var det »kun

*Udsigt over Trommesalen
mod Københavns anden hoved-
banegård. Fotograf ca. 1879.*

for det meste mennesker af den lavere klasse, som her have forretning eller ærinde« – men bladet tilføjer dog, »selv disse bør man ikke forlange skulle vade i det dybe ælte, hvorved deres måske for dem dyre klæder og fodtøj fordærves og deres sundhed svækkes«⁽³⁴⁾.

I 1798 var Trommesalens vært formedelst 400 rdlr. også blevet ejer af selve kvægtorvet, og et stående stridsspørgsmål var nu, om brugerne af foldene skulle betale for at benytte dem, ligesom gæstgiverne på Vesterbro frygtede, at Trommesalen fremover skulle betragtes som et autoriseret kvægtorv, hvorved den handel med kreaturer, som nu fandt sted i deres gæstgivergårde, kunne blive forbudt. Blandt disse gæstgivergårde var således både Sorte Hest og Slotskroen.

Sophus Schandorph har i en novelle 1882 givet et lille situationsbillede af et hestemarked i Trommesalen. »Hestene stod opstillet enkelt og parvis, fastholdt i tøjlerne af prangernes karle, der, når dyrene skulle fremstilles, rigtig fik lejlighed til at vise deres ridekunst ved under høje råb og piskesmeld at lade hestene gøre mærkelige spring og kaprioler... Øjnene på rytter og dyr funkede om kap, medens kommissionærerne, der ejede dyrene, selv bevægede sig rundt i terrænet med overlegne og ligegyldige miner, som om det hele var noget, der ikke vedkom dem. Det var en type handelsfolk, der kunne minde om landlige proprietærer, som de stod der inde på fortovet med skrævende ben. De stod og tyggede cigarstumpen flad, kun ventende på, at handelen skulle gå i orden, så den kunne blive beseglet med et kraftigt håndslag. Når dette var sket, gik køber og sælger ind i beværtningen, for – som de gerne sagde – at »få skyllet støvet og de store ord ud af kværken med et par røde toddyer«⁽³⁵⁾.

Selv om denne form for handel utvivlsomt har haft sine store fordele, var det alligevel ikke så mærkeligt, at mange foretrak at handle kreaturer i Vesterbros pri-

vate gæstgivergårde, for Trommesalen havde efterhånden mange mangler. I en klage til magistraten 1865³⁶⁾ påviste tretten landprangere, kreaturhandlere og slagtere således, at der i Trommesalen langt fra var plads nok til at huse alle kreaturerne, og at mange af dem derfor var tvunget til i al slags vejr at opholde sig ude på gaden. Desuden henlå dyrenes folde i en tilstand af urenlighed, »som går udenfor alle rimelige grænser«, hed det.

I en betænkning året efter, som blev afgivet af en komite, »Det kongelige Landhusholdningsselskab« havde nedsat, oplyses det endvidere, at Trommesalen kun var i stand til at modtage ca. 300 stk. stort hornkvæg, medens der på en enkelt markedsdag var behov for plads fra 400 til 600 stk. Adskillige kreaturer måtte derfor opstaldes i tilfældige gårde i omegnen. Ofte blev man desuden i den strengeste vintertid tvunget til allerede kl. 4-5 om morgenen at binde dem ude på selve pladsen, selv om salget først kunne begynde langt senere, når det blev lyst. »Den sammenstuvning af dyr, og da navnlig af får og lam, som ofte er uundgåelig, og for hvilken skylden alene falder på kvægtorvets utilstrækkelighed, fører til en mishandling af disse dyr i en udstrækning, der ikke kan andet end betegnes som dyrplageri«, siges det³⁷⁾.

Komiteen gjorde desuden opmærksom på, at omsætningen var meget betydelig og anslog eksempelvis koholdet i København til at omfatte ca. 3.000 stk., hvoraf en meget stor del faldt på brændevinsbrænderne, men derudover anfører den, at der i 1865 fra København til England og Hamburg eksporteredes 2.200 stk. hornkvæg, 21.000 får og lam samt 6.500 svin – et antal man ikke skulle kimse af.

Komiteen foreslog derfor, at der blev anlagt et nyt og tilstrækkeligt stort kvægtorv på Enighedsværns grund ud til Kalvebod Strand tæt ved det ny gasværk³⁸⁾.

*Trommesölen
Maleri Carl Bøgh 1858.
(Københavns Bymuseum).*

Enighedsværn var en meget stor ejendom, der på Frederik VI's tid havde tilhørt »Det forenede borgerlige Skydeselskab«, og efter dets fallit 1841 havde den bl.a. huset den kendte klub »Holbergs Minde«, medens dets skydebaner var blevet overdraget militæret. Hovedbygningen blev imidlertid i 1871 for at berolige Københavns borgerrepræsentanter indrettet til i påkommende tilfælde at kunne anvendes til kolerahospital³⁹.

Frygten for en gentagelse af den store koleraepidemi 1853, der havde angrebet 7.219 personer, hvoraf langt over halvdelen var døde, havde utvivlsomt også medvirket til komiteens forslag om at nedlægge Trommesalen og erstatte den med et nyt og mere tidssvarende kvægtorv. Men det var alligevel med en vis vemod, man i 1879 tog afsked med den mere end tohundred-

*Satire over Trommesalens
flytning til Kvægtorvet.*

årige Trommesal, hvilket den kendte viseforfatter Wilhelm Rantzaу (1832–1897) så udmærket gav udtryk for i den vise, han i den anledning skrev:

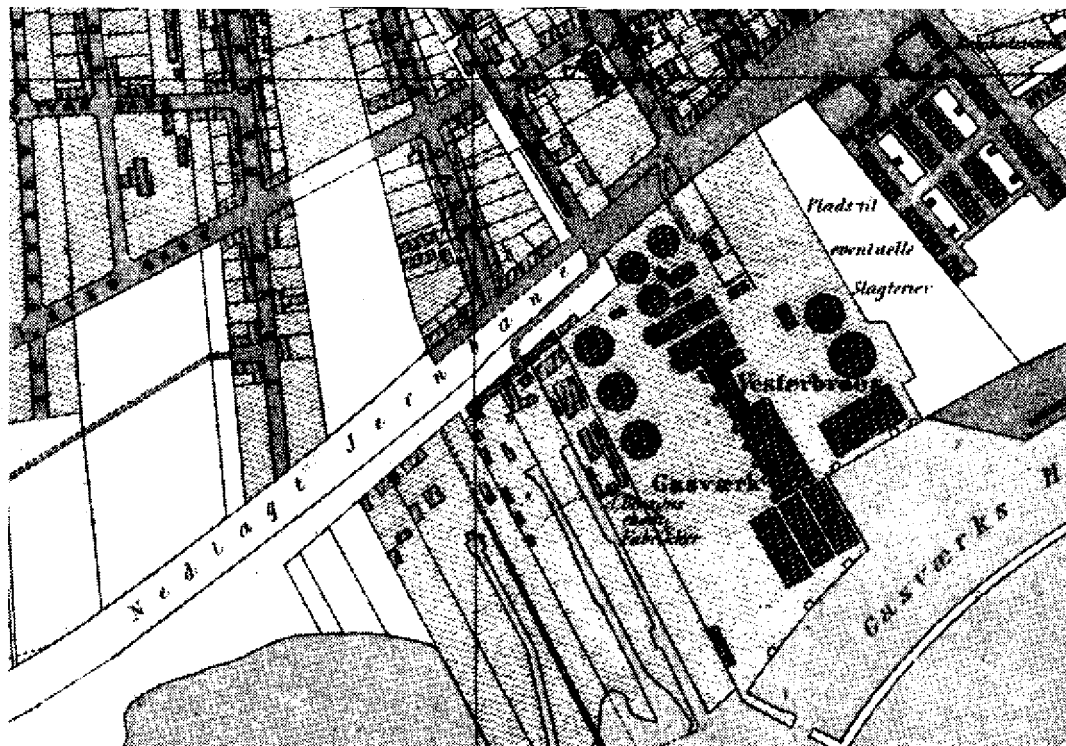
Jeg er til mode som Napoleon,
da han ved Moskva led forlis;
thi jeg har rigt'nok trasket troligt om
i vores tabte paradіs.
Der var så mageløst behageligt
på vores gamle Trommesal,
så det er såmænd højst beklageligt,
at den skal rives ned total.
De skulle blot ha'e hørt, hvor kvierne
sang lystig for os melodierne:
»buh-u-buh-u!« brølede de s'gu⁴⁰⁾.

IV

Kvægtorvet »Den brune Kødby«

*Detaille af Bergreens kort
over København 1880 med Kvæg-
torvet og Vestre Gasværk.*

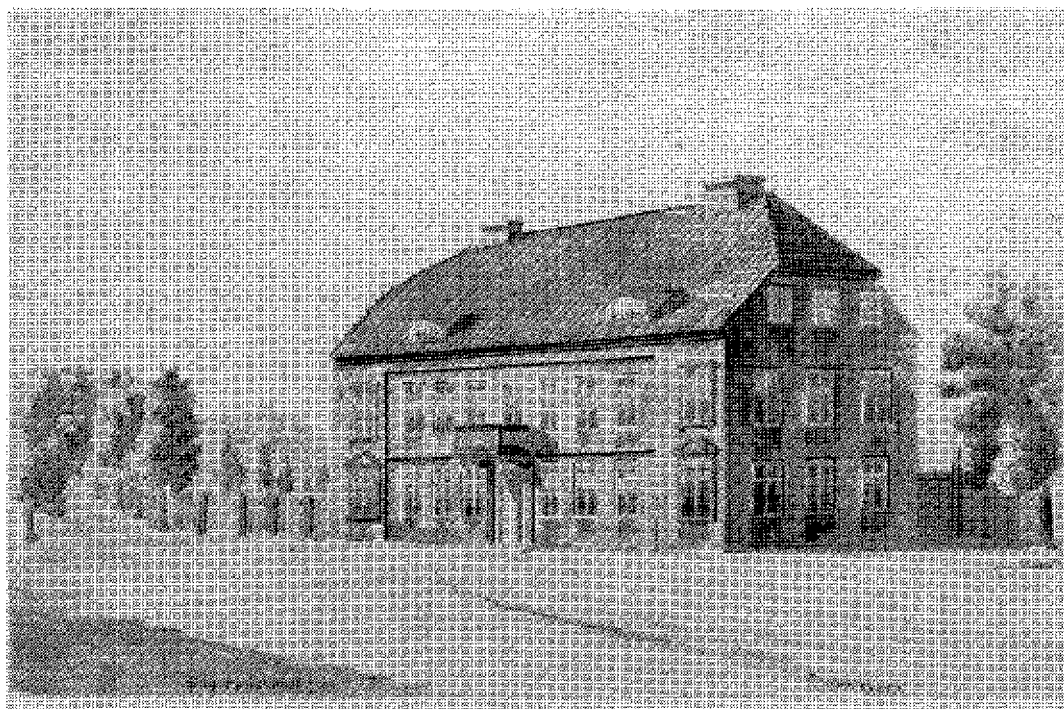
Rantzau indskrænkede sig imidlertid ikke til at beklage flytningen fra Trommesalen, men gav også udtryk for en vis skepsis overfor det ny kvægtorv:

Der er ej broderskab og venlighed
som på den gamle Trommesal.
Og så er der en sådan renlighed,
at man kan næsten blive gal.
De stakkels svin må ikke rode der
som på den gode, gamle plads.
Og de er ej så vel til mode her
som før i mudder og morads.
Og klokken tre så klokken klingede,
som det til havresuppe ringede:
»Uh-u! Uh-u!« fælt det lyder s'gu.

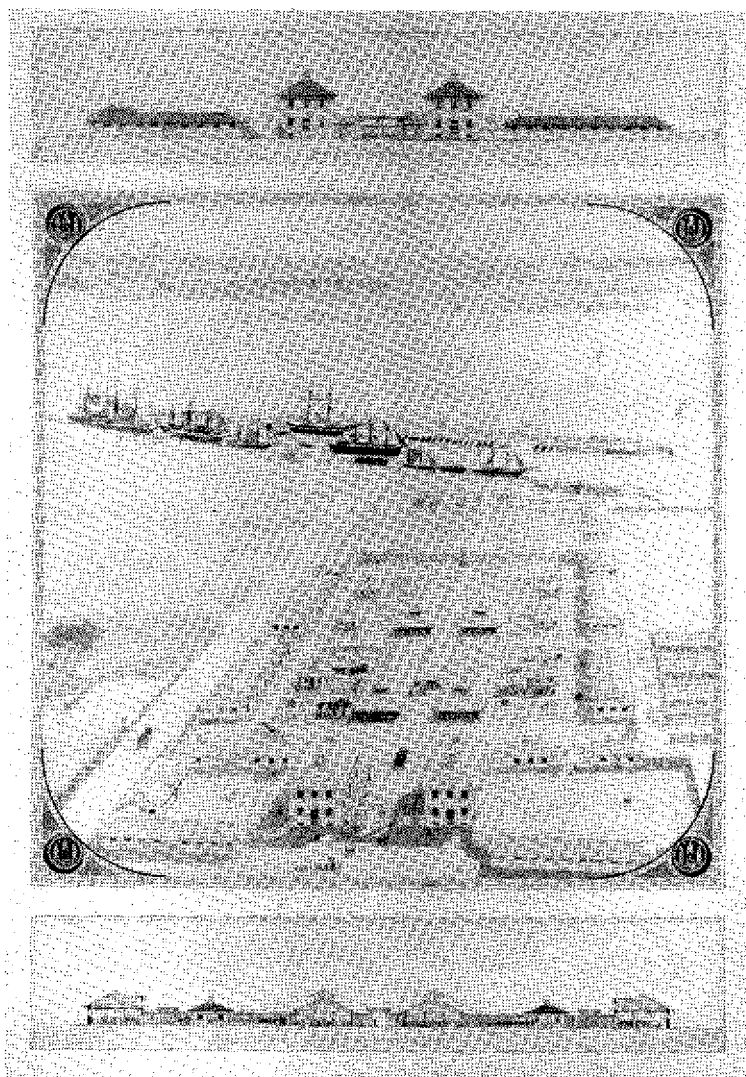
De fleste glædede sig ikke desto mindre over de forbedringer og lettelser, torvets flytning medførte både for køber og sælger. Enighedsværns beliggenhed var da også ideel for et kvægtorv – tæt ved byen og vandet og

Enighedsværns hovedbygning og park. I denne opførtes Kvægtorvet. Tegning af ukendt kunstner ca. 1850. (Tilh. kunsthändler Otto Berg).

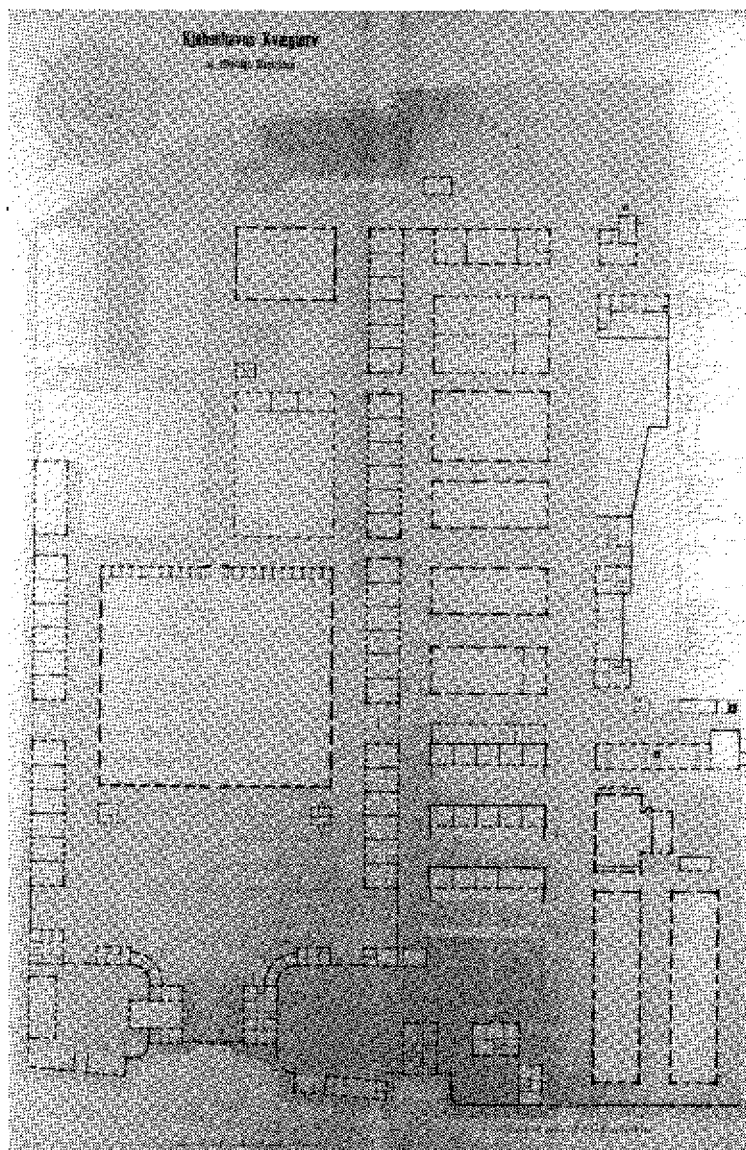

beliggende i et kvarter, der var under udvikling. Ældre billeder giver et indtryk af terrænets tilstand, da kommunen 1870 købte den gamle ejendom med dens tilliggende på omkring 200.000 kvadratalen og et vandareal på ca. 9.000 kvadratalen. Øst for Kvægtorvsgade på Lille Colbjørnsensgades nuværende plads lå Enighedsværns hovedbygning, og det var i dens parklignende have med dens store gamle træer og på de tidligere militære skydebaner ud til Kalvebod Strand, at det ny kvægtorv blev opført. Mod vest strakte det sig til Vestre Gasværk – byens første, der var anlagt 1856-57 på den såkaldte »Svendsens Pynt«, som var dannet ved opfyldning af grus og sten fra bombardementet 1807. Den var opkaldt efter en af de rebslagere, hvis grund havde strakt sig fra Vesterbrogade ud til stranden. Da gasværket anlagdes, eksisterede hverken Stampesgade, Halmtorvet eller Sønder Boulevard men derimod den gamle jernbanedæmning, som den ældste jernbane fra 1847 til Roskilde over Valby fulgte.

Så tidligt som i 1814 havde tanken været fremme om at opføre et offentligt slagtehus, og som følge af koleraepidemien 1853 dukkede den atter op i 1857 i forbindelse med anlægget af et påtænkt nyt kvægtorv, men på en henvendelse herom fra magistraten udtalte slagterlauget imidlertid, at det af sanitære grunde ikke kunne være nødvendigt at forbyde slagtning i private huse eller sælge kødet fra slagternes egne gårde. Skulle de alligevel blive tvunget til at benytte et offentligt slagtehus, ville de kræve erstatning af kommunen for de udgifter, de havde haft til indretning af deres egne slagterier. Forhandlingerne forblev derfor resultatløse, og først efter at kommunen, som nævnt, i 1870 havde købt Enighedsværn, blev spørgsmålet atter aktuelt⁴¹⁾. Under budgetdebatten 1873 blev det imidlertid oplyst, at terrænet for at kunne bruges til kvægtorv var for lavtliggende og for at bringe det tilstrækkelig højt over

Udsigt over Kvægtorvet set mod Gasværkshavnen. Tegning af Hans J. Holm.

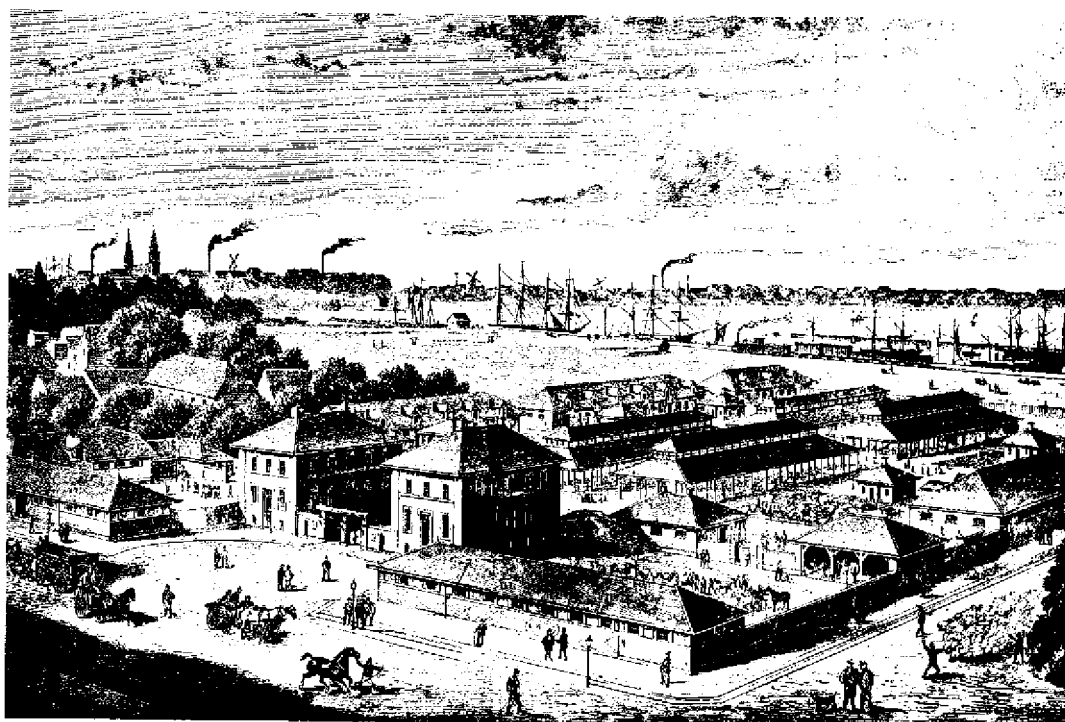

*Plan over Kvægtorvet med den ny øksnehal.
Revideret plan af stadsarkitekten 1906.*

daglig vande først måtte opfyldes med henved 12.000 kubikfavne jord. Magistraten og borgerrepræsentationen nedsatte derfor et fællesudvalg til behandling af spørgsmålet. Men selv om forholdene i Trommesalen stadig forværredes, vedtog borgerrepræsentationen dog først i juni 1878 at bevilge 664.500 kr. til indretning og opførelse af et nyt kvægtorv på Enighedsværns grund og til de nødvendige opfyldninger i Kalvebod Strand⁴²⁾. Samtidig blev det overdraget den senere professor, arkitekten Hans J. Holm at udarbejde planer og bygningstegninger.

Holm var da en af sin tids mest anvendte arkitekter, var fra 1866–79 assistent ved Kunstakademiets arkitekturskole og desuden fra 1872–73 konstitueret som bygningsinspektør i København og virkede fra 1883–1908 som professor ved Kunstakademiet. Stilistisk var

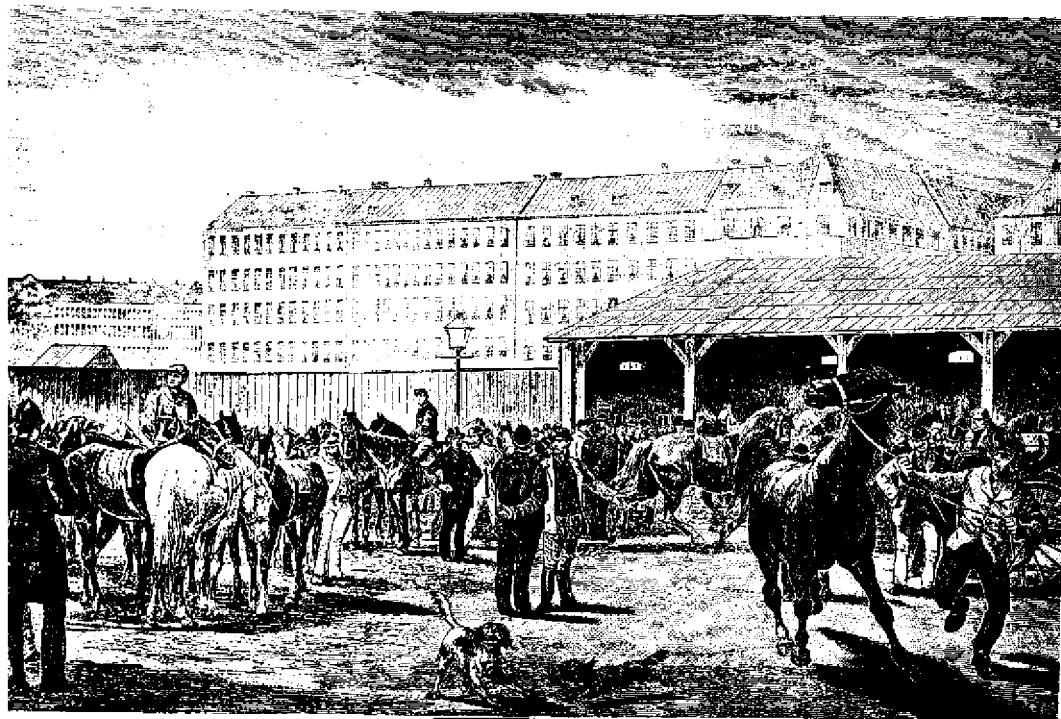
*Udsigt over Kvægtorvet.
Efter Illustreret Tidende 1878/79.*

han påvirket af arkitekten J. D. Herholdt, hvis konduktør han bl.a. havde været ved opførelsen af universitetsbiblioteket i Fiolstræde 1857-61, og var som denne influeret af norditaliensk middelalderarkitektur – men måske i højere grad end sin lærer var han romantiker og lagde stor vægt på detaillernes udformning. Til hans mest betydningsfulde arbejder hører foruden en række kommuneskoler: Sundby kirke, Diakonissestiftelsens tre ældste fløje med Emmauskirken og Ordrup kirke, ikke at forglemme »Det kgl. Bibliotek«, hvis opførelse han ledede 1898-1906. Det var således en meget anerkendt arkitekt, kommunen overdrog anlægget af det ny kvægtorv⁴³⁾.

*Hestemarked på Kvægtorvet,
Efter Illustreret Tidende 1880/81.*

Arbejdet kom hurtigt i gang. Opfyldningerne bestod nederst af dagrenovation, derover af sand fra den tid-

ligere jernbanedæmning, der sløjfedes, og øverst af blåler, som stammede fra opmudringen af havneløbet ved Vestre Gasværk – alt i alt et meget usolidt fundament, der krævede at større bygninger funderedes på betonpæle, som blev rammet ned til den faste lergrund.

Planen til det ny torv var meget overskuelig. Ud til Halmtorvet opførtes på hver side af hovedindgangen en bygning på to stokværk. I den østlige, hvor nu Fiolteatret har til huse, var der gæstgiveri og restauration og i den vestlige kontorer for torvets administration. Vest for denne lå hestetorvet, hvis omliggende bygninger bl.a. omfattede forvalterens kontor, folkestuer og værksteder foruden overdyrlægens bolig. Bag denne, helt for sig selv i en stor have, lå inspektørens og portnerens boliger. Det egentlige kvægtorv, der strakte sig helt ned til den daværende Gasværkshavn, var i fortsættelse af hovedindgangen delt af en bred hovedgade med kostalde, fårefolde, salgshaller etc. på hver side⁴⁴⁾. Staldene og foldene kunne rumme 600 øksne, 360 kalve, 600 svin og 4.000 lam, medens der ved opbindingsbomme under åben himmel kunne skaffes plads til 1100 kreaturer⁴⁵⁾.

Tirsdag den 25. november 1879 blev al handel med kvæg i den gamle Trommesal forbudt, og tre dage senere blev det ny kvægtorv ved Halmtorvet, der administrativt var blevet lagt ind under magistratens II afdeling, taget i brug. Torvedagene var blevet fastsat til mandag og torsdag for slagtekvæg og onsdag og lørdag for heste og levekqvæg, herunder pattegrise og levesvin. Torvetidens begyndelse og afslutning skulle bekendtgøres ved klokkringning⁴⁶⁾.

Fra første færd steg tilførslerne til det ny torv. I årene før 1879 var til Trommesalen på torvedage blevet tilført 400 højst 500 kreaturer, og dette antal øgedes straks til 800 for i året 1900 på en enkelt torvedag at nå op på 2.200 foruden kalve og lam.

Den 1. februar 1880 var det ny kvægtorv i fuld drift, men det kom imidlertid ikke til at hvile på sine laurbær. Allerede i 1880 blev det ved et sidespor sat i forbindelse med banen langs havnen, hvad der må have betydet en vældig lettelse både for til- og udførsler⁴⁷⁾.

Tanken om på det ny kvægtorv også at indrette et offentligt slagtehus var trods slagterlaugets modstand heller aldrig blevet opgivet, og den 6. marts 1882 bevilgede kommunalbestyrelsen knap 285.000 kr.⁴⁸⁾ til indretning af et offentligt slagtehus, hvortil de slagtermestre kunne henvises, der arbejdede under forhold, som ikke tilfredsstillede sundhedspolitiets krav, og den 1. oktober 1883 kunne de første offentlige slagtehuse derefter tages i brug⁴⁹⁾. Hver slagter fik sit eget rum eller »celle« til at slagte i. De var beliggende på en grund, der stødte op til gasværket, som afgav et areal med senere udvidelser for øje. De lod da heller ikke vente længe på sig. Allerede 1885 fandt den første udvidelse sted, og to år senere opførtes en slagtehal for svin samt tre slagtehallen for kreaturer, kalve og lam,

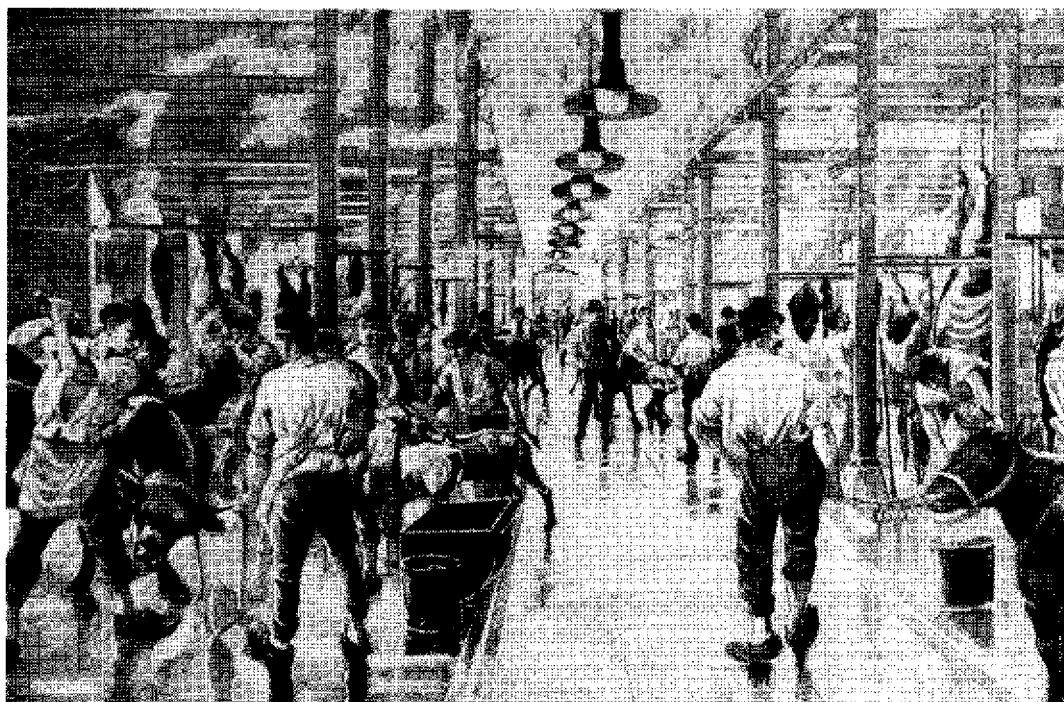
Kvægtorvet inden øksnehallens opførelse 1901.

et hesteslagteri og en stald for kalve og svin foruden et nyt kadelanlæg og et kølehus m.m.⁵⁰⁾

Forholdene på Kvægtorvet var nu så tilfredsstillende, at den nødvendige baggrund for den længe ønskede indførelse af slagtetvang var til stede. Fra den 1. januar 1888 blev derfor al slagtning i de private slagtergårde forbudt og slagterne i stedet henvist til at benytte de offentlige slagtehuse på Kvægtorvet, hvor de hygiejniske forhold var i orden, og hvor der foruden kølerum også indrettedes tarmrenserier, lokaler til behandling af huderne, til blødtørring, skoldning af kalvehoveder etc.⁵¹⁾ Samtidig trådte de regler i kraft, som kommunalbestyrelsen havde vedtaget den 14. december 1887 om kontrol med fersk kød af kreaturer, heste, kalve, lam og svin, som tilførtes byen til forhandling og fabrikation⁵²⁾. Til dette formål var oprettet

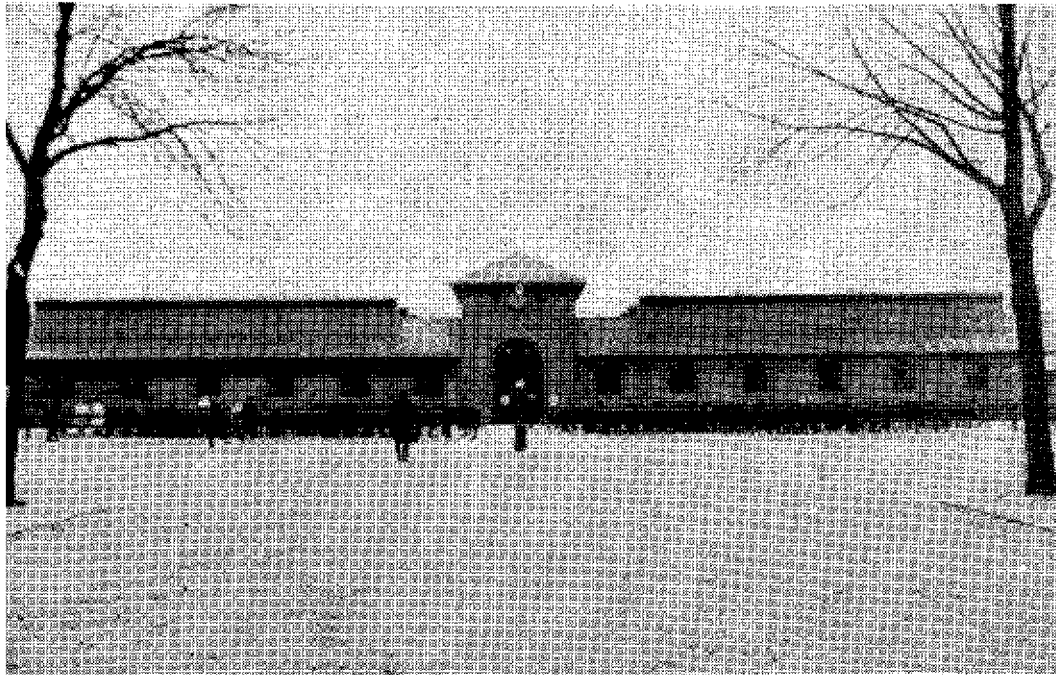
*Interiør fra slagtehallerne
på Kvægtorvet. Knud Gamborg i
Illustreret Tidende 1888/89.*

fire kontrolstationer – en på Kvægtorvet og tre ude i byen, men de sidste nedlagdes dog atter efter få års forløb, hvorefter al kontrol fandt sted på Kvægtorvet, hvor slagting skete under kontrol af dyrlæger. Kød og flæsk, der kasseredes, blev sendt til destruktion i den af kommunen og staten i fællesskab opførte destruktionsanstalt på Vester Fælle.

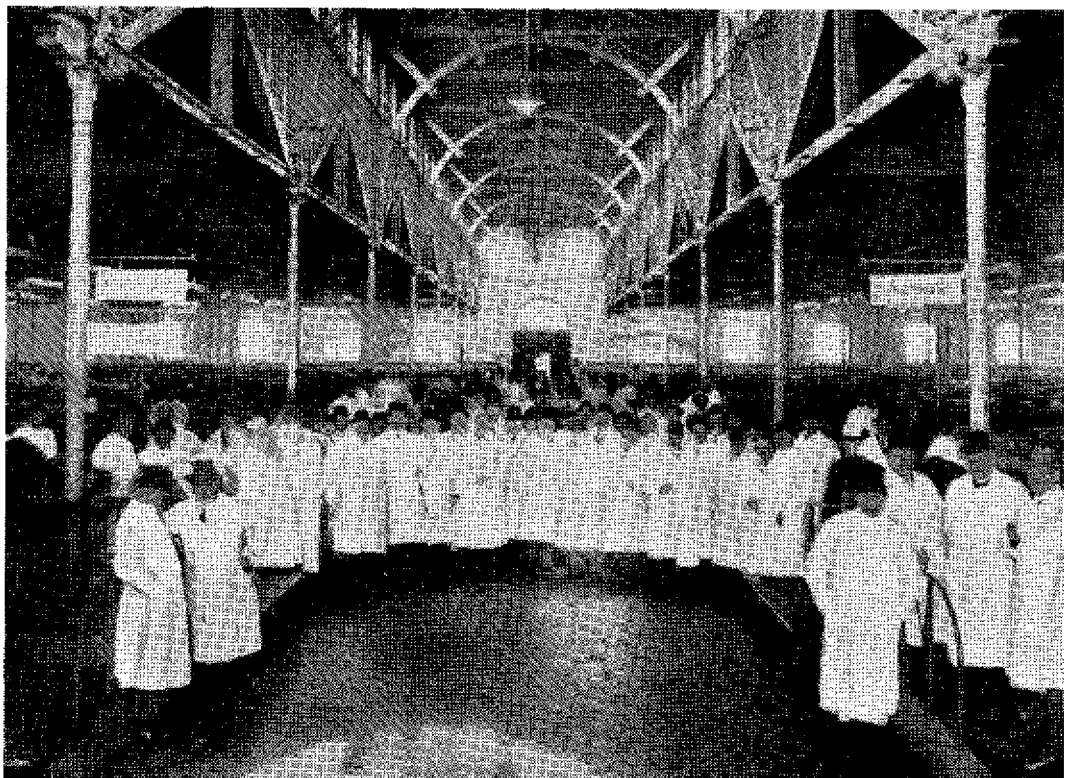
Allerede fra første færd havde en overdækket salgshal for kreaturer været på tale. Men såvel af økonomiske grunde som fordi de fremtidige banegårdsforhold endnu ikke var afklaret, var sagen blevet stillet i bero. I 1899 kom imidlertid den ny baneordning, og magistraten tog derfor spørgsmålet om en lukket salgshal op til fornyet overvejelse og bevilgede både det nødvendige beløb til nye kalve- og fårefolde og til en øksnehal, hvis opførelse nødvendiggjorde deres flytning. Den blev placeret ud for torvets hovedindgang

Øksnehallen.

og opført efter tegning af stadsarkitekt L. P. Fenger, der ligesom Hans J. Holm var præget af sin interesse for »de historiske stilarter«. Inden han 1886 udnævntes til stadsarkitekt, havde han således bl.a. ledet den i virkeligheden temmelig uheldige restaurering af Holmens kirke og Børsen. Som stadsarkitekt fik han ansvaret for adskillige nye kommuneskoler, for Hovedbrandstationen m.m. Øksnehallen var imidlertid uden tvivl et af hans mere vellykkede bygningsforetagender. Den havde et gulvareal på 5.250 m² med plads til ca. 1.600 kreaturer og blev taget i brug på 22-årsdagen for Kvægtorvets åbning den 28. november 1901. For torvehandelen betød den et vældigt fremskridt. Dyrene skulle ikke længere stå på et åbent torv i al slags vejr,

*Interiør fra øksnehallen
i århundredets begyndelse.*

men kunne præsenteres for interesserede købere i lune og gode omgivelser – og landmændene opnåede derfor ofte bedre priser end tidligere.

Torsdag var der torvedag for slagtekvæg, og livet på Kvægtorvet udfoldede sig da i al dets brogede mangfoldighed, som en skildring fra 1907 glimtvis giver et indblik i³⁹): »Her er landboere – hedder det – der er kommet til bys med deres dyr for at gøre dem i penge, eller som trænger til at få deres bestand kompletteret, her er kreaturkommissionærerne der fører sig myndigt og selvbevidst i følelsen af, at det væsentlig er dem, der behersker markedet, her er langfrakkede slagtermestre, der måler dyrene med sagkyndigt blik og planter et par undersøgende fingre på de passende steder, her er hvidkitlede, blodsølede slagtersvende med skedekniven ved siden, tumlende med dyrene, der står for tur til at føres derhen, hvorfra de kun kommer ud igen i mindre hel tilstand. Her snakkes og skændes og handles, ederne kan være drøje nok, og latteren kan skralde højt op under lofternes flade hvælvinger, og i al denne menneskelarm blander dyrene deres koncert, brøl og bræg og skrig, ynkelige, forbittrede, utålmodige røster, en symfoni fra Noahs ark. Og op over det levende brogede billede står der i de lyse rum, den udmærkede ventilation til trods, en varm og tæt em af menneske- og dyrekroppe, som der skal en faglig næse til ret at vurdere. Så meget mere kan der være for øjnene at glædes over. Når lyset ovenfra kæler for køers og kalves rødbrune lød, suges ind af fårs og lams rødt- og blåtmærkede uldpelse og svinenes saftige, stridhårede rygge og ligesom mildner lidt på de brede mandsskikkelser med de stærke, blodrige nakker og kindernes kraftige rødt – så kan der være en næsten festligt stemt tone over dette sunde billede, der ingenlunde mangler sin poesi og hyppigere end sket er, kunne fortjene sin skildrer«.

Og det fortælles også⁴⁴, at kreaturkommissionærerne er »torvets matadorer, kvægbørsens herrer, som ingen af torvets kunder kommer udenom. Torvet anerkender dette og kæler for dem – oplyses det. De har hver sin faste stodeplads i øksnehallen med firmanavn på skilt, og de har hver sit af de små praktiske kontorer, der er bygget oppe i anden etage. Som feltherrer kan de herfra se ud over det summende liv og dirigere handelens gang. Og som alle kloge stormagter har de konsolideret deres indflydelse ved en alliance, en ring, der forhindrer al konkurrence«.

Måske var det en følge af øksnehallens opførelse, at magistraten nu også begyndte at interessere sig for den handel med flæsk, der i de tidlige morgentimer foregik på Gammeltorv og Nytorv, og som set fra et sundhedsmæssigt synspunkt langt fra var tilfredsstillende. Den foreslog derfor i 1907, at der også opførtes en salgshal for flæsk, men da der ikke kunne afses tilstrækkelig plads til den på selve Kvægtorvet, blev den i stedet bygget på opfyldt grund i Bernstorffsgade, hvor Falcks Redningskorps' hovedkvarter nu er beliggende mellem Polititorvet og Kalvebod Brygge. Hans Wright, der i 1904 havde efterfulgt Fenger som stadsarkitekt, stod for opførelsen af den oprindelige 6.557 m² store bygning, der foruden en salgshal indeholdt et kølehus og en administrationsafdeling, laboratorier, maskinanlæg m.m. Den blev taget i brug den 15. april 1910, og samtidig indførtes trikinkontrol.

Det var egentlig meningen, den ny hal kun skulle have fungeret som salgshal for flæsk og fjerkræ, men længe varede det ikke, før hallens kommissionærer begyndte at sælge øksne-, kalve- og lammekroppe fra statskontrollerede slagterier ude i landet⁴⁵. Medens der i de første år til hallen indførtes fra 100.000 til 200.000 svin, 3.000 til 10.000 okser og 3.000 til 10.000 fedekalve, androg tilførslerne 1924-25 ikke mindre end

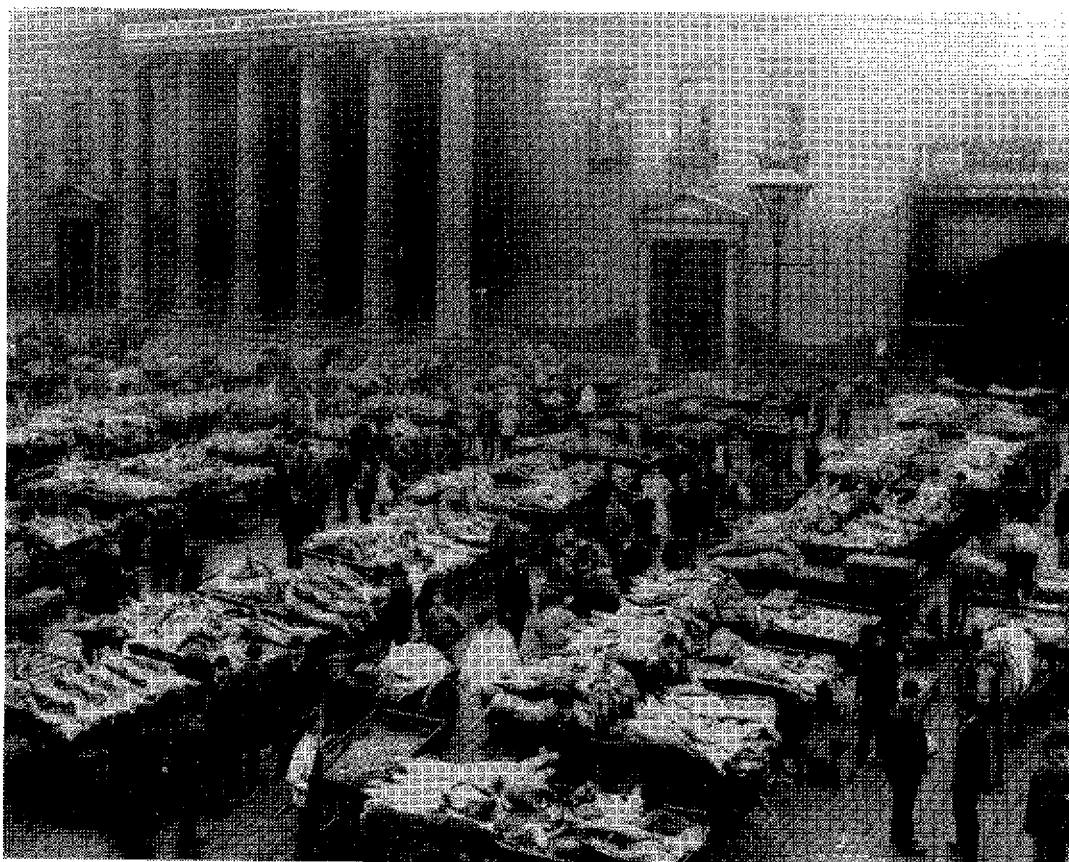

EN MORGEN I KØBENHAVNS FLÆSKERIAL 1930

300.000 svin, 44.000 okser og 50.000 fedekalve. Til at optage disse store mængder var salgshallen for lille og kølerummene for små. Kommunalbestyrelsen besluttede sig derfor til at udvide bygningen, dels med en særlig hal for salg af fjerkræ, dels med to nye kølerum, og den 17. december 1926 kunne de nye lokaler tages i brug⁵⁶.

Samtidig med flæskehallens opførelse indstilledes al handel med flæsk på Gammel- og Nytorv, hvorimod det stadig var tilladt de såkaldte »hønsekoner« at sælge fjerkræ og æg ved springvandet på Gammeltorv. »På deres diske ligger fjerkræet med benene i vejret, og

Handel på Nytorv ca. 1900.

de lange, plukkede halse iagttages med interesse af de endnu levende høns og duer, der i de alt for trange kasser udstilles til salg«, fortælles det i 1907⁵⁷⁾, »men det er ikke mere som i gamle dage – oplyste en betjent på Gammeltorv – nu er der kun sytten stadepladser, og der var for blot ti år siden hele otte og tredive«, for stadepladserne blev ikke fornyede, når indehaverne døde. Den 9. marts 1927 bekendtgjorde magistraten imidlertid, at fra den 1. april skulle al handel på Gammeltorv ophøre og henlægges til den ny fjerkræhal ved Polititorvet.

Ligesom Flæskehallen lå Godsbanen, der anlagdes 1895–1901, på opfyldt grund i Kalvebod Strand og Gasværkshavnen, og i tilslutning til det omtalte sidespor fra Godsbanen havde Kvægtorvet nu også sin egen banegård med en rampe til kreaturerne. Den lå ved den nuværende Ingerslevsgade omtrent ud for Kvægtorvsgade⁵⁸⁾.

Gullaschperioden 1914–18 gik naturligvis ikke sporløst hen over Kvægtorvet, og en af de mest markante kommissionærer var da »Berliner-Nielsen«, som han kaldtes på grund af den handel, han drev med Tyskland. Det berettes, at han skal have været »enorm af røst og skulderbredde«, og man veg derfor ærbødigt

Handel på Nytorv og Gammeltorv ca. 1900.

til side for ham, når han med bowleren trykket godt ned i panden masede sig frem gennem torvets trængsel. Når han handlede, stillede han sig med skrævende ben op foran sælgeren og spærrede ham inde med sin kæmpemæssige krop samtidig med, at han nedstirrede ham og lod sin fortyggede cigar vandre fra den ene mundvig til den anden. Efter nogen tids forløb gav han så sit tilbud, der ikke tålte modsigelse. Blev det modtaget, afsluttedes handelen med et drønende håndslag, og pengene lå straks klar til udbetaling – men modtog sælgeren ikke hans tilbud, stirrede han forbavset på ham, spyttede på gulvet, rystede på hovedet og forsvandt helt uforstående overfor det, der var hændt ham. I efterkrigsårene gik det tilbage for ham,

I Kvægtorvets restaurant.

der kom andre tider, som han ikke forstod, han mistede sin formue og endte sine dage, syg og fattig i et lejet værelse, nær sit elskede kvægtorv⁵⁹).

I Kvægtorvets restaurant til venstre for hovedindgangen mødtes både sælgere og købere, og som i den gamle Trommesalsbeværtning blev her i årenes løb afsluttet mange handeler og drukket adskillige lidkøb, medens tobaksrøgen bølgede i skyer under loftet. Men hyggeligt var her unægteligt, og maden var solid og god, måske endog bedre end »vor mor lavede den«. Stueetagen var for kommissionærer, kreaturhandlere og slagtere, medens kreaturtrækkerne og karlene holdt til i kælderens⁶⁰. »Her skal man komme på en af de rigtige torvedage, helst op mod en af de større højtider, når tilførslen er størst, og bølgerne går højt. Så slås der mangel en brav handel af deroppe ved et tidligt glas portvin, og tegnebøgerne kommer frem med deres bunker af brune og grønne sedler, som ingen gennemblader med større overlegenhed end et par solide slagterhænder...«⁶¹.

1917 blev torve- og slagtehallerne, der hidtil havde hørt under magistratens II afdeling, henlagt til magistratens IV afdeling, og i 1926 oprettedes direktoratet for kommunens torvevæsen og slagtehallen⁶².

Alt var således tilsyneladende kommet i bedste gænge, og de fleste syntes vel også, som det allerede i 1907 blev udtrykt, at »alle moderne foranstaltninger er nu indført, alle praktiske forbedringer anvendt for at gøre det hele så tidsmæssigt som muligt, og var det ikke, fordi opholdet for de fleste væsener, der kommer derind, får en så traurig udgang, kunne man fristes til at sige, at de intetsteds kunne føre en behageligere, komfortablere tilværelse«⁶³.

V

Kødbyen forberedes

Længe varede det dog ikke, før manglerne ved Kvægtorvets indretning og Flæsketorvets lidt fjerne beliggenhed begyndte at gøre sig gældende, og både producenter og aftagere var efterhånden ret utilfredse med de bestående forhold. De var hverken rationelle, økonomiske eller hygiejniske. Uden om det egentlige kvægtorv lå slagtehaller med kølerum, tarmrenseri etc. og i »kilometerlang afstand« herfra salgshallen for kød, flæsk og fjerkræ, hvilket medførte et tidsspildende, uhensigtsmæssigt og fordyrende transportarbejde.

Desuden blev slagtehallerne ikke udnyttede i tilstrækkelig grad, idet hver slagtermester som en overlevering af det tidligere cellesystem havde sin særlige slagteplads, men hvad værre var, de hygiejniske forhold var i virkeligheden under al kritik, idet hallerne ikke blot anvendtes til at aflive og slagte dyrene men også som svalehal, således at de slagtede kroppe vanskeligt kunne undgå at blive tilsmudset af de dyr, der var ved at blive slagtet, og af de arbejdende slagtere. Desuden var hallerne ikke tilstrækkelig oplyste, ventilationen mangelfuld, ligesom der heller ikke var det nødvendige antal haner med varmt vand til afvaskning af kødet og til lokalernes rengøring⁶⁴.

Når de slagtede dyr havde hængt til afsvaling en vis tid, blev de bragt direkte til kølehuset, idet der ikke

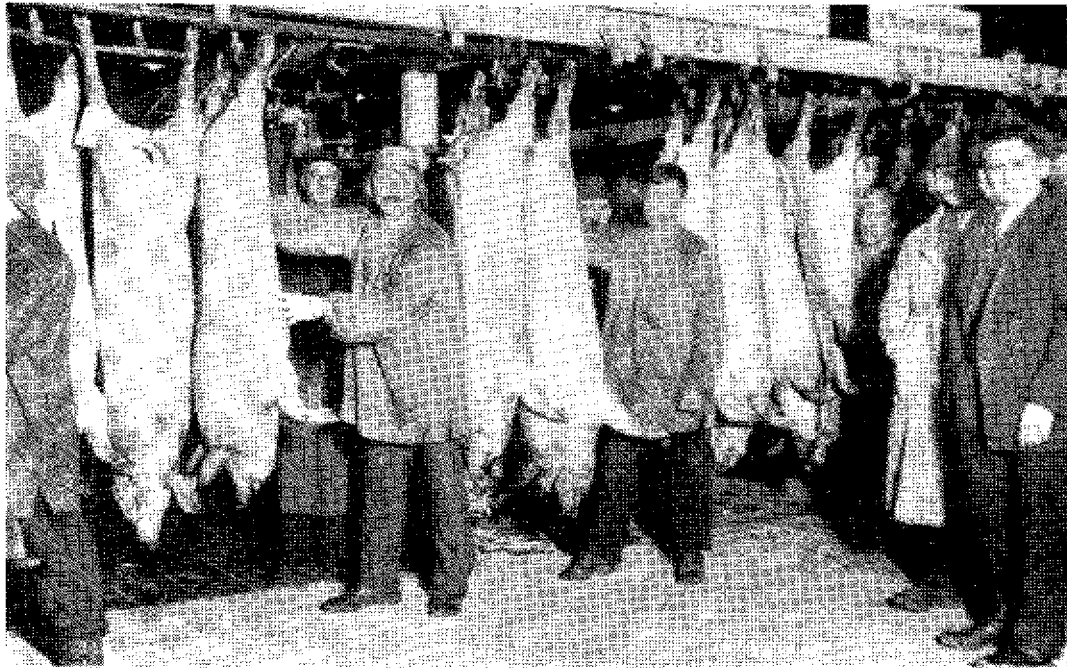
fandtes forkølerum, og de afgav derfor fugtighed til luften, som slog sig på de afkølede kroppe, der i forvejen hang i kølehuset.

En udbedring af disse mangler var ikke mulig, selv om loven af 13. maj 1911 om indenrigskødkontrol bevirkede en nedgang i tilførslerne af levende kreaturer til slagtning i de offentlige slagtehuse ved Kvægtorvet. Til gengæld forøgedes som følge af loven tilførslerne af slagtede kreaturer til Flæskehallen fra slagterierne ude i landet, da transporten af slagtet kvæg var billigere end af levende.

Flæskehallen udviklede sig derfor hurtigt til en »kødbørs«, og fjerkræhallens opførelse 1926 kom ikke til at betyde den aflastning, man havde ventet, idet tilførslerne år for år øgedes ganske væsentligt.

Heller ikke de omliggende forretninger og fabrikker, der på den ene eller anden måde var tilknyttet

Interiør fra den gamle Flæskehal ved Polititorvet.

Kvægtorvet og Flæskehallen, kunne virke tilfredsstillende. De led under pladsmangel, og var heller ikke i sundhedsmæssig henseende tidssvarende – rotter var således ikke noget særsyn – og kun udsigten til en snarlig bedring og flytning fik indehaverne til at affinde sig med de slette vilkår, de arbejdede under.

Flæskehallens irrationelle beliggenhed, den dårlige udnyttelse af slagtehallerne og den stadige nedgang i slagtingernes antal, der forringede slagtehusenes økonomi, som slagteafgiften dannede basis for, gik naturligvis ikke upåagtet hen⁶⁵.

Allerede i 1915 havde magistraten beskæftiget sig med en ombygning og udvidelse af de offentlige slagtehus i forbindelse med en fremtidig nedlæggelse af Vestre Gasværk, og i 1928 blev dette spørgsmål atter aktuelt, idet de samvirkende danske andelsslagterier overvejede at opføre en privat flæskehal. Dette kunne

Interiør fra den gamle Flæskehal ved Polititorvet.

magistraten naturligvis ikke være uinteresseret i, og den arbejdede derfor på at finde en tilfredsstillende løsning på spørgsmålet. I den anledning førtes der en række forhandlinger med slagterierne og organisationerne for de erhvervsdrivende, hvis virksomheder var knyttet til Flæskehallen, Kvægtorvet og slagtehusene. På baggrund af disse forhandlinger anmodedes stadsarkitekten derefter om på det tidligere gasværks grund

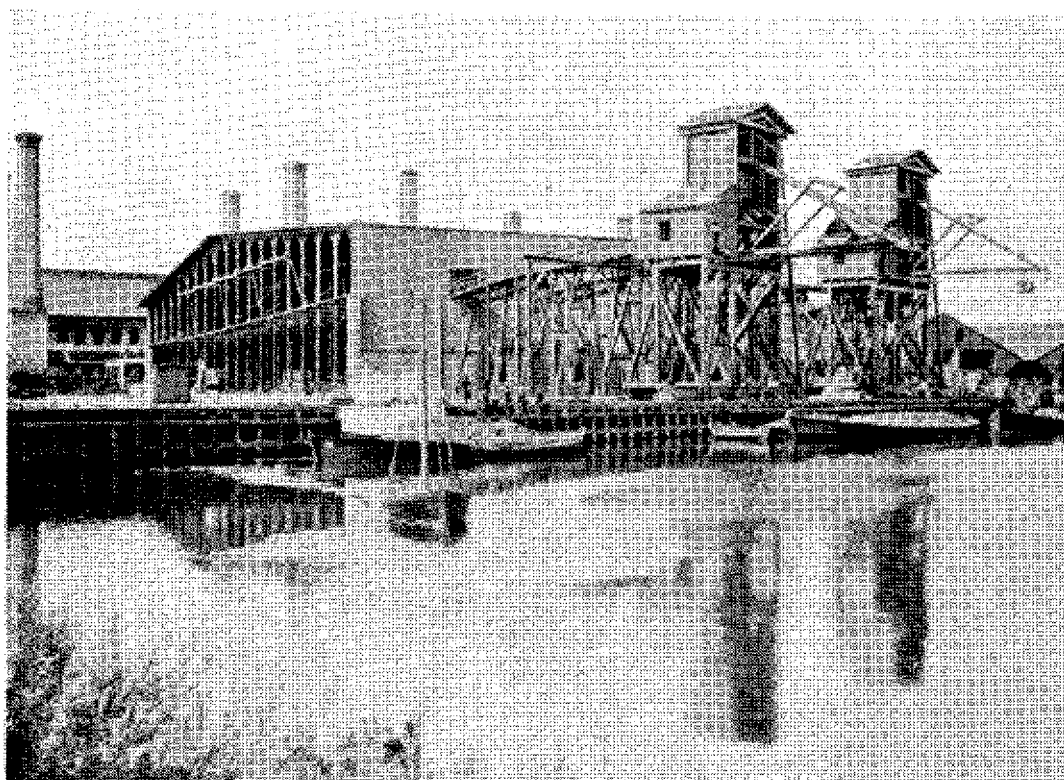

*Indkørslen til Vestre Gasværk
fra Halmtorvet 1895*

at lade udarbejde et projekt til opførelse af en ny slagtehal, kølehusbygning, flæskehal, maskin- og kedelhus, vaskeri, bygninger med fabrikations- og forretningslokaler, garager etc., anlægge de nødvendige gader og udføre de tekniske installationer.

Vestre Gasværk – Københavns første offentlige gasværk – var da henved 75 år gammelt, men hørte dog ikke til landets ældste, for da kommunalbestyrelsen 1853 vedtog dets opførelse⁶⁶⁾, havde både Odense, Randers og Ålborg fået indført gas – i 1854 fik desuden Helsingør og Assens et gasværk. Samtidig med Københavns opførtes gasværkerne i Århus, Svendborg, Nyborg, Silkeborg og Slagelse, men i modsætning til København kom disse allerede i drift 1856⁶⁷⁾.

*Kulkraner ved Vestre Gasværk.
I forgrunden Gasværkshavnen.*

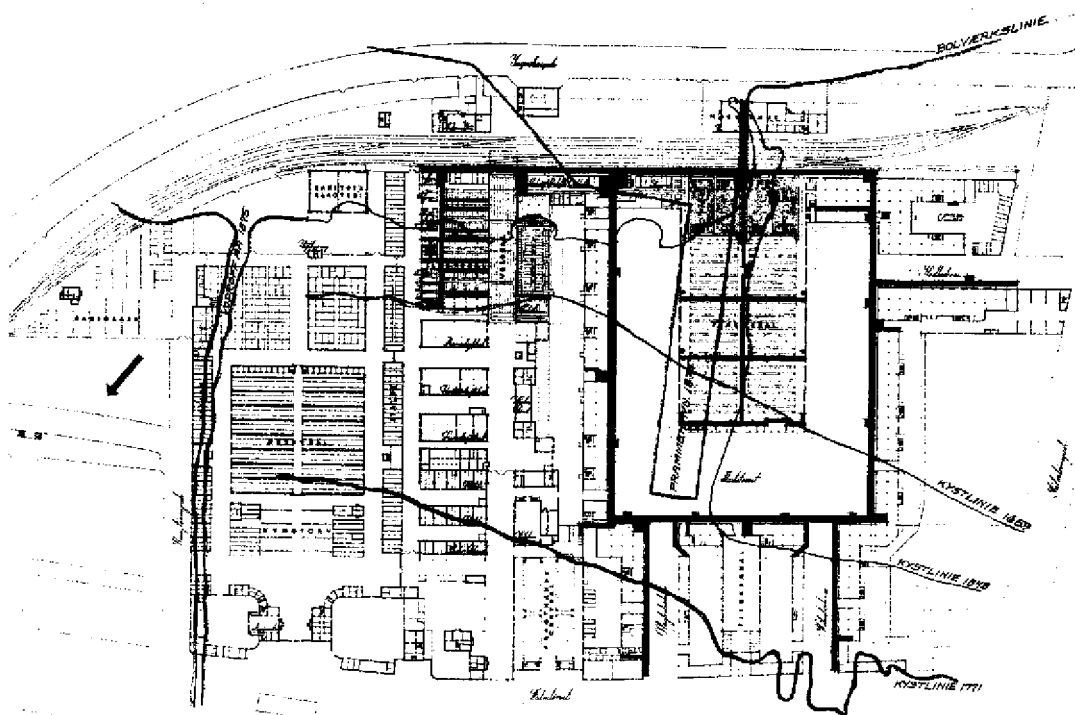
Opførelsen af Københavns første gasværk blev sammen med anlægget af byens første vandværk ved Studiestræde overdraget det engelske ingeniørfirma Cochrane & Co.⁶⁸⁾ Gasværket blev, som tidligere nævnt, opført på den såkaldte »Svendsens Pynt« mellem det nuværende Halmtorv og Ingerslevsgade, men lå dengang direkte ud til Kalvebod Strand, således at det på en bekvem måde kunne få tilført brændsel ad søvejen. Arbejdet med dets opførelse skred hastigt frem under ledelse af den engelske ingeniør Alex Aird, hvis største bedrift sidenhen blev anlægget af de berømte Nildæmninger ved Assuan, som han fuldførte 1898–1902. 4. december 1857 var arbejdet med gasværket så vidt fremskredent, at der kunne sendes gas ud i ledningsnettet til forsyning af 2.119 offentlige gadelygter.

Trods senere moderniseringer og udvidelser blev værket efterhånden nedslidt, og omkring 1920 begyndte man derfor at overveje dets nedlæggelse. Dette faldt naturligt sammen med tankerne om en forestående udvidelse og ombygning af Kvægtorvet og de offentlige slagtehaller, men der skulle gå adskillige år, inden planerne var tilstrækkelig modnet. Først i årene 1930–32 blev gasværkets tidligere arealer overdraget Torvedirektoratet⁶⁹⁾ og dets bygninger nedrevet, men trods alle forsigtighedsregler skete der dog under dette arbejde en eksplosion, hvorved en arbejder dræbtes.

Det færdige projekt til den planlagte Kødbym forelå 23. maj 1930 og var ledsaget af en skrivelse fra Torvedirektoratet, dateret 27. maj, hvori dette gjorde rede for de tidligere omtalte mangler, »set i forhold til de krav, der nutildags af hensyn til befolkningens sundhed stilles til en storbys forsyning med kød og flæsk«⁷⁰⁾. De småforbedringer, administrationen hidtil havde fået gennemført, betød i den forbindelse ikke meget – udtales det – for »en virkelig afhjælpning af de påklagede forhold har det ikke og er det ikke muligt at gen-

nemføre, før slagtehusene og de bygninger, som hører med dertil, omlægges og om- eller nybygges«⁷¹⁾. »Vil man have ovenomtalte mangelfulde forhold afhjulpet – tilføjedes det – er det naturligt først at gøre sig klart, hvorledes man rationelt bør anbringe de organer, som modtager det kød og flæsk, der medgår til byens forsyning, for atter at lade det gå ud i konsumet. Det system, man må anse for formålstjenligt, er det, der i alt væsentligt er fulgt i en række af byer, både i ind- og udland, som i de senere år har bygget sig nye slagtehus. Slagtedyrene – hedder det videre – føres pr. bane eller pr. bil til et rampeanlæg, hvor aflæsning finder sted. Derfra føres de til markedshallerne for levende dyr, der indrettes forskelligt for de forskellige dyrearter. Fra salgshallerne går de til opstansningsstaldene for derfra at føres over til slagtehusene. Når slagtning

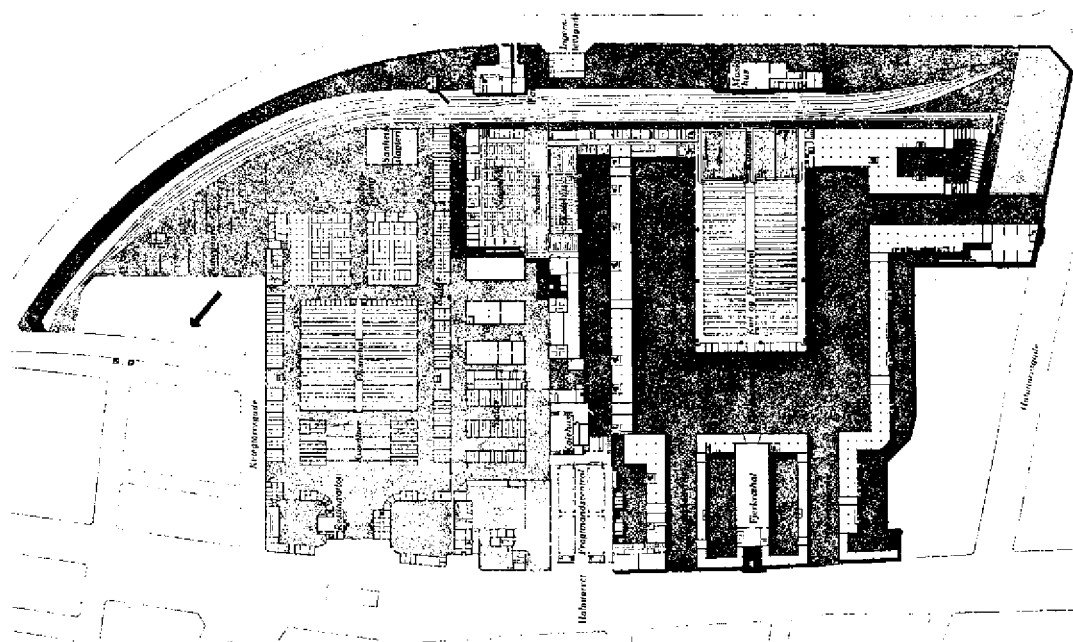
Kystliniens vekslende forløb på Kvægtorvets og Kødbyens grund.

har fundet sted, skydes kroppene på glidestænger ind i en med slagtehal og kølehus sammenbygget svalehal, hvor de bliver hængende, til den dyriske varme er gået af dem. Derefter føres de ind i kølehusets forkølerum, hvor de hænger til de er passende afkølet, hvorefter de skydes ind i det egentlige kølerum. Fra kølehuset er der glidestangsforbindelse med salgshallen, som foruden kroppene fra byens offentlige slagtehus modtager kroppe fra landets andre slagtehuse. I salgshallens umiddelbare nærhed findes fabriksvirksomheder og en gros handler indenfor kød- og flæskevarebranchen, hos hvem byens detailhandlere indenfor denne branche kan supplere de indkøb, de har gjort i salgshallen«⁷²⁾.

Til dette formål ville Vestre Gasværks hidtidige grund på ca. 73.600 m² kunne egne sig udmærket, selv om der var adskillige spørgsmål, som først måtte afklares. Blandt andet ville det blive for kostbart at flytte et regulatorhus og en gaspumpestation, og de to

*Situationsplan af Kødbyen
set i forhold til det ældre
Kvægtorv.*

arealer, hvor de lå, som tilsammen var 1.625 m² store, kunne derfor ikke afgives. Desuden måtte der skaffes gasværkernes ingeniørkontor en ny oplagsplads med de nødvendige magasinbygninger. Efter forhandling med belysningsdirektøren, under hvem gasværkerne sorterede, enedes man om at overlade det et areal, der ville fremkomme ved opfyldning af en del af Tømmergraven ved Tømmergravsgade. Det viste sig endelig, at gasværkets grund alligevel ikke var tilstrækkelig stor til at opfylde de betingelser, der krævedes af et moderne kødbyanlæg. Det lykkedes derfor at opnå et par mindre reguleringer af grunden efter overenskomst med firmaet Alfred Benzon om en delvis afståelse af dets ejendom mellem Sønder Boulevard og Ingerslevsgade. Udvidelserne nødvendiggjorde samtidig en flytning af Kvægtorvsstationen, og til de dyrlæger, der undersøgte de ankomende kreaturer, foreslog man at lade opføre en ny bygning til afløsning af deres hidtidige helt utilstrækkelige lokaler.

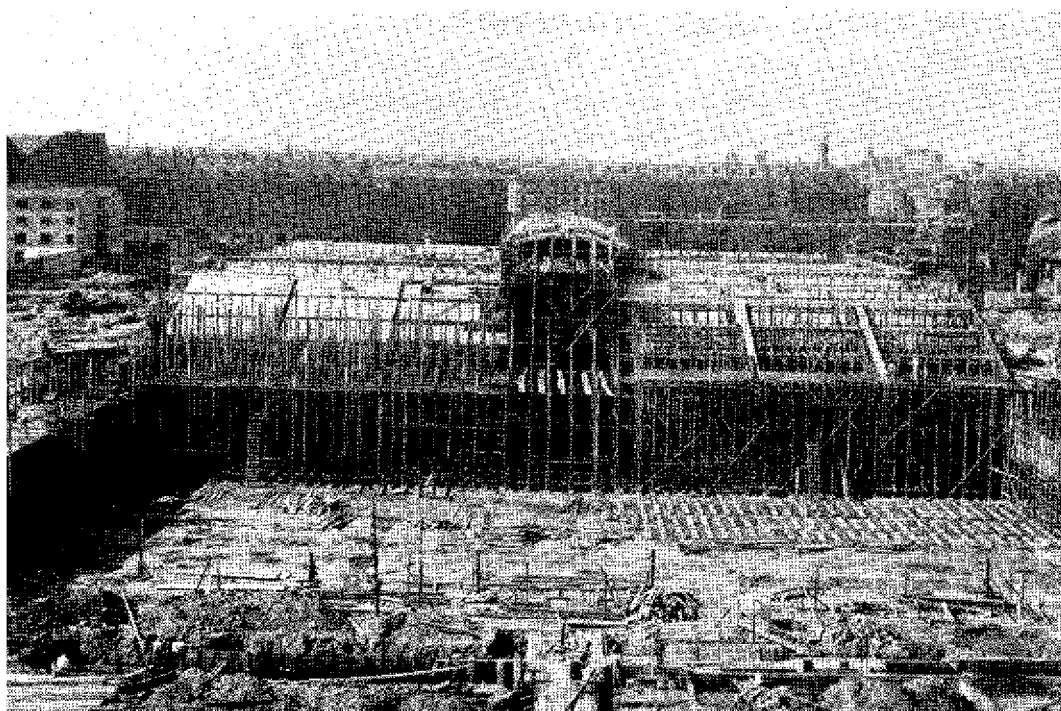
Derimod var det gamle kvægtorv med øksnehallen stadig fuldt anvendeligt, især måske på grund af de mindre tilførsler af levende kreaturer. På staldene skulle der imidlertid foretages forandringer, og enkelte af dem nedrives for at skaffe plads til det nye slagte- og kølehus. Af praktiske og hygiejniske grunde skulle der kun bygges én stor slagtehal for slagtning af øksne, heste, kalve og lam »med de for hver dyreart specielle installationer«⁽⁷³⁾, men svineslagtningerne burde dog foregå i en særlig hal af hensyn til skoldedampene, der virkede forringende på de andre slagtedyr. Langs slagtehallens østside skulle der indrettes lokaliteter for tarmrensning, udtømning af maver, skoldning af kalvehoveder etc., der nu lå fordelt over hele terrænet. På samme side hallen skulle der også indrettes lokaler for de tilsynsførende dyrlæger, for de jødiske slagtere (schächtere) og for opsynet. Over disse lokaler skulle

der være omklædningsrum, garderober, bad og markettenderi. Endvidere skulle der etableres et nyt vaskeri med større kapacitet end det gamle, medens der til et sanitetsslagteri skulle skaffes plads i den hidtidige eksportslagtehal, hvor der også kunne indrettes en karantæne- og isolationsstald for de dyr, der var syge ved ankomsten til Kvægtorvet, og i forbindelse hermed et laboratorium for de dyrlæger, der arbejdede her⁷⁴⁾.

Den ny flæskehal, der projekteredes anlagt midt i Kødbyen, skulle være 1½ gang så stor som den gamle med kølerum i dens sydlige ende ud til stationen, på hvis modsatte side et nyt kedel- og maskinhus skulle opføres ud til Ingerslevsgade⁷⁵⁾.

I 1926 var den gamle Flæskehal, som omtalt, blevet udvidet med en fjerkræhal, og denne foreslog man nu flyttet til det slagtehus, der var beliggende i den såkald-

Flæskehallens opførelse.

te Porthal, som der skulle indrettes adgang til direkte fra Halmtorvet. Desuden var det tanken, at de mange virksomheder og forretninger, der på den ene eller den anden måde var tilknyttet Flæskehallen – ialt ca. 75 – skulle placeres omkring det fremtidige Flæsketorv og indkørselsgaderne: Slagterboderne og Høkerboderne samt Kødboderne, hvor de ville komme til at disponere over betydelig større arealer, end det hidtil havde været muligt at skaffe dem⁷⁶). Under virksomhederne skulle der være kælder og derover en eller to etager. Ialt ville de lægge beslag på 27.000 m² gulvareal, men for at have nogen udvidelsesmuligheder var der regnet med 30.000 m² foruden plads til ca. 225 biler.

I forbindelse med det store byggeri ville der også ske forskellige omplaceringer bl.a. af kontorerne for dyrlægerne, forvalteren og kvartermestrene.

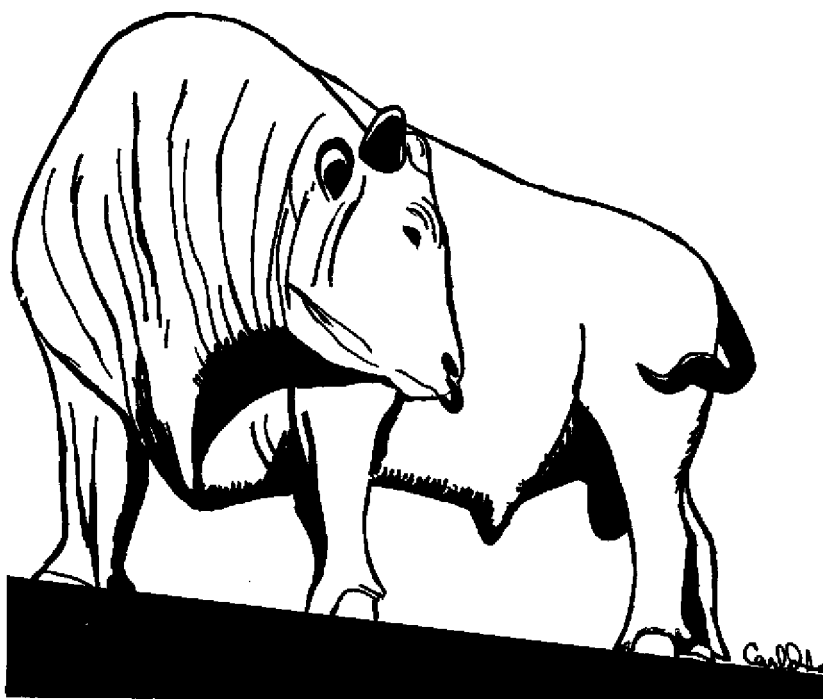
Udgifterne til den ny Kødby og Kvægtorvets modernisering ville derefter ialt kunne kalkuleres til kr. 18.680.500 efter fradrag af visse indtægter⁷⁷), men så ville man også have opnået en større koncentration af driften og, hvad der var mindst ligeså vigtigt, der kunne på 88 slagtepladser slagtes omkring 1.320 stor-kreaturer pr. dag og ca. 3.500 småkreaturer⁷⁸). Desuden ville der i den foreslåede flæskehal blive plads til ca. 7.000 svinekroppe, medens den ældre kun kunne rumme 4.400⁷⁹).

I tilslutning til den ny Kødby ville Skelbækgade blive anlagt mellem Dybbølsbro og Sønder Boulevard, og hvad de tekniske installationer vand, gas og elektricitet angik, var der om disse spørgsmål ført forhandlinger med vandvæsenet og belysningsvæsenet.

Efter at være blevet drøftet i borgerrepræsentationens møde den 12. juni 1930 blev sagen henvist til en nøjere behandling i et udvalg på 11 medlemmer. Resultatet af dets overvejelser blev, at der på flere områder ville kunne opnås væsentlige besparelser, således ved

en reduktion af den ny slagtehal til kun at omfatte 48 slagtepladser for storkreaturer med en kapacitet på 720 slagtninger pr. dag og med plads til 1.500 slagtninger af småkreaturer. Som følge heraf ville svalehallen kunne indskrænkes og den indvundne plads udnyttes på andre måder, bl.a. ville en stald for småkreaturer kunne opgives og kølehusanlægget reduceres. Da man desuden mente, det foreløbig ville være tilstrækkeligt med plads til ca. 200 biler, blev det foreslået at erstatte en projekteret to etagers garagebygning med en et etages og iøvrigt skaffe plads til garager andre steder på terrænet. Tilsammen ville man ved disse forandringer kunne opnå en besparelse på kr. 2.780.000⁸⁰⁾. Når dertil kom, at belysningsvæsenet ville være i stand til at levere damp og elektricitet fra H. C. Ørsted værket, ville det projekterede kedel- og maskinhus kunne ændres til et maskinanlæg, hvorved man yderligere ville kunne spare kr. 650.000. Der ville således ialt kunne opnås en besparelse på kr. 3.430.000, hvis ikke udgifterne på enkelte punkter var blevet forhøjet. Grosserersocietetet og Grossistsammenslutningen af 1930 samt Landsforeningen af automobilkørende Fragtmænd havde nemlig anmodet magistraten om at indrette en central for fragtmandskørslen i København. Dette ville efter Torvedirektoratets mening kunne lade sig gøre, hvis man i stedet for at benytte de to store slagtehaller til fjerkræhal ombyggede og indrettede dem til en fragtmandshal med plads til 64 fragtmænd, medens der uden ulempe for trafikken kunne indrettes en parkeringsplads for fragtvogne udenfor hallen på Halmtorvet. Som erstatning for den projekterede fjerkræhal kunne en ny imidlertid opføres ud for Flæskehallen midt i karreen langs Halmtorvet, og man ville så yderligere imødekomme et ønske fra fjerkræhandlernes side om, som tidligere, at få hallen placeret i nærheden af Flæskehallen. Ud-

gifterne til disse ændringer ville sammenlagt beløbe sig til ca. kr. 642.000. Når dertil lagdes kr. 175.000 til flytning af det tidligere omtalte regulatorhus, ville udgifterne stige til kr. 817.000 og besparelserne følgelig kun blive kr. 2.613.000⁸¹⁾, og i sit møde den 5. marts 1931 bevilgede borgerrepræsentationen derefter kr. 15.749.500 til »nybygning af torve- og slagtehallerne m.m.«⁸²⁾.

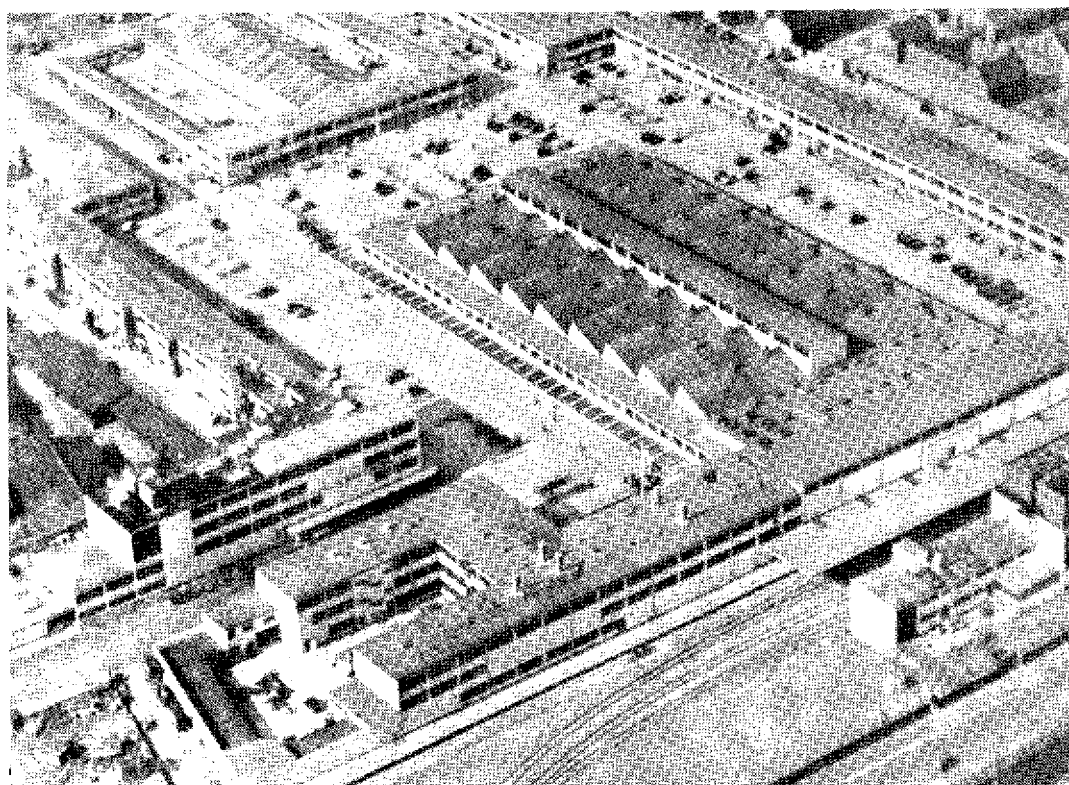

VI

Opførelse og indretning

Under anden behandling af forslaget havde borgmesteren for magistratens IV afdeling, P. J. Pedersen, givet udtryk for sin store tilfredshed med den måde, hvorpå

*Flyverbillede af Kødbyen
set fra syd.*

det omfattende byggeprojekt var blevet modtaget både af politikerne og af torvets fremtidige brugere. »Det gælder – sagde han – leverandørerne, d.v.s. landbrugsorganisationerne og i første række naturligvis slagterierne, det gælder aftagerne, d.v.s. slagterne, fabrikantene og de handlende, såvel en gros- som detailhandlere, det gælder de offentlige institutioner, som man har måttet træde i forbindelse med for at få en ordning«, og han nævnte i den forbindelse magistratens V afdeling og Havnevæsenet, »hvis gode bistand man har måttet regne med for at få arealerne stillet til rådighed«. Til sidst gav han udtryk for sin tilfredshed med det nedsatte udvalgs arbejde og sluttede med en tak til alle dem, »der havde haft med denne sag at

*Grundstensnedlæggelsen
6. juni 1931. Borgmester
P. J. Pedersen taler.*

gøre»⁸³⁾. Han nævnte også, at han var enig med de udvalgsmedlemmer, der ikke syntes, »Kødbyen« var et passende navn for det nye torv⁸⁴⁾, og at man måtte se at finde et bedre⁸⁵⁾.

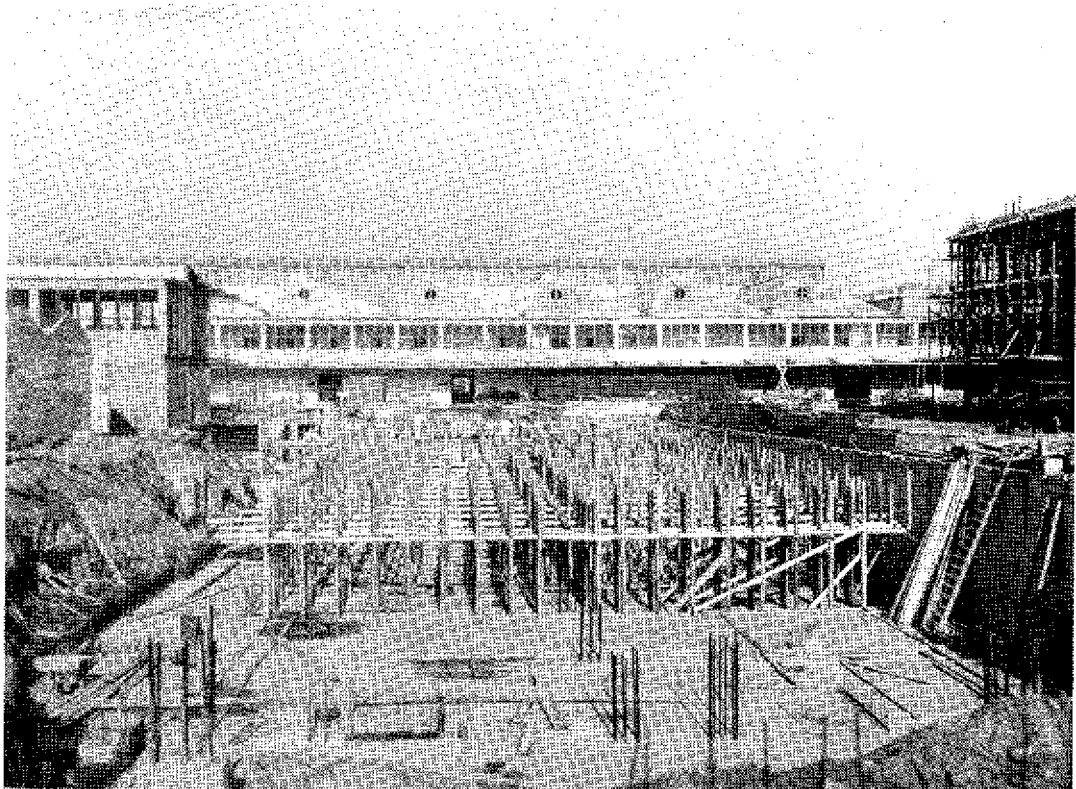
Forslaget blev, som allerede bemærket, vedtaget i borgerrepræsentationen den 5. marts 1931, og måneden efter blev arbejdet påbegyndt. Den 6. juni blev grundstenen nedlagt⁸⁶⁾, og som stadsarkitekt Poul Holsøe udtalte i en artikel i »Arkitekten« 1935 om »Kødbyen. Omordning af Københavns Torve- og Slagtehaler« blev det gennemført i overensstemmelse med arbejdsplanen⁸⁷⁾. Det var da også stadsarkitekten, der havde det egentlige ansvar for det omfattende byggeri, men til at bistå sig havde han to af sine medarbejdere,

Flæskehallen under opførelse.

arkitekterne Tage Rue og Curt Bie, medens arkitekten R. C. C. Hedegaard var tilsynsførende konduktør og overingeniør Carl Bruun sammen med afdelingsingeniør Johannes Børge havde ledelsen af de egentlige ingeniørarbejder. Andre arkitekter og ingeniører var naturligvis også beskæftiget med Kødbyens opførelse og indretning, og desuden medvirkede veterinærinspektør Harald Mørkeberg, torvedirektør Henning Koch, torveinspektøren, Kvægtorvets overdyrlæge foruden forskellige interesserede organisationer etc. som rådgivere. Der blev således under opførelsen taget hensyn til alle interesserede parter. I oktober 1932 indviedes den ny slagtehal med tilhørende svalehal og kølehus, og maskinhuset blev taget i brug, medens fragtmands-

Houlbergs fabrik under opførelse.

hallens indretning og ombygningen af de gamle stalde i alt væsentligt var færdig i januar 1933. Udgifterne til sporanlæg og en række tekniske installationer var imidlertid blevet kr. 200.000 større end kalkuleret, men til gengæld var byggeomkostningerne blevet kr. 1.525.000 mindre end anslået, således at den opnåede besparelse beløb sig til kr. 1.325.000⁸⁸⁾.

Anderledes forholdt det sig med opførelsen af de bygninger, der var beregnet til udlejning til de forskellige virksomheder. Udgifterne til disse var beregnet til kr. 3.475.000, idet man var gået ud fra et gulvareal på

Fra indvielsen af slagtehallen 1932.

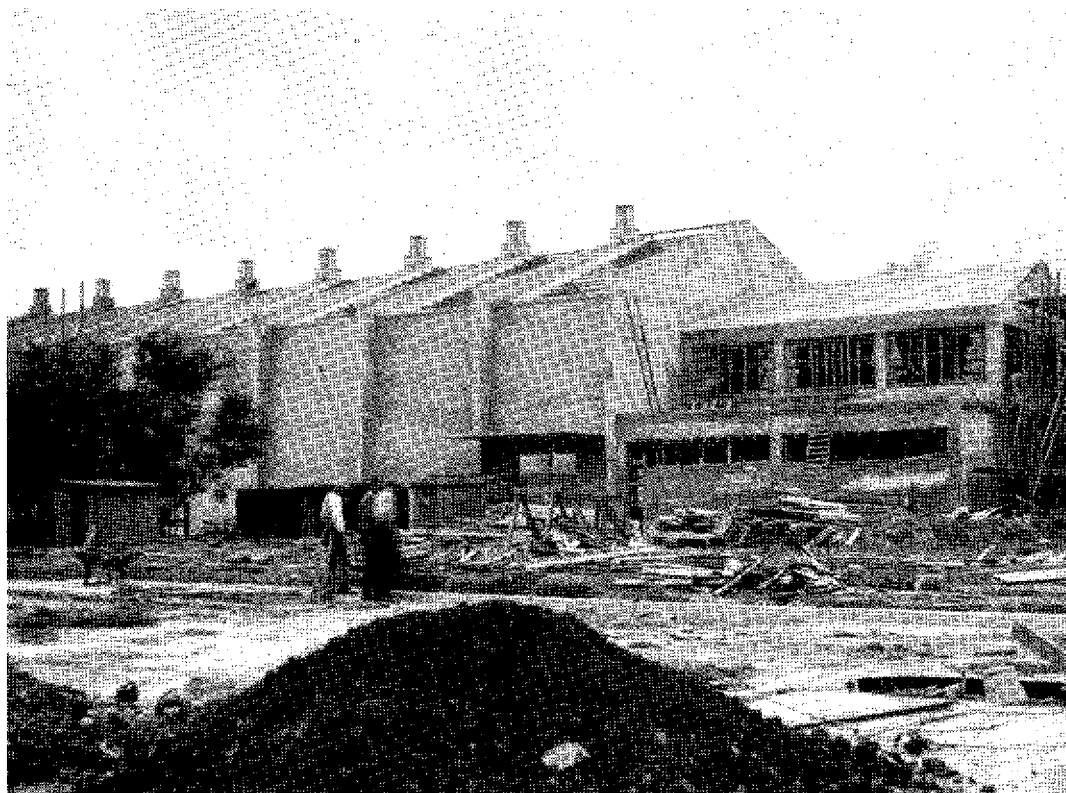
30.000 m², men da det senere havde vist sig, at mange af lejerne ville få brug for betydelig større lokaler, end de oprindeligt havde tænkt sig, var der blevet sluttet kontrakter om et gulvareal på i alt 36.000 m². Dertil kom en række virksomheder, der nu ønskede at få forretningslokaler i Kødbyen, således at man måtte regne med at kunne få udlejet i alt 46.000 m². Endelig havde man også fundet det rimeligt at imødekomme de fremtidige lejeres ønske om i forbindelse med bygningernes opførelse at indrette bl.a. kølerum, saltekummer og rygeovne. Disse udvidelser og forbedringer var selvsagt ikke mulige indenfor de givne bevillingers ramme, og trods de omtalte besparelser på kr. 1.325.000 ville det være nødvendigt yderligere at få stillet et beløb på kr. 2.400.000 til rådighed, således at udgifterne til opførelse af de omtalte bygninger og deres indretning i alt ville komme til at andrage kr. 7.200.000, men til gengæld ville den kalkulerede leje for lokalerne stige fra kr. 900.000 til 1¼ million kr., udtalte borgmester P. J. Pedersen. Han sagde også, at det ikke var meningen, kommunen skulle tjene på lejemålene. Anlægget skulle blot kunne forrente sig, og lejen var derfor gennemsnitlig kun kr. 30 pr. m², »lidt mindre når det er store foretagender, lidt mere når det er små, og naturligvis noget mere, når beliggenheden er særlig god, atter noget mindre, når det modsatte er tilfældet«. I sammenligning med den leje, der var blevet betalt ved det gamle Flæsketorv, måtte dette beløb anses som meget rimeligt, for her varierede lejen fra 25 til 37-50-70-84 op til 200 kr. pr. m² og, sagde han, »det er forskellen på stillingen, når man lejer hos kommunen, og når man er udsat for at skulle give, hvad den pågældende husejer kan pine ud af en«. For kommunen var det efter hans mening vigtigt, at den ny Kødby blev hovedmarkedet for kød og flæsk i Danmark«.

Sagen henvistes til udvalget angående ombygning af

torve- og slagtehallerne m.m., og i borgerrepræsentationens møde den 29. juni 1933 blev bevillingen derefter vedtaget. Knap et år senere afsluttedes hele det store byggeri, og den 15. april 1934 – i år for halvtreds år siden – fandt indvielsen af den ny flæskehal og den ny fjerkræhal samt af de omliggende fabrikationsvirksomheder sted⁸⁹⁾. Det var nu ikke længere nødvendigt, som fabrikant Fortune Mouvielle, der fra 1904–49 var indehaver af firmaet »Kgl. Hof Leverandør F. Mouvielle« og desuden fra 1930–45 formand for Høkerforeningen⁹⁰⁾, udtrykte det, at »bestyrelsen mødtes i rendestenen og forhandlede der foreningens sager«⁹¹⁾.

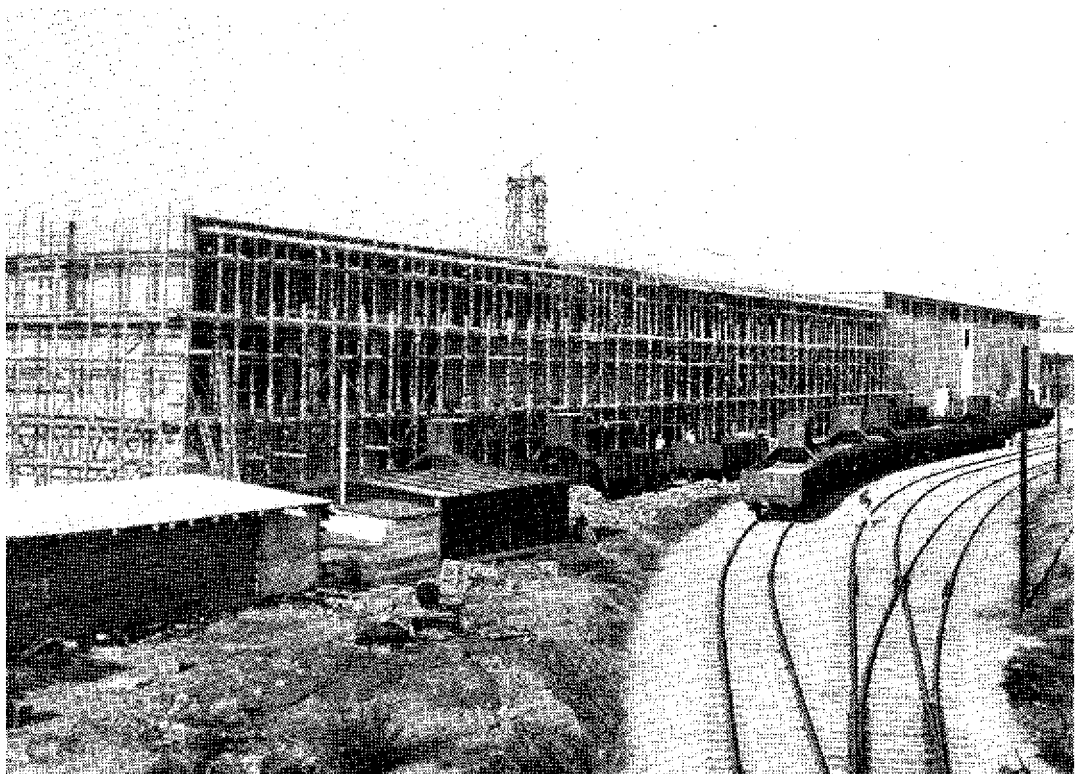
Indvielsen fandt på en søndag, og ialt var der udstedt 1400 indbydelser. Da den ny Kødby imidlertid skulle

Fjerkræhallen under opførelse.

tages i brug allerede mandag morgen og da være helt i orden, var det nødvendigt, at festlighederne sluttede kl. 14. Ved 11 tiden begyndte de første gæster at komme. Indgangen var gennem portene til det gamle Kvægtorv, og derfra passerende man gennem det ny slagtehus, svalehallen og kølehuset til det ny Flæsketorv, hvor borgmester P. J. Pedersen kl. 12 bød velkommen. »Det er et stykke veludført arbejde, der her er præsteret – udtalte han – og såvel de ledende mænd som arbejderne fortjener den varmeste anerkendelse derfor. Fra i morgen tages det store anlæg i brug, og mange mennesker vil her få deres daglige virksomhed. Det beror – fortsatte han – på deres indsigt, initiativ og dygtighed, om anlæggets formål skal fuldbyrdes, og

*Opførelsen af J. Steffensens
fabrik og kød- og flæsketorvens
luftkøler.*

her er et samarbejde nødvendigt, For alle, der får en virksomhed her, vil jeg ønske, at dette samarbejde må være tilstede«, og han sluttede med at bringe en tak til stadsarkitekt Poul Holsøe og overingeniør Bruun og de mange medhjælpere, de havde haft. Derefter takkede grosserer Viggo Andersen som formand for foreningen af en gros-handlende og fabrikant F. Mouvielle på detailhandelens vegne.

Alle 1400 gæster var indbudt til frokost, og i den ny flæskehal var der dækket op til dem ved 28 borde á 50 kuverter. For arrangementet, som var det største der hidtil havde været i København, stod den navnkundige vært i Tårnpavillonen i Tivoli, »Lillepeter«, som han

*Kødbyens indvielse
søndag den 15. april 1934.*

populært kaldtes. Menuen stod på smørrebrød, skildpadde, øl, snaps, kaffe og cigarer – lægerne havde jo endnu ikke indledt deres skrækkampagne mod tobaksrygning!

Også ved bordet gav forskellige talere udtryk for deres glæde over den ny Kødby, således formændene for lejerne på Flæsketorvet, grosserer Hilmar Seligmann, formanden for Frugt-, Vildt- og Grønthandlerforeningen Søren Pedersen, en række indbudte gæster fra Norge og Sverige og til sidst det ældste medlem af Høkerforeningens bestyrelse, J. Olsen fra Njalsgade.

I alle kredse, både blandt politikerne, hos embedsmændene og brugerne af den ny Kødby, var der idel glæde over det fuldendte værk. På et spørgsmål til formanden for Høkerforeningens handelsudvalg L. Rasmussen om den ny Kødby var for stort anlagt, lød svaret, at det var den måske nok lige for tiden, »men – fortsatte han – den fremsynethed, der karakteriserer det ny bygningsværk og har givet det dimensioner udover det øjeblikkelige behov, fortjener den største påskønnelse og turde være et ret enestående eksempel i offentlige foretagender«⁹²). Og denne mening var han næppe ene om!

VII

De første 25 år

Under forhandlingerne i Borgerrepræsentationen var også spørgsmålet om udlejning af forretningslokaler blevet drøftet. Om butikkerne var der stor rift, ikke mindst viste cigar- og vinhandlere, restauratører m.fl. stor interesse for dem, blev det påstået, og sikkert ikke med urette. Imidlertid havde der ingen stemning været for at udvide det antal af restaurationer, der havde været på det gamle torv ved flytningen til det ny. Desuden havde Høkerforeningens medlemmer næret en vis frygt for, at butikkerne skulle blive udlejet til detailhandlere og ikke til en gros virksomheder som på det gamle torv⁹³).

Borgmester P. J. Pedersen havde dog som øverste chef for Torvevæsenet kunnet berolige de interesserede parter ved at erklære, at magistraten »over for alle de næringsdrivende, som har deres virksomhed ved den nuværende flæskehal, (havde) stillet sig på det standpunkt, at de må have første bud, når det gælder om at sikre sig lokaler ved den ny flæskehal, og det samme standpunkt – sagde han – stiller vi os naturligvis på over for restauratørerne. Dog – tilføjede han – ikke således at forstå, at vi vil kunne garantere, at alle de, der driver restaurationsvirksomhed ved den nuværende flæskehal, kan komme derud, for jeg tror, der er for mange. Det skal helst være sådan, at de, der kommer

derud, kan drive en pæn og ordentlig forretning og leve deraf på rimelig måde«. Han kunne også berolige Høkerforeningens medlemmer. Det var ikke meningen, at virksomhederne på det ny torv skulle være detailforretninger. »Det indrettes jo til og lejes ud til en groshandel eller fabrikationsvirksomhed, og detailhandlerne må så forsyne sig med varer derfra og drive deres forretning andetsteds«, sagde han⁹⁴).

I sammenligning med Kvægtorvet, »Den brune Kødbý« og den gamle flæskehal ved Polititorvet frembød »Den hvide Kødbý«, som den ny, der var opført af jernbeton, blev kaldt, mange fordele på grund af dens praktiske indretning og de mange tekniske hjælpemidler, som man ikke tidligere havde haft. Ikke mindst i

Kødbyen set fra Halmtorvet.

slagtehallen, der som tidligere omtalt indeholdt 46 slagtepladser for storkreaturer med en kapacitet på ca. 690 slagtninger daglig, to slagtepladser for heste og en afdeling for småkreaturer med en kapacitet på ca. 1.500 slagtninger pr. dag. Desuden fandtes der en særlig afdeling for schächtning af store og mindre kreaturer, medens der langs hallens sider var rum til behandling af organer og indvolde, til de vagthavende dyrlæger etc. På første sal var bl.a. omklædningsrum og spiselokaler for tarmrensere.

Til slagtehallen sluttede sig svalehallen med plads til 980 kroppe, forkølerum og kølehus med 83 køleceller, beregnet til udlejning til byens slagtermestre.

I flæskehallen var der plads til omkring 7.000 krop-

*Kødbyen set fra administrations-
kontoret mod Holmtorvet.*

pe, hvorimod den gamle kun kunne rumme ca. 4.000 kroppe. Midt gennem hallen var en otte m bred handelsgang og langs ydersiderne seks m brede udførsels-gange med vægte ved portene. Ud til Flæsketorvet var der i stuen butikker og et banklokale, og i den modsatte ende en overdækket jernbanerampe for tilførsler, idet 65 % af disse kommer med jernbane fra slagterier i provinsen. Ved rampen var derfor også indrettet fire kølerum, to for kød og to for flæsk, der tilsammen optog et areal på ca. 1.820 m².

Langs hallens ydersider var der på 1. sal bl.a. kontorer for kommissionærerne, i siden nærmest Halm-torvet restaurant Tyren og ud til jernbanen Købbyens Kro.

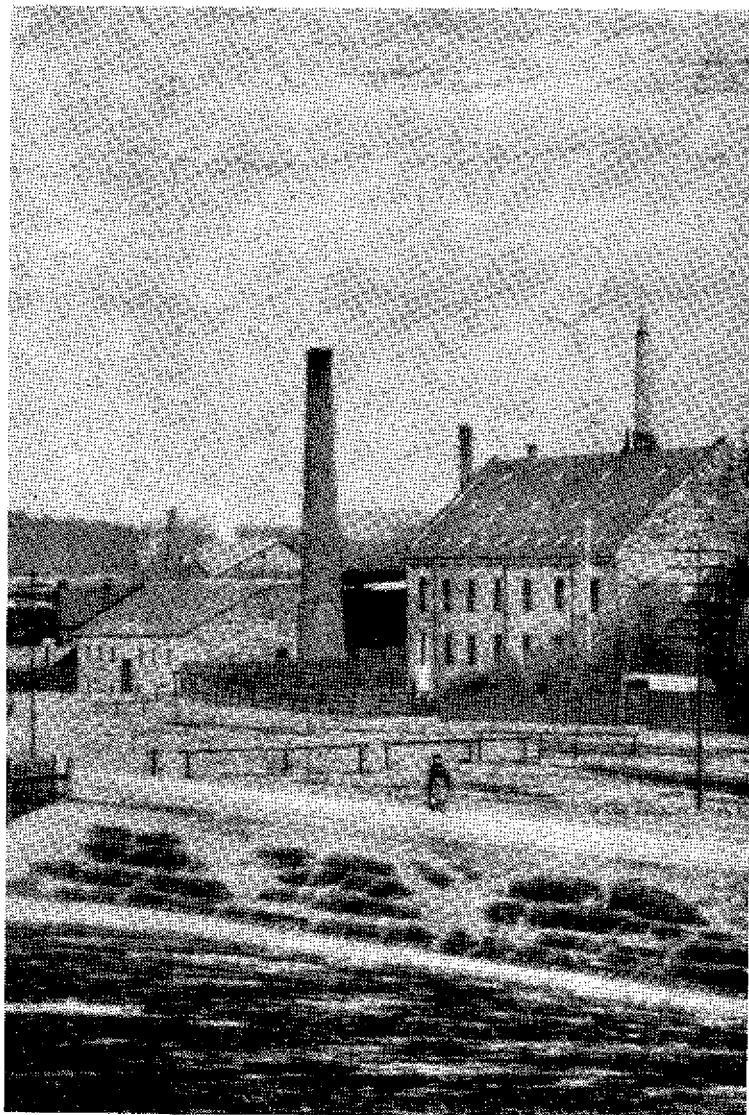
I forbindelsesbygningen mellem de to haller: slagtehallen og flæskehallen lå dyrlægernes kontorer, lokaler til trikinkontrol, laboratorier og opholdsrum for de funktionærer og arbejdere, der var beskæftiget i flæskehallen. Omkring den lå de bygninger, der var bestemt til udlejning til en gros virksomheder og til fabrikation af fødevaremidler. I disse var der ved opførelsen taget hensyn til, at skiftende lejere kunne kræve en forskellig indretning, og lokalerne kunne derfor ændres uden at genere over- og underboerne, »ligesom det eventuelt kan blive nødvendigt at indrette kølerum, hvor der før har været fabrikationsrum eller omvendt«, udtalte stadsarkitekt Poul Holsøe⁹⁵⁾.

Ud for flæskehallen lå som tidligere omtalt fjerkræhallen, som der var adgang til både fra Flæsketorvet og fra Halm-torvet. Hallen var ca. 1.365 m² stor med en særlig afdeling for levende fjerkræ. Købbyen havde som nævnt også sin egen banegård, medens »et meget omfattende system af måleinstrumenter sætter maskinmesteren i stand til fra maskinrummet at kontrollere alle vigtige ting i driften«⁹⁶⁾.

På det gamle Kvægtorv lå derimod den ny fragt-

mandshal, der jo var indrettet i to af de ældre slagte-
haller, som var blevet forbundet med hinanden og som
skulle erstatte de nedlagte holdepladser i den gamle
by⁹⁷⁾.

De forskellige en gros firmaer og fabrikationsvirk-

*C. E. Bast's ældre bygning ved
nuværende Sønder Boulevard.*

somheder, som var tilknyttet den gamle flæskehal, havde naturligvis fulgt Købbyens opførelse med stor interesse og omkring 80 havde sikret sig lokaler i den. Mellem de første lejere var enkelte, hvis virksomheder fortsat eksisterer. Foruden Den danske Bank (tidligere

*C. E. Bast's domicil
i den ny Købby.*

Landmandsbanken), C. E. Bast's Eftf., H. W. Larsen & Sønner, Einer Lindebergs Eftf., I. P. Madsen, Kaj Petersen, DAT-Schaub (tidligere Schaub & Co.), J. Wiedemanns Eftf., Inco (Fællesindkøbsforeningen for Viktualiehandlere i København), Royal Dane (Orla Jørgensen), Knud Iversen (Thingvad & Tougaard), Børge Jensen (Hans Gregersen), Københavns Eksportslagteri, Chr. H. Lundberg & Co. (Anton Boyer), Jens Pedersen & Søn (C. Bunch), Fr. Rasmussen & Co. samt Restaurant Tyren. Blandt de forsvundne er nogle af de mest kendte: S. Houlberg, J. Steffensen, Kristoffersen & Dehn, Brdr. Penter, Petersen & Henriksen og Johs. Gress-Pedersen for blot at nævne nogle enkelte, som enten ikke længere eksisterer eller som Steff-Houlberg har flyttet deres virksomhed uden for København⁹⁸).

Til »bekvemmelighed og vederkvægelse for de mange mennesker, som daglig skal færdes på torvet og i hallerne«⁹⁹) indrettedes 3 restaurationer. Hovedrestaurationen, der blev kaldt »Tyren«, var beliggende på 1. sal i flæskehallen, og der var fra den udsigt både over hallen og torvet udenfor. Vært var den tidligere nævnte restauratør Petersen fra Tårnpavillonen i Tivoli, den populære »Lillepeter«, og da det var »en tip-top moderne indrettet restaurant med særdeles stilfuldt interiør«, nærede ingen tvivl om, at den ville blive meget besøgt.

I flæskehallens modsatte ende ovenpå kølerummene lå »Kødbyens Kro«, der nærmest var et marketenderi med plads til op mod 600 gæster. Værten hed Schou og havde tidligere haft cafe »Mitchell« ved den gamle flæskehal. Køkkenet var »forsynet med alle de nyeste og bedste maskiner«, og restauranten havde eget bageri. Tilmed var priserne meget moderate; 35 øre for en pilsner og 1,20 kr. for middag og kaffe. Succes'en var derfor på forhånd hjemme.

Den tredje restaurant var opkaldt efter værten, der hed Thies, og som kom fra Den gamle Bræddehytte. Restauranten lå ud til Halmtorvet, og ved Fragtmandscentralen lå en filial i form af et marketenderi for fragtmændene og deres personale.

Efter den festlige indvielse søndag den 15. april 1934 begyndte Købbyens hverdag, og allerede mandag morgen kl. 7, da torveinspektør Daugaard-Peters gav signal til, at arbejdet kunne begynde, var tilstrømningen stor, udtalte Social-Demokraten¹⁰⁰⁾. I flæskehallen hang svine- og andre dyrekroppe i hundredvis, »men skønt hallen var fyldt med mennesker og der veksledes djærve håndslag, så var der dog ikke så megen handel, som man efter menneskemængden skulle antage. Der er,

*Sirenen for torvetidens
begyndelse har lydt.*

sagde en kommissionær gemytligt, mere lyst til indvielsesportvin end til handel i dag...«. Og videre berettedes det, at »forretningerne langs torvet var pyntet fikst med blomster. Der var grønt til stegen! ...Nok var det hverdag og arbejdsdag, men der var fest- og indvielsesstemning alligevel«.

Festlighederne dannede indledningen til en række lykkelige og fremgangsrige år. Første april 1938 blev Torvedirektoratet overflyttet til magistratens I. afdeling, og i de følgende år fandt der adskillige udvidelser sted. Sommeren 1939 udlejedes således et areal ved maskinhuset og Ingerslevsgade til aktieselskabet Københavns Smørrebrødsfabrik til opførelse for egen regning af en smørrebrødsfabrik mod, at der sikredes lejerens uopsigelighed i tyve år for den del af arealet, der lå indenfor Ingerslevsgades fremtidige gadelinie, efter at en planlagt udvidelse var blevet gennemført. Desuden skulle lejereren være forpligtet til ved lejemålets ophør at fjerne bebyggelsen¹⁰¹⁾. Året efter udlejedes ligeledes ved Ingerslevsgade til Arbejdsmændenes Fællesledelse for et tidsrum af tredive år et 1.470 m² stort areal for 4 kr. årlig pr. m² til opførelse af kontrollokale for arbejdsløse arbejdsmænd¹⁰²⁾.

Allerede i 1938 havde Schaub & Co. foretaget en udvidelse af deres lokaler, og i sommeren 1943 godkendtes et tilsvarende lejemål for en udvidelse af S. Houlbergs fabrikslokaler mod Kødboderne. I overensstemmelse med det tidligere indgåede lejemål kunne det fra begge sider opsiges med seks måneders varsel til ophør med udgangen af et kalenderår. Det blev dog godt et års tid senere sikret uopsigelighed i tyve år¹⁰³⁾.

Også andre firmaer synes i de følgende at have opnået forbedrede lejevilkår, ofte som følge af udvidelser. Det var f.eks. tilfældet med fabrikant J. Steffensen, der havde været uopsigelig til 1951, men nu fik frist til 1. april 1970¹⁰⁴⁾.

Til daglig synes tilværelsen i den ny Kødby ikke at have formet sig meget anderledes end på det gamle torv. Da den midt under krigen fejrede sit ti-års jubilæum udtalte formanden for Kødbyens kommissionærer, grosserer Holger Andersen¹⁰⁵⁾, bl.a., at de såkaldte »fiduser«, som der ude i byen gik mange rygter om, var »vrøvl det hele. I virkeligheden vil en mand, der laver fiduser, ikke kunne begå sig i Københavns Kødby. Her gælder håndslaget stadig. Et ord er et ord, og en mand er en mand, og prøver nogen at løbe fra sit givne ord, da bliver han ganske simpelt frosset ud. Ingen vil have noget med ham at gøre...«.

Med Kødbyens moral synes der således ikke at være noget i vejen!

I Kødbyen havde den daværende Håndværkerbank

En handel afsluttes med håndslag.

dengang også en afdeling, beliggende Halmtorvet 25. Banken er nu filial af Den danske Bank, hvis Kødbya-afdeling er kendt under adressen Halmtorvet 27. Men Håndværkerbankens forbindelse med Kødbyen og tidligere med Kvægtorvet stammede helt tilbage til 1896, da den åbnede et lille kontor i den daværende administrationsbygning. Det ændredes senere til et torvekontor i Øksnehallen, som sorterede under bankens Vesterbro-afdeling. Kontoret var meget beskedent. Det var kun 3 × 3 m stort, og foruden en lille smal skranke bestod inventaret kun af et bord og to stole, medens en gammel rusten kakkelovn sørgede for opvarmningen. Efter at den ny Kødby var taget i brug 1934, omdannedes det private kvægtorvskontor til en rigtig bankfilial under navnet Kødby Afdeling¹⁰⁶.

Billedet af Kødbyen i 1930'erne og 1940'erne ville imidlertid være ufuldkomment uden en omtale af nogle af dens særprægede personligheder. Flere af dem ville i ældre tid sikkert være blevet betragtet som originaler, men i Kødbyen havde man et andet syn på dem. Man morede sig over deres optræden og udtalelser, og i virkeligheden var der da heller ikke noget mærkeligt ved dem. Enkelte havde måske blot et lidt andet syn på tilværelsen end det, borgerskabet i almindelighed hylkede. Det gjaldt f.eks. Niels Mangepenge, en velhavende slagter på Nørrebrogade, der gik rundt i en gammel fedtet frakke. Da nogle tjenere i en af Kødbyens restauranter ikke længere kunne holde ud at se ham i den, lykkedes det dem at få ham til at sælge den for 50 kr. Nogle dage senere, da et andet hold tjenere havde afløst dem, spurgte Niels Mangepenge dem, om de ikke havde en gammel frakke, han kunne få. Da disse tjenere ikke kendte forhistorien, sagde de, at det havde de tilfældigvis, og således fik Niels Mangepenge sin gamle frakke tilbage, efter at den havde indbragt ham 50 kr. i ren fortjeneste.

Øgenavne, var ikke ualmindelige. En slagtersvend blev kaldt »Bovstikkeren«, fordi han engang havde stukket forkert, og en anden »Elefantslagteren«, da nogle af hans kolleger ved en lejlighed havde bilstedt ham ind, at Zoologisk Have havde sendt bud efter ham til at slagte en elefant. Han sleb sine knive, men først efter at han var kommet ud til Zoologisk Have, blev han klar over, at det var et nummer, man havde for med ham, og ved hjemkomsten fortalte han derfor, for at undgå at blive til grin, at elefanten i mellemtiden var død. »Hyleren« kaldtes en mand, der var medlem af

En indbærer.

Det kgl. Teaters kor, men som om morgenen betjente en af flæskehallens vægte. Ved begravelser var han velset, for den almindelige mening var, »den gik godt, (når) »Hyleren« var med«. »Den fede tapetserer« fik derimod sit øgenavn, fordi han var lille og splejset. En blev kaldt »Sølvræven« på grund af sit flotte platinblonde hår, »Knækkeren« havde fået sit tilnavn, fordi han havde været ansat i et en gros lager for æg, »Sømanden« havde sejlet, medens »Tomaten« altid var rød i hovedet. Således har Købbyen også sin egen jargon – på een gang rammende og vittig¹⁰⁷⁾.

Besættelsestiden påvirkede ikke i nogen nævneværdig grad Købbyens daglige drift, selv om tilførslerne bestandig blev mindre, men stort set kom den uskadet gennem de fem forbandede år.

I 1932 havde Københavns Fragtmandscentral som tidligere nævnt lejet sig ind på det gamle Kvægtorv, men dets hal var efterhånden blevet for lille, da forsendelserne med fragtvoget til og fra København var steget betydeligt, og i 1953 blev der derfor truffet aftale med fragtmandsforeningen Sjælland dels om en udbygning af den gamle hal, dels om i stedet for tre ældre bygninger at opføre en ny parallelt med denne. Udgifterne skulle afholdes af fragtmandsforeningen, og lejen forhøjes, men til gengæld blev der med visse forbehold på begge sider truffet en 25-årig aftale¹⁰⁸⁾.

Imidlertid bevirkede de stadig nedadgående tilførsler, at Kvægtorvet med årene blev for stort, og for at styrke økonomien blev øksnehallen derfor i 1955 delt, iøvrigt samme år som trikinkontrollen ophørte, og den ene halvdel udlejet til parkeringsplads, medens et nyt kvægtorv indrettedes i den anden. Desuden blev i 1957, ligeledes af økonomiske grunde, i slagtehuset udskilt en særlig afdeling til slagtning af svin og et rum indrettet til sanitetsslagtehus. Derved blev tre ældre bygninger frigjort og udlejet til andet formål.

På grund af nedgangen i slagtingernes antal havde en kommunal administrationskommission i 1956 foreslået enten at nedlægge slagterivirksomheden eller indskrænke slagtingerne til færre dage¹⁰⁹. Da desuden 80% af en uges tilførsler blev ekspederet på en enkelt dag, kunne man også overveje en omlægning af arbejdsfordelingen, men den største tomgang på arbejdskraft fandtes dog på det veterinære område, udtaltes det. Derfor blev det i borgerrepræsentationen foreslået, at den del af sundhedskontrollen, der hørte under magistratens I afdeling, og den del, som sorterede under magistratens II afdeling, burde sammenlægges, hvad enten den fandt sted i slagterierne, på fabrikkerne, hvor man tilvirkede fødevarer, eller ude omkring i butikkerne. I den forbindelse efterlyste den senere overborgmester Urban Hansen en større bevægelighed mellem de forskellige grene af den kommunale administration. Den veterinære adskillelse blev dog indtil videre opretholdt.

I 1959 ændredes torvevæsenets styrelsesform. Fremtidig skulle »Direktoratet for Københavns Torvevæsen og Slagtehallen« benævnes »Københavns Kommunes Torvevæsen« og dets chef have titel af administrationschef.

Samme år fejrede Kødbyen sit 25 års jubilæum.

VIII

25-års jubilæet 1959 og de følgende 15 år

»Ved en tvangfri sammenkomst i kød- og flæskehallen markerede Kødbyen i onsdag sit 25 års jubilæum« indledte Slagter Tidende fredag den 17. april 1959 sit referat af festlighederne to dage tidligere og fortsatte: »Der

Fra 25 års jubilæet.

var stående traktement i form af pølsebord og øl samt musik og taler, bl.a. af borgmester O. Weikop. Ca. 1.000 af Kødbyens folk mødte frem i arbejdstøjet sammen med et repræsentativt udsnit af de erhverv, der er knyttet til Kødbyen«.

I sammenligning med festlighederne ved Kødbyens indvielse var det unægtelig et meget beskedent fremmøde og traktement, og det til trods for, at selv om tilførslerne og slagtingerne var faldende i antal, var der til gengæld stadig henvendelser fra firmaer, der ønskede at blive lejer i Kødbyen, og den beskæftigede da også fortsat 2-3.000 mennesker og havde en årlig omsætning på mere end 60 millioner kg kød til en pris af mellem 250 og 300 millioner kr. Så helt dårligt stod det da heller ikke til med den jubilerende kødby¹¹⁰⁾.

Et par tal kan måske yderligere belyse forholdene. I 1958/59 var tilførslerne til kød- og flæskehallen ca. 87.000 okser, ca. 54.000 kalve, ca. 3.000 spædekcalve, ca. 492.000 svin, ca. 14.000 får og lam og ca. 3.000 heste, og i de 25 år flæskehallen havde bestået, havde de samlede tilførsler til den andraget ca. 2 mill. okser, ca. 3 mill. kalve, ca. 850.000 spædekcalve, ca. 11 mill. svin, ca. 1 mill. får og lam og ca. 160.000 heste¹¹¹⁾.

Tiden og udviklingen krævede imidlertid fortsat nye forbedringer og investeringer. Således bevirkede ændrede transportformer, at de fire jernbanespor nærmest Ingerslevsgade i 1965 kunne indskrænkes til to og det indvundne terræn derefter inddrages til parkering. Samtidig blev der givet bevilling til anlæg af 96 overdækkede parkeringspladser. Resten af det areal, der blev frigjort, 400 m² udlejedes til et firma i Kødbyen for 25 kr. pr. m² ¹¹²⁾.

På foranledning af sundhedskommissionen blev der året efter anbragt fire porte ved indgangen til Kødbyen og etableret en portvagter til at føre tilsyn dels med tilførslerne, dels med den natlige trafik i Kødbyen¹¹³⁾.

Torvevæsenet så naturligvis kun ugerne at lokaler i Kødbyen stod tomme, da dette betød et økonomisk tab for det. Derfor godkendte magistraten da også den aftale, der den 24. juli 1965 var truffet mellem torvevæsenet og arbejdsmændenes og specialarbejdernes fællesledelse for København og Frederiksberg om udlejning af lokaler i dets bygning på torvevæsenets areal ved Ingerslevsgade til Inco, fællesindkøb for viktualiehandlere og slagtere. Det blev dog i den forbindelse oplyst, at torvevæsenet fra 1. januar 1971 vederlagsfrit overtog arbejdsmændenes bygning, men at Inco var uopsigelig indtil 1. januar 1977, med den begrænsning, at hvis det areal, som vedrører lejemålet, helt eller delvis skulle anvendes til vejformål, var firmaet pligtig til at fraflytte med seks måneders varsel til den 1. i en måned¹¹⁴⁾.

Den 1. april 1967 suspenderedes den senest af 8. maj 1953 påbudte efterkontrol af kød, der tilførtes København til forhandling, og blev helt ophævet den 3. oktober 1968. Den erstattedes af levnedsmiddelkontrollen, der foretog kontrollen ude i de enkelte butikker og virksomheder, og som sammen med torvevæsenets egen kontrolordning efter sundhedskommissionens opfattelse fungerede udmærket¹¹⁵⁾.

I disse år skete der iøvrigt også en ændring i kødbranchens handelsformer, der kunne tilskrives en stadig reduktion af tilførslerne til kød- og flæskehallen siden 1963-64. Medens praktisk taget alle tilførsler af kød tidligere skete i form af hele kroppe, der fra hallen blev solgt til detailhandlerne eller til fabrikker til videre forhandling eller forarbejdning, medførte udviklingen på landets slagterier, at et stort antal af disse selv fik en betydelig fabrikationsvirksomhed, hvor der blev foretaget opskæring med henblik på direkte salg af kødstykker til detailhandlere eller til forarbejdning til konserver, røgvarer, pølser m.m.¹¹⁵⁾.

I 1934 havde de samlede tilførsler til flæskehallen andraget 50 millioner kg, og i 1969 var de samlede tilførsler til byen ganske vist steget til 100 millioner kg, men kun 55 millioner kg tilførtes Kødbyen, og heraf kun 30 millioner kg flæskehallen, medens 25 millioner kg gik uden om hallen. Det kan yderligere oplyses, at den årlige omsætning for Kødbyens ca. 225 virksomheder lå på mellem 1-2 milliarder kr., men at kun 175-200 millioner faldt på flæskehallen⁽¹⁶⁾. Denne blev derfor i 1968 og de følgende år opdelt mellem forskellige levnedsmiddelvirksomheder, men tre sektioner af de oprindelige atten fungerer dog stadig som den gamle kød- og flæskehal. Samme år, opdelingen begyndte, lejede Inco-Kød sig ind i den, og i juli 1970 åbnedes

Blækspruten 1934:
»Hjæ-æ-æ-lp!!«
En Vegetar er gaaet forkert
i Byen og kommen i Kødbyen.

i hallen en ny fjerkræhal, medens Irma i den hidtidige fjerkræhal indrettede et supermarked¹¹⁷⁾.

Den 14. april 1969 havde torvevæsenets borgmester O. Weikop underskrevet en ny torveorden til afløsning af den ældre fra 1934. Det fremgik af denne, at »torvedag og torvetid er søgnedage mandag-fredag kl. 7.00-9.00« og at »handel må kun finde sted i torvetiden«. Desuden indeholder den en række forskrifter og ordensregler, som skal overholdes. Overtrædes disse »eller nægter (nogen) at adlyde torveadministrationens eller den veterinære kontrols anordninger, kan (de) efter omstændighederne straks bortvises fra torveområdet. I gentagelsestilfælde kan magistraten forbyde den pågældende adgang for et bestemt tidsrum«, hedder det til slut.

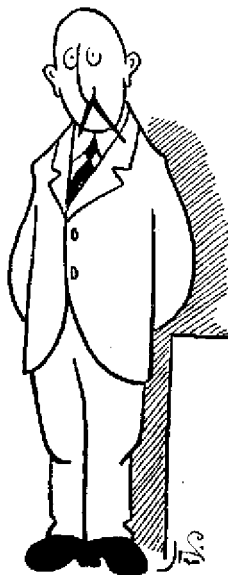
Tilbagegangen i tilførslerne og slagtingernes antal bevirkede, at borgerrepræsentationen vedtog, at det offentlige slagtehus fra 1. maj 1974 skulle overgå til privat drift, og at Kvægtorvet skulle nedlægges. Forinden havde nogle af de slagtere, der stadig gjorde brug af slagtehuset, besluttet at organisere sig som et privat aktieselskab under navnet A/S Københavns Eksportslagteri og leje den væsentligste del af slagtehusanlægget, som de samtidig forpligtede sig til at drive som et offentligt slagtehus¹¹⁸⁾.

At torvevæsenet aldrig har ligget på den lade side fremgår af, at det fra 1. januar 1971 var blevet fælles hyrevognskontor for det storkøbenhavnske område og desuden virkede som sekretariat for det storkøbenhavnske hyrevognsnævn¹¹⁹⁾.

Trods alt var Kødbyen imidlertid stadig »nordens største kødmarked, hvor ethvert ønske fra branchen kan efterkommes under den frie konkurrences hårde vilkår«, oplyses det i et lille skrift, »Københavns Kødbyen«, der udkom i slutningen af 1960'erne. »Omkring salgshallerne – siges det videre – er der en række betydn-

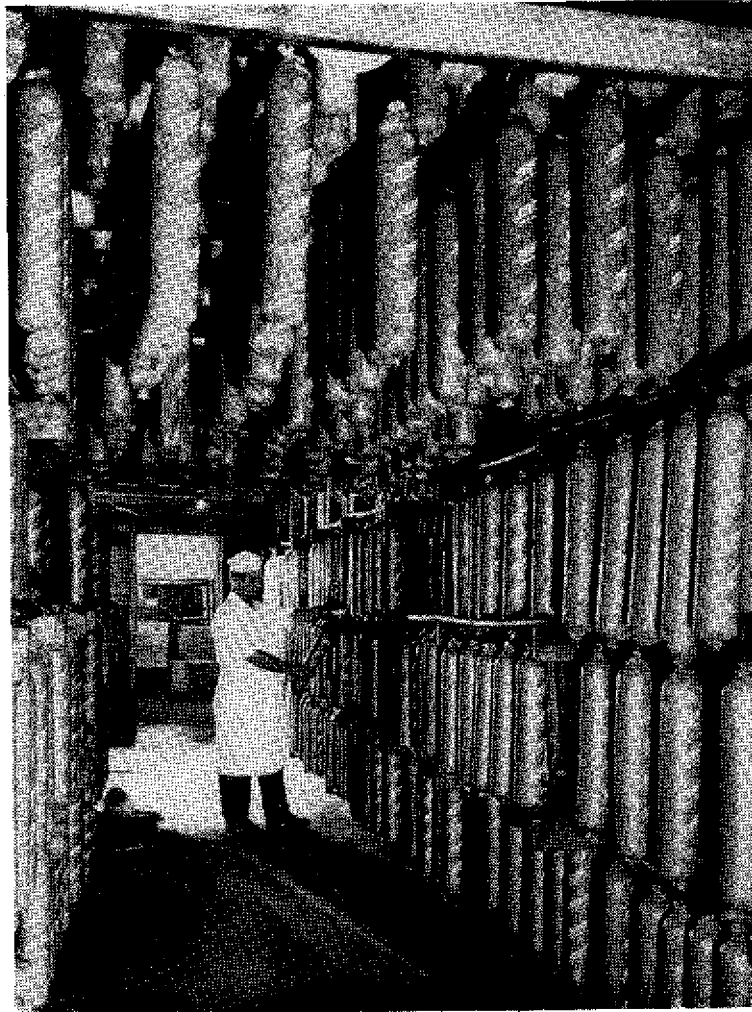
ningsfulde produktionsvirksomheder. Udviklingen i detailsalget har medført, at en del opskæringsvirksomheder har specialiseret sig, så de er i stand til at tilfredsstille alle de krav, der kan stilles på dette område, herunder også ved levering af varer til restauranter, skibsproviantering og institutioner. Et stort antal en gros forretninger kan opfylde ethvert behov i den moderne slagterbutik, der som oftest også er en velassorteret charcuteriforretning... Endvidere findes der mange store firmaer, der har specialiseret sig i handel med alle former for hjælpeartikler, såsom krydderier og løg, alle mulige slags maskiner og redskaber, emballager og papirvarer«.

I Købbyen gør desuden et særligt tillidsforhold mellem kunde og leverandør sig gældende. Et håndslag er

— Jeg vil have Koteletterne panerede, men det vil Alvilda ikke — det er paa den Maade, der opstaar Krig.

endnu en bekræftelse på selv den største handel. Kødbyen har, hedder det, »udviklet sig til at blive en by i byen. Den lever sit eget liv og udfører den mission, som en storbys behov for sunde og højt kvalificerede kødvarer har pålagt den. Et effektivt kontrolsystem, overvåget af de veterinære myndigheder, drager omsorg for, at selv de strengeste krav efterkommes«.

*»Røg skal der til for at frem-
stille de fine salamipølser«.
Fotografi ca. 1967.*

IX

40-års jubilæet 1974 og de følgende 10 år

Udviklingen kunne ikke undgå at sætte sit præg på Købbyens struktur. I det festskrift, der blev udgivet i anledning af dens 40-års jubilæum den 15. april 1974, fortælles det bl.a., at »den store kød- og flæskehal med de gamle, kendte kommissionsfirmaer er nu for den væsentligste del overgået til en gros firmaer, hvor der drives en intens handelsvirksomhed. Gamle firmaer har måttet lukke, men nye er kommet i stedet, og Købbyen, der tidligere alene havde forsyningen af Københavnsområdet som formål, er i dag hjemsted for firmaer, der har hele verden som marked, men som dog fortsat lægger hovedvægten på forsyningen af det hjemlige marked, nu udstrakt langt ud over hovedstadsområdet«.

Både udad og indad markeredes 40-års jubilæet da også med store festligheder ved afholdelse af en »Kødbydag« Kristi Himmelfartsdag, torsdag den 23. maj 1974, som blev arrangeret af torvevæsenet i samarbejde med firmaerne i Købbyen og samtlige organisationer. Det praktiske arbejde overdroges dog en såkaldt arrangementskomité.

Til at deltage i festlighederne blev indbudt ca. 10.000 gæster, deriblandt repræsentanter fra de nordiske lande. Festlighederne fordelte sig over tre dage. Dagen før »Kødbydagen« afholdt torvevæsenet i dets administra-

tionslokaler en reception, og på selve festdagen åbnedes porten til Kødbyen kl. 10.30, hvor postvæsenets hornorkester bød velkommen, inden det kl. 10.45 marcherede til Hovedbanegården, hvor det på Tietgensbroen skulle musicere som en velkomsthilsen til de mange gæster – samtlige slagtere og viktualiehandlere øst for Storebælt og fra »Sydhavsøerne« – der i reserverede, festligt udsmykkede jernbanevogne ankom til København. Efter modtagelsen marcherede orkestret kl. 12 tilbage til Kødbyen, hvor det atter spillede. Ved den officielle modtagelse kl. 12.30 i Kødbyen bød torvæsenets chef Carl Svensson velkommen til de mange gæster, og derefter talte kommissionærernes formand

*Fra Kødbyens 40 års jubilæum
1974. Administrationschef
Carl Svensson og direktør
Eide Jakobsen fra Fællesrådet
ved grillstegningen.*

Knud Iversen for Kødbyen, hvorefter borgmester Børge Schmidt fra magistratens I afdeling, under hvilken torvevæsenet da endnu sorterede, bragte kommunalbestyrelsens tak og hilsen til den jubilerende Kødby. Så talte formanden for Kødbyens lejerforening, fabrikant Jens Pedersen og direktøren for fællesrådet for slagtere og viktualiehandlere Eide Jakobsen.

Herefter begyndte de egentlige festligheder. Kl. 13 spillede Papa Bue's orkester op til asfaltbal, og senere var der kunstnerisk underholdning af Grethe Sønck og Dansktop-favoritterne Lecia og Lucienne. For serveringen i det fri stod restauratør Peter Thøgersen fra »Tyren«, men desuden var der givet tilladelse til at arrangere et »Tivoliland« med karrusel, spilleautomater, lykkehjul, skydebane etc. samt salg af is, medens

*Optræden ved 40 års jubilæet.
Udsigt over den tæt pakkede
menneskemængde.*

Slagteriskolen i Roskilde havde påtaget sig et grillstegnings arrangement, hvortil der kun skulle anvendes oksekød. Betalingen pr. kuvert var 2 kr.

I tilfælde af dårligt vejr skulle arrangementet have været henlagt til flæskehallen, men alt forløb som ventet – der var feststemning, og overalt så man glade ansigter, og arrangementskomitéen havde derfor al mulig grund til at være tilfreds med resultatet. Festlighederne, hvori også deltog de indbudtes familier, sluttede kl. 17, og om aftenen var der festmiddag i Tivoli for en mindre kreds. Dagen efter, fredag den 24. maj, var kommunalbestyrelsen vært ved en lunch på Rådhuset til ære for de nordiske gæster.

På festen fulgte atter hverdagen, og de følgende ti år har naturligvis heller ikke kunnet undgå at sætte sit præg på Kødbyens udvikling. Med udgangen af 1977 ophørte den veterinære kontrol i slagtehuset og i kød- og flæskehallen, som de under torvevæsenet ansatte dyrlæger hidtil havde udført. I stedet skulle kontrollen i slagtehuset overtages af dyrlæger, som veterinærdirektoratet udpegede, og i kød- og flæskehallen af levnedsmiddelkontrollen¹²⁰⁾.

Som følge af de store saneringsplaner på Vesterbro og en evt. udlægning af det gamle Kvægtorv, »Den brune Kødbye«, til rekreativt område, besluttede borgerrepræsentationen i 1981 at opsigte fragtmandshallen til fraflytning med udgangen af juni måned 1983, da den derfor flyttedes ud til Teglholmen.

I forbindelse med den ny kommunalforfatnings ikrafttræden flyttedes Torvevæsenets administration fra 1. april 1978 fra magistratens I afdeling til den nyoprettede magistratens VI afdeling, hvor den henlagdes under Københavns Kommunes Rådhus- og Ejendomsforvaltning. Nogen afgørende betydning for Kødbyens fremtid fik flytningen ikke. Den synes sikker nok, hvad den store efterspørgsel efter lokaler jo i høj

grad beviser. Med rette betragtes Einar Utzon-Frank's relief af »tyren« på flæskehallens gavl derfor stadig som dens livgivende symbol og som et vidnesbyrd om, at Torvevæsenet i de 50 år, Kødbyen nu har eksisteret, altid har haft »fingeren på pulsen« og ofte været et skridt forud for udviklingen.

*Bamse deltager også i
40 års jubilæet.*

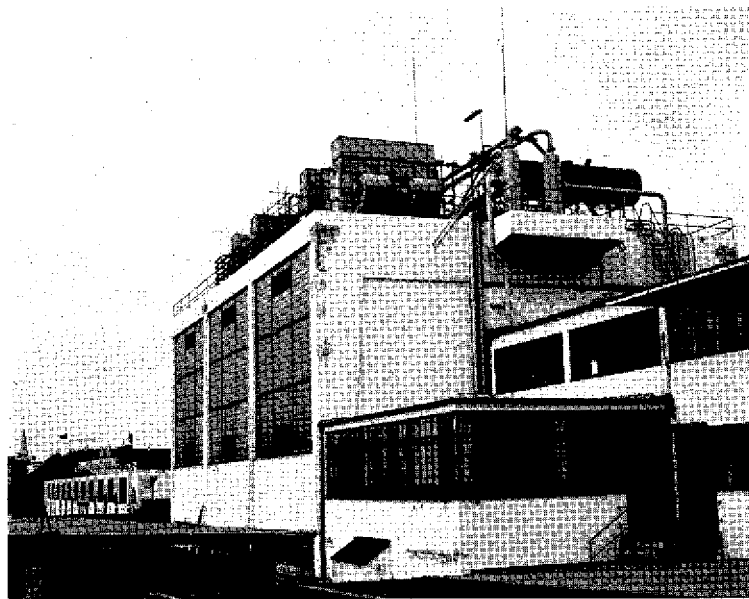
X

Kødbyens tekniske installationer

En redegørelse for Kødbyens udvikling og historie fra 1934 til i dag er ikke fuldkommen uden en omtale af dens tekniske installationer. Dette arbejde har maskinmester Mogens Jensen, der har sit daglige virke i Kødbyen, påtaget sig.

De mange tusinde mennesker, der dagligt passerer Kødbyens »bagside« med S-tog, kender den høje bygning mod Ingerslevsgade, men kun de færreste ved, hvad bygningen indeholder.

Fra Kødbyens start og indtil midten af 60'erne var der en reklame på toppen af bygningen, hvor der stod »ATLAS«, hvorfor mange mente, at det var en afdeling af denne virksomhed, der lå her.

*Maskinhuset
set fra Ingerslevsgade.*

De, der arbejder i Kødbyen, er dog ikke i tvivl om, at bygningen indeholder maskincentralen, selv om det kun er de færreste, der kommer her.

Maskincentralen yder de tekniske leverancer til samtlige lejere og fabrikker i hele Kødbymrådet (undtagen el), således både koldt og varmt vand, centralvarme, damp – men først og fremmest kulde til de talrige kølerum. Kølemidlet er ammoniak, og til brug for køling cirkulerer 20-25 tons flydende ammoniak i anlægget gennem rørledninger i ingeniørtunneler, der har en samlet længde af ca. 3 km.

Brugt som kølemiddel kan ammoniak ikke »slides« op, og det er derfor ikke utænkeligt, at en del af den ammoniak, der blev påfyldt ved anlæggets start i 1934, stadigvæk cirkulerer rundt – at der så adskillige gange siden er blevet påfyldt mere ammoniak er en anden sag, for da ammoniak let fordamper, forsvinder der fra tid til anden noget af stoffet. (Da det er stærkt lugtende, opdages en utæthed næsten altid omgående).

H. C. Andersen kunne sikkert have fået meget ud af at beskrive et lille ammoniakmolekyles »rejse« rundt i anlægget, men det er han jo af gode grunde afskåret fra. Vi tillader os derfor at hjælpe ham lidt og foretager rejsen i hans ånd.

Vort molekyle starter sin rejse i maskincentralen, hvor den i væskeform pumpes ud i lange rørledninger i tunnelerne under Kødbyen og helt frem til de enkelte kølerum med et tryk ca. 10 gange højere end det normale lufttryk.

Gennem en termøventil med et lille hul presses vort molekyle ud i store rørslinger, hvori der kun er et tryk på 1,7 til 2,0 gange luftens tryk. Herved bliver der pludselig vældig langt mellem molekylerne – de bliver til ammoniakdamp. Til fordampningen bruges der varme – ligesom man bruger varme til at koge en kedel vand, og varmen tages fra varmen i kølerummet. Der

er bare den forskel, at ammoniakken koger ved $\div 12$ grader, mens vand koger ved 100 grader.

Ammoniakmolekylet, der nu har hentet varmen i kølerummene, løber tilbage gennem rør i tunnelerne til maskincentralen.

Ved ankomsten til maskincentralen føres molekylet sammen med mange andre »brødre og søstre« gennem et sugerør op til en af skruekompressorerne, som med ca. 3.000 omdrejninger pr. minut presser gassen sammen til ca. 1/6 af det oprindelige rumfang.

Sammentrykningen giver varme, så temperaturen er nu kommet op på ca. 80°, og de enkelte molekyler har meget lidt plads at røre sig på, for trykket er steget til ca. 10 gange luftens tryk. Den sammenpressede gas afgiver den varme, den hentede dels i kølerummene, dels i kompressorerne til det kolde vand inden i rørene i en varmeveksler, så varmen kan genbruges i varmtvandsforsyningen.

Den lange rejse har ikke været forgæves – varmen er flyttet fra kølerummene, hvor den er til besvær, til det varme vand, så man sparer en masse penge hertil.

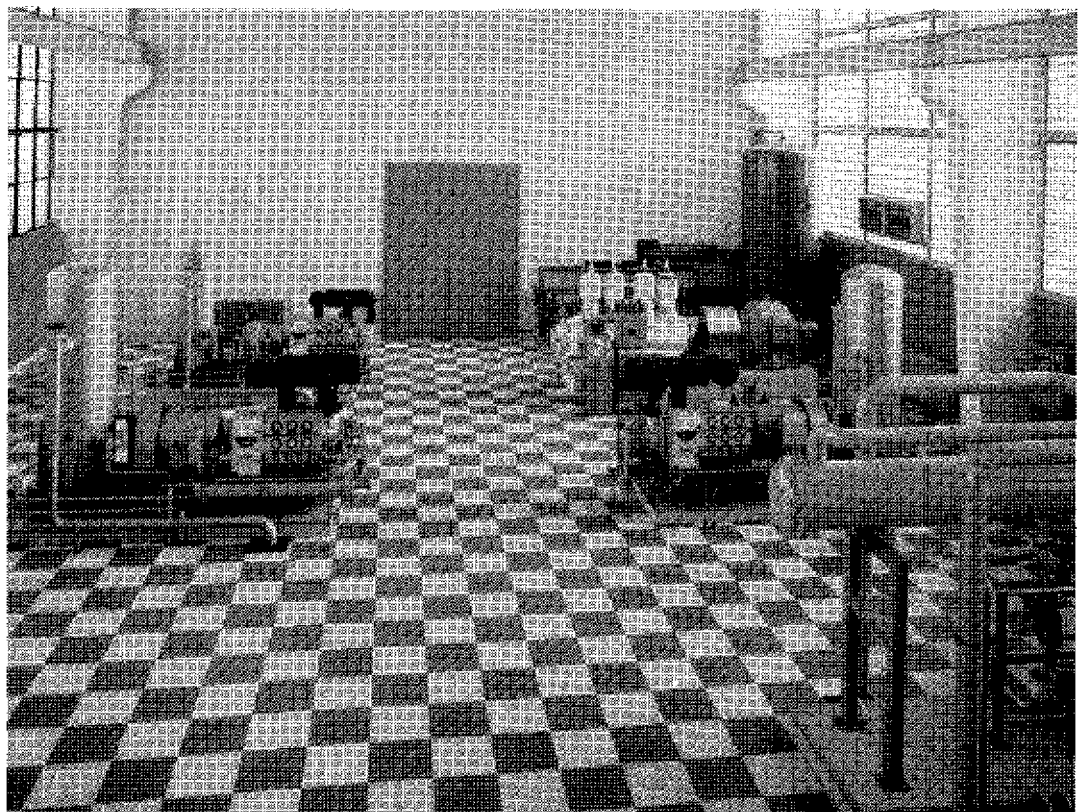
Ved afkølingen søger molekylerne tæt sammen for at holde varmen og bliver næsten alle sammen til flydende ammoniak, som løber ned i en samlebeholder (recipient), medens de, der ikke er fortættet, føres op på maskincentralens tag, hvor de passerer gennem rør i en kondensator, som overrisles med vand, samtidig med, at der blæses luft henover rørene. Herved bliver også resten så afkølet, at det går over i væskeform og løber ned i recipienten, og rejsen begynder forfra.

Til at forestå sammentrykningen af ammoniakgasser var der fra Købbyens start installeret 4 stk. stempelkompressor, hver med en ydelse på ca. 500.000 kilokalorier i timen. I 1943 anskaffedes yderligere en af samme type og i 1959 endnu en, dog af en anden model, med samme kapacitet som de øvrige. Man kan

danne sig et begreb om størrelsen ved at sammenligne kompressorydelsen med, hvad der udvikles i et almindeligt husholdningskøleskab. Her er ydelsen ca. 100-200 kilokalorier i timen.

Disse langsomtgående kompressorer (204 o/min) var uafbrudt i drift lige til 1977, uden nævneværdige reparationer. Når man alligevel valgte at skifte dem ud med mere moderne skruekompressorer, skyldtes det flere ting. For det første skete der en omlægning af forsyningsspændingen til maskincentralen fra 6.000 volt til 10.000 volt (kompressorernes motorer kørte direkte på 6.000 volt). For det andet var det efterhånden blevet vanskeligt at skaffe reservedele, således at man var ilde

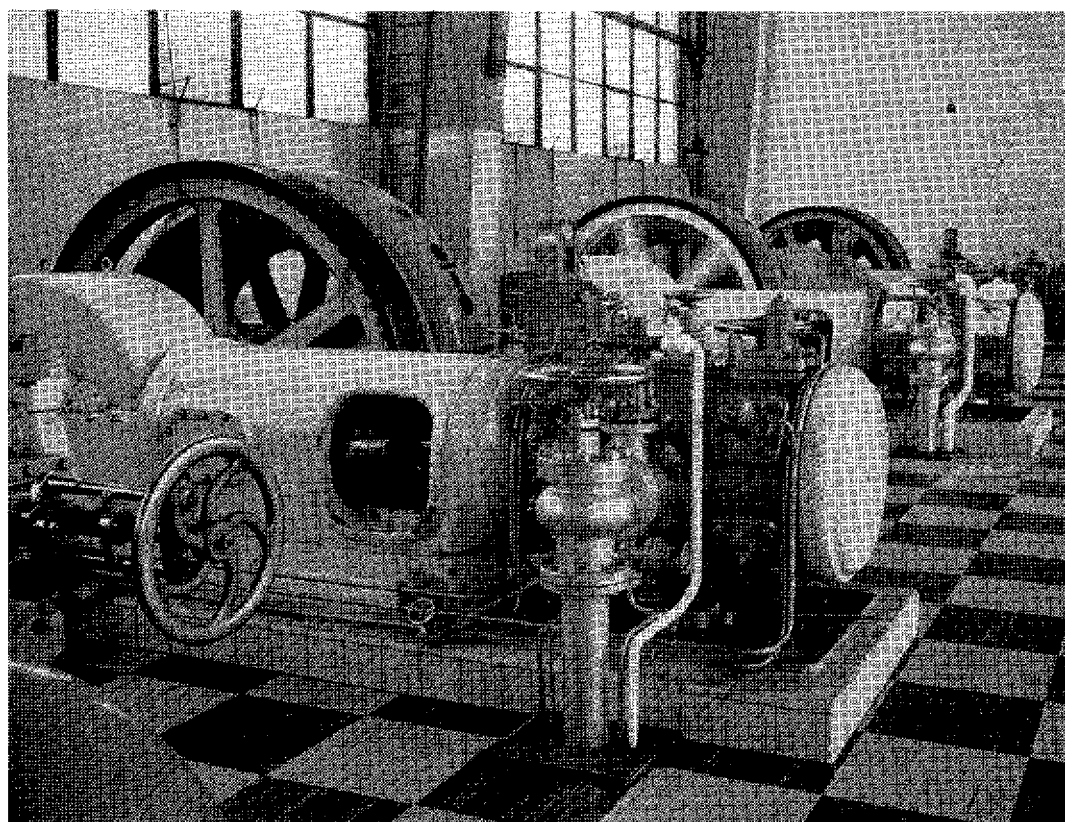
Maskinhallen med 3 af de nye kølekompressorer.

stedt, såfremt der skulle indtræffe et alvorligt havari. For det tredje, men ikke mindst, ønskede man at spare penge på driften, hvilket bedst kunne lade sig gøre ved at ændre driftsformen (der kørtes i kontinuerlig 3-holds drift), således at anlægget kunne køre automatisk, kun med tilsyn i dagtimerne.

Når det før blev nævnt, at der ikke havde været væsentlige reparationer, er dette ikke helt rigtigt, for en brand i maskincentralen, som ikke skyldtes kompressorerne, men en eksplosion i en olieafbryder, satte den 29. august 1973 anlægget fuldstændigt ud af spillet, idet hele kælderens under maskinsalen udbrændte som følge af, at brændende olie fra den eksploderende

Billedet viser et udsnit af de oprindelige kølekompressor.

afbryder antændte al isolering på ammoniakrørene (isoleringen bestod væsentlig af tjære, filt og kork).

De, som så maskinstuen umiddelbart efter branden, vil aldrig glemme synet. Den lyse maskinhal med de mange vinduer var blevet til et gravkammer, idet alle vinduerne – ja alt overhovedet – var sværtet helt sort af den brændende kork.

Hvor utroligt det end lyder, gik der dog ikke mere end ca. 12 timer, før man igen kunne starte den første kompressor (trods det at en af de åbne højspændingsmotorer havde været oversprøjtet med vand under slukningen af branden).

Det lykkedes at få kulde på næsten overalt, så det var meget få varer, der blev ødelagt i kølerummene på grund af manglende køling, trods det, at uheldet skete på en varm sommerdag.

Når et sådant uheld indtræffer, viser det sig, hvor godt samarbejdet kan være, for udover maskinens faste medarbejderstab mødte også flere af centralens leverandører af kompressorer, motorer og elektrisk udstyr helt uopfordret, da man havde erfaret om uheldet i radioen – trods det, at det var lørdag. Men iøvrigt har anlægget været forskånet for større uheld – således er det kun ganske undtagelsesvis sket, at kuldeleverancen har været afbrudt mere end nogle få timer.

Den tidligere omtalte ombygning af anlægget i 1977 var meget omfattende. Således blev 5 af de oprindelige kompressorer nedtaget, og i stedet blev der monteret 3 stk. skruekompressorer, 2 store og en lille med ydelser på henholdsvis 625.000 og 307.000 kilokalorier pr. time.

Den i 1959 opstillede kompressor blev bibeholdt og er stadigvæk intakt og kan indkøbes i tilfælde af havari på en af de andre kompressorer. Det var i energisparetider, at ombygningen fandt sted, og der blev derfor samtidig installeret en varmeveksler, som kan op-

varme det kolde vand til ca. 38° C, inden det går videre til varmtvandsbeholderne, hvor vandet opvarmes videre op til ca. 60° C ved hjælp af damp.

Den varmemængde der genvindes (i størrelsesordenen ca. 200.000 kr. pr. år), gik tidligere tabt, idet den blev blæst ud i »den blå luft« i kondensatorerne på maskincentralens tag. Desværre er man endnu ikke i stand til at kunne udnytte al den varme, der fremkommer ved kuldeproduktionen, hertil er varmtvandsforbruget for lille (ca. 220 tons/døgn, når der arbejdes), så der føres stadigvæk uudnyttet varme ud i luften ved kondensatorerne, især om sommeren.

Til afkøling af kondensatorerne bruges vand, som overrisler kølerørene, samtidig med at der nedefra presses en kraftig luftstrøm op. Det er store varmemængder, der fjernes på denne måde. Det kan således nævnes, at der på en varm sommerdag kan fordampe op til 50 tons vand fra kondensatorerne.

For at undgå kalkaflejring på kølerørene benyttes specielt blødgjort vand (efter samme metode som i vaskerier).

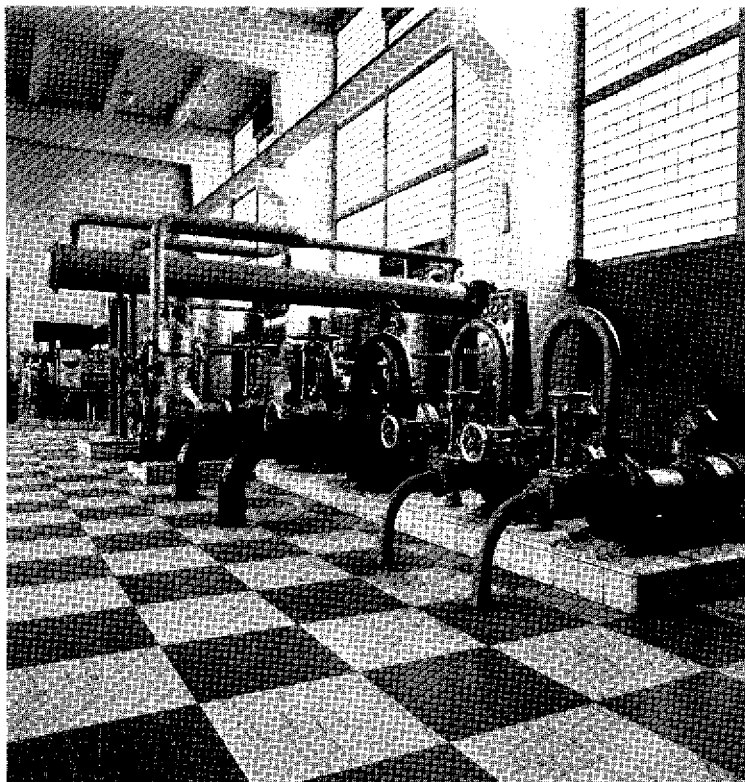
Hele køleanlægget er automatiseret, d.v.s. kompressorerne starter og stopper efter behov, temperaturen reguleres automatisk o.s.v., men uanset hvor godt anlægget er sikret på denne måde, vil der kunne forekomme fejl - fejl, som i første omgang blot stopper en del af anlægget og starter en anden. Det er alligevel stadigvæk nødvendigt at have en overvågning af anlægget, og der er derfor installeret et antal målepunkter og alarmer, som registrerer fejl, og gennem telefonnettet sendes en melding til brandvæsenets alarmcentral, der så via radio tilkalder den vagthavende maskinmester, som derfor skal være fremme på stedet, inden der er gået en halv time.

Blandt de alarmer, der kan komme på tale, er f.eks. ammoniakudstrømning (miljø- og sikkerhedshensyn)

eller forkert temperatur i kølerummene samt, selvfølgelig, udfald af maskineriet.

Efter en kort indkøringsperiode, hvor der var en del justeringer, kører anlægget i dag næsten uden alarmer, men det forudsætter naturligvis, at der hver dag foretages et eftersyn af funktionerne, hvorved en fejl kan nå at blive rettet i tide, så den ikke indtræffer i det tidsrum, hvor anlægget kører uden tilsyn, nemlig mellem kl. 17 og 06. Resultatet er da også, at fejl indenfor dette tidsrum er yderst sjældne.

Damp er et andet produkt af de »tekniske leverancer«. Den fremstilles dog ikke i maskincentralen, men kommer fra H. C. Ørsted værket med et tryk på 10-12 bar (atmosfærers overtryk) og bliver i centralen redu-

*Maskinhallen. I forgrunden ses
varmegenvindingsanlægget.*

ceret til ca. 8 bar, inden den sendes ud til forbrugerne. En stor del af dampen bliver dog brugt i selve maskincentralen til fremstilling af varmt vand og centralvarme. Hertil reduceres damptrykket yderligere, ned til 0,8 bar.

Det er dyrt at opvarme Kødbyen. Det kan oplyses, at der på en enkelt kold vinterdag går op mod 100 tons damp alene til centralvarmen.

Det meste af den damp, der bliver leveret til fabrikker og forretninger, kommer tilbage til maskincentralen i form af fortættet damp – kondensat, som opsamles i store tanke forskellige steder i tunnelsystemet, hvorfra det pumpes tilbage til maskincentralen og derfra videre til H. C. Ørsted værket, hvor det igen indgår i kredsløbet som fødevand til kedlerne.

Men maskincentralen er andet end en produktions- og fordelingscentral.

Al vedligeholdelse af materiel, herunder elevatorer og tekniske anlæg i hele Kødbyen, styres herfra. Også telefoncentralen hører under maskinen. Foruden 5 maskinmestre er i dag 16-17 håndværkere og medhjælpere beskæftiget med drift og vedligeholdelse af anlægget.

Også driften af flæskehallens og slagteriets kølerum, herunder lagerkølerummet (eller cellekølerummet) påhviler maskincentralen. Det moderne køleanlæg, der blev installeret i forbindelse med nyindrettelsen af flæskehallen i 1980, kører fuldautomatisk, og her sørger elektronik for, at der altid er den rette temperatur og luftfugtighed.

Slagtehallens kølerum er derimod næsten uforandrede siden etableringen for 50 år siden men kan stadigvæk klare nedkølingen, selv om driftsforholdene i de mellemliggende år har gennemgået en ændring (bl.a. krav om hurtig nedkøling).

Disse anlæg kræver dog dagligt tilsyn og indstilling og aftøning af køleslangerne for at kunne fungere

korrekt, hvorfor der også på lørdage og søn- og helligdage må mandskab til at efterse dem.

Selv om det, som det vil fremgå af ovenstående, delvis er et gammelt anlæg, der står i Kødbyens maskincentral, er det vel vedligeholdt og er stadigvæk i stand til at klare behovet. På et enkelt område har det dog ikke været muligt at følge med, nemlig m.h.t. dybfrost. Det ville blive meget kostbart at installere den teknik i maskincentralen, der er nødvendig for at klare de lave kuldegrader ($\div 40^{\circ}\text{C}$), der skal til for indfrysning af varerne.

Heldigvis har man fundet en udmærket løsning: at sætte mindre kompressorer op i de virksomheder, der har brug for dybfrost, og tilslutte dem centralkøleanlægget. På denne måde forsyner maskincentralen alligevel dybfrostkunderne, idet centralen »tager sig af« de første ca. $\div 12^{\circ}\text{C}$, hvorefter de lokale kompressorer yder det resterende ned til ca. $\div 40^{\circ}\text{C}$.

Det blev indledningsvis nævnt, at kun de færreste vidste, hvad der var i bygningen i Ingerslevsgade, men endnu færre er klar over, hvor udstrakt det net af forsyningstunneler, der går under Kødbyen, i virkeligheden er. Tunnelerne starter i maskincentralens kælderetage og fører helt ud under bygningerne ved Skelbækgade, Halmtorvet, Høkerboderne og Slagterboderne, foruden ud under selve slagtehallen. Tunnelerne er ikke bare små snævre rum – de har fuld stâthøjde og har de fleste steder en bredde af 3-4 m, så man kan godt blive væk i tunnelerne, hvis man ikke er stedkendt.

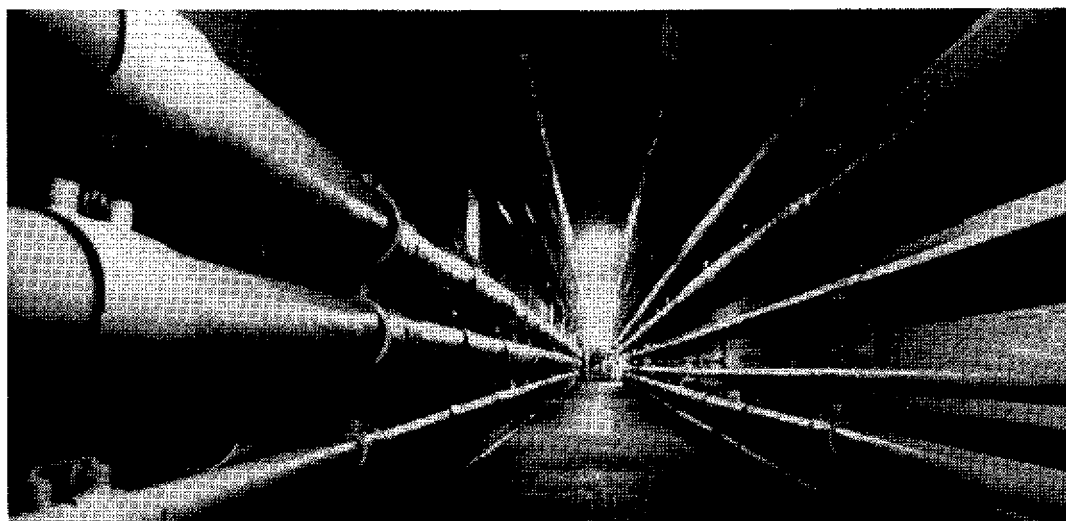
Med drift af et anlæg med store forråd af ammoniak (som nok regnes for at være giftigt, men straks røber sin tilstedeværelse) er der gjort meget for sikkerheden. Med de mange afspærringsventiler på ammoniakledninger i tunnelerne (mindst 3 for hvert kølerum), er der mange muligheder for utætheder ved ventilernes

pakdåse. Der må imidlertid kræves 100% tæthed, for den mindste smule ammoniak i luften vil påvirke detektorer, der med jævne mellemrum er opsat overalt. »Føler« en detektor, at der er ammoniakdampe i luften, går der straks en alarm i gang, og den registreres i maskincentralen. Er denne ubemandet, går alarmen videre til brandvæsenet med tilkald af den vagthavende maskinmester til følge.

I tunnelerne findes hovedparten af de målere, som de enkelte lejeres forbrug afregnes efter. Det er både koldt og varmt vand, damp og/eller kondensat (fortættet damp), idet små anlæg, f.eks. til rumopvarmning med varmeventilatorer, afregnes efter kondensatmængden, som nøjagtig svarer til den leverede dampmængde. Er der derimod tale om fabrikation, hvor der anvendes damp i »fri form«, f.eks. til kogning, måles såvel dampen som den tilbageleverede kondensatmængde.

De, der i 30'erne planlagde og byggede Købbyen, har virkelig været fremsynede, for det meste af den teknik, der dengang blev etableret, fungerer stadigvæk

Billedet giver et indtryk af de underjordiske tunnelanlæg.

- tiden er endnu ikke løbet fra anlæggene (bortset fra kompressorerne, som tidligere nævnt). De rørledninger, der ligger i tunnelerne, er for den altovervejende dels vedkommende fra 1934, idet det kun i begrænset omfang har været nødvendigt at udskifte eller udvide rørledningsnettet.

Den største tekniske ændring fandt sted i 1977, da spændingen til Kødbyen (for kommunens vedkommende) blev lagt om. I 1934 mente man, at det var mest hensigtsmæssigt (af sikkerhedsmæssige grunde), at der blev brugt 127/220 volt vekselstrøm, således som det også var tilfældet i mange bydele (f.eks. Amager). Andre steder var man forlængst gået over til 220/380 volt.

I forbindelse med omlægningen af belysningsvæsenets forsyningsspænding fra 6.000 volt til 10.000 volt (nævnt under udskiftning af kompressorer) omlagdes også spændingen i maskincentralen og dens forsyningsområde. Med den »nye« spænding blev det herefter muligt at gøre udstrakt brug af lysstofrør, hvilket tidligere ikke havde kunnet lade sig gøre, grundet den lave spænding.

En omlægning af selve handelen i Kødbyen, som bl.a. medførte nyindretning af kød- og flæskehallen, der herefter i større omfang benyttes til egentlig fabrikation, medførte nedlæggelse af hallens kølerum i den tidligere form. De 4 meget store luftkølere, som hidtil havde nedkølet luften i kølerummene, blev herved overflødige.

I 1981 begyndte man derfor at nedbryde luftkølerne, og rørslangerne, som man fjernede, havde en samlet længde på 32.600 meter. Arbejdet udføres af langtidsledige (iflg. loven om jobskabelse). Luftkølerummet, ca. 1000 m², kan herefter frigøres til andet formål, og det påregnes fremtidig anvendt af stadsarkivet til arkivalier vedrørende kommunens institutioner.

Ved indgangen til de næste 50 år har man så et anlæg i maskincentralen, der er tidssvarende og i en sådan stand, at der er al mulig grund til at tro, at det vil kunne fungere i mange år fremover uden større ændringer.

Hvad kapaciteten angår, vil man uden problemer kunne klare behovet for kulde, også selv om der skulle blive brug for mere, idet man, som tidligere nævnt, altid har mindst en kompressor i reserve, ligesom der er plads til opstilling af flere.

Selv med de bestræbelser, der har været for at spare på varme og kulde på grund af de stigende energipriser, er der ikke konstateret en nedgang i forbruget, men dog tilsyneladende en vis stagnation. Besparelsen afbalanceres åbenbart i en ændret, forøget aktivitet i virksomhederne, hvilket må betragtes som et glædeligt tegn for fremtiden.

Mogens Jensen.

Lidt statistik

Energimæssigt hører Kødbyen til blandt storforbrugerne. Det årlige dampforbrug lå i 1983 på 21.000 MWh, svarende til en udgift på ca. 4 mill. kr. eksklusive moms og statsafgift (olie/kul). Også elektricitet er en stor post. Her må tilføjes, at forbruget kun angår selve kommunens anlæg – gadelys, kraft til fremstilling af kulde m.m., medens de enkelte virksomheder selv afregner deres forbrug direkte med belysningsvæsenet. Der brugtes i maskincentralen i 1983 2.832.500 kWh, svarende til en udgift på 1.294.800 kr.

Kuldeydelsen til torrevæsenets egne kølerum androg i 1983 657 MWh. I samme tidsrum medgik 5.093 MWh til kuldeleverancer til lejerne.

Renlighed er en god ting (og en strengt nødvendig ting i en fødevarerindustri), så det er meget store mængder vand, der dagligt tappes. Det årlige forbrug af vand var i 1983 213.000 m³ – heraf blev de 55.000 m³ opvarmet i maskincentralen og sendt ud i form af varmt vand.

Det gennemsnitlige vandforbrug kan selvfølgelig let udregnes, men det vil ikke give det rette billede af forbruget, som er koncentreret til nogle få timer om dagen 5 dage om ugen. F.eks. andrager forbruget af varmt vand på visse tidspunkter ca. 35 m³/time, medens døgnforbruget er ca. 200-250 m³.

KILDER

Trap, Danmark I, 1906 (Trap 1906)
Trap, Danmark I, 1929 (Trap 1929)
København. Før og Nu V, 1950 (Før og Nu)
Københavns Diplomatarium, udg. af O. Nielsen, I, 1872, II 1874.
Københavns Borgerrepræsentanters Forhandlinger (Br.F.)
Weilbachs Kunstnerleksikon, I, 1947.

-
1. H.U. Ramsing: Københavns Historie og Topografi i Middelalderen, II, 1940, S. 259.
 2. Ramsing: S. 263.
 3. H. Hjorth-Nielsen: Københavns Slagterlaug 1451-1926; 1926, S.13.
 4. Hjorth-Nielsen, S. 13.
 5. Hjorth-Nielsen, S. 12, 14.
 6. Diplomatariet I, S. 467.
 7. Diplomatariet II, S. 747.
 8. Hjorth-Nielsen, S. 62.
 9. Hjorth-Nielsen, S. 42.
 10. Hjorth-Nielsen, S. 60.
 11. Hjorth-Nielsen, S. 62.
 12. Svend Carstensen og Jørgen Rothenborg: Fra Nytorv til Kødby, 1964, S. 34.
 13. Hjorth-Nielsen, S. 97.
 14. Hjorth-Nielsen, S. 97, 98.
 15. Hjorth-Nielsen, S. 85.
 16. Hjorth-Nielsen, S. 92.
 17. Hjorth-Nielsen, S. 118.
 18. Hjorth-Nielsen, S. 116.
 19. Hjorth-Nielsen, S. 116.
 20. Hjorth-Nielsen, S. 116.
 21. Troels-Lund: Et Liv, Barndom og Ungdom, 1924, S. 82.
 22. Hjorth-Nielsen, S. 129.
 23. Hjorth-Nielsen, S. 129.

24. Villads Christensen: København 1840-1857; 1912, S.27.
Hjorth-Nielsen, S. 124.
25. Steffen Linvald: Nikolaj Plads i 700 år; 1982, S. 69.
26. Bogen om Storm P. Skrevet af hans venner, 1950, S. 15.
27. Hjorth-Nielsen, S. 104 ff.
28. Villads Christensen, S. 263.
Hjorth-Nielsen, S. 93.
29. Villads Christensen, S. 103.
30. Villads Christensen, S.102.
31. J. Plenge: Livet i Kjøbenhavn for en Menneskealder siden, 1873, S. 11.
32. Jakob Davidsen: Gamle Minder fra Frederiksberg og Vesterbro,
1866, S. 20, 21, 22.
33. Steffen Linvald: Valby. Bøndernes, Høsekræmmernes og Slagternes By,
1961, S. 21 ff.
34. C.A.Clemmensen: Omkring Københavns Kvægtorv, 1929, S. 19 ff.
35. John F. Ekvall: På Vesterbro jeg kom til Verden, 1961, S. 18, 19.
36. Clemmensen, S. 28, 29.
37. Clemmensen, S. 37.
38. Clemmensen, S. 39.
39. Før og Nu, V, 1950, S. 217.
40. Ekvall: På Vesterbro, S. 20.
41. Hjorth-Nielsen, S. 160 ff.
42. Clemmensen, S. 80, 81, 84.
43. Weilbach.
44. Trap, I, 1906, S. 408.
45. Clemmensen, S. 88.
46. Hjorth-Nielsen, S. 158.
47. Trap, I, 1906, S. 408.
48. Hjorth-Nielsen, S. 170.
49. Henning Koch: Købbyen, 1935, S. 6.
50. Hjorth-Nielsen, S. 170.
51. Koch, S. 51.
52. Koch, S. 6.
Hjorth-Nielsen, S. 170.
53. Alb. Gnudtzmann og Helmer Lind: Stor-København I, 1907, S. 27.
54. Stor-København, 1907, S. 31.
55. Trap, I, 1929, S. 684.
56. Koch, S. 8.
Clemmensen, S. 95 ff.
57. Stor-København, 1907, S. 20.
58. Clemmensen, S. 89.
Trap, I, 1929, S. 683 og 643.
59. John F. Ekvall: Vesterbro, 1965, S. 112.
60. Svend Carstensen, S. 50.
61. Stor-København, 1907, S. 38.
62. Clemmensen, S. 99.
63. Stor-København, 1907, S. 29.
64. Koch, S. 9.
65. Den Tekniske Forenings Tidsskrift, 1930, Poul Holsøe: Forslag til
Københavns Kommunes nye Kvægtorv, S. 108.
66. Københavns Gasværker 1857 - 4. december - 1932, S. 55.
67. Gasværker, S. 44.

68. Gasværker, S. 56 ff.
69. Gasværker, S. 75.
70. Br.F., 1930/31, S. 370.
71. Br.F., 1930/31, S. 373.
72. Br.F., 1930/31, S. 376, 377.
Teknisk Tidsskrift, S. 114.
73. Teknisk Tidsskrift, S. 118.
74. Teknisk Tidsskrift, S. 121, 122.
75. Br.F., 1930/31, S.392.
76. Teknisk Tidsskrift, S. 124.
77. Teknisk Tidsskrift, S. 127.
78. Teknisk Tidsskrift, S. 119.
79. Teknisk Tidsskrift, S. 131.
80. Br.F., 1930/31, S. 2074.
81. Br.F., 1930/31, S. 2075.
82. Koch, S. 12.
83. Br.F., 1930/31, S. 2089.
84. Br.F., 1930/31, S. 2086.
85. Br.F., 1930/31, S. 2091.
86. Høkerforeningens Avis, 14. april 1934. (Kødby-Udgave); Poul Holsøe: Nogle Enkeltheder om det store Kompleks, S. 125-132.
87. Arkitekten XXXVII, 1935; Poul Holsøe: Kødbyen. Omordning af Københavns Torve- og Slagtehallen. Carl Bruun: Ingeniørarbejder, S. 1-28.
88. Br.F., 1933/34, S. 428-59.
89. Arkitekten, 1935, S. 2.
90. Linvald: Nikolaj Plads, S. 97.
91. Høkerforeningens Avis, 14. april 1934, S. 123.
92. Høkerforeningens Avis, 21. april 1934, S. 149-52.
93. Br.F., 1930/31, S. 2085.
94. Br.F., 1930/31, S. 2090.
95. Arkitekten, 1935, S. 2 ff.
96. Arkitekten, 1935, S. 26.
97. Arkitekten, 1935, S. 8.
98. Høkerforeningens Avis, 14. april 1934, S. 130-131.
99. Høkerforeningens Avis, 14. april 1934, S. 140.
100. Social-Demokraten, tirsdag den 17. april 1934.
101. Br.F., 1939/40, S. 619-20.
102. Br.F., 1940/41, S. 544-45.
103. Br.F., 1943/44, S. 616-18.
Br.F., 1944/45, S. 1075-78.
104. Br.F., 1950/51, S. 587-89.
105. Berlingske Aftenavis den 14. april 1944.
106. Træk af Torvehandelens Historie. Udg. af Haandværkerbanken i København, 1959.
107. Private meddelelser.
108. Br.F., 1952/53, S. 2091-95.
109. Br.F., 1956/57, S. 268-78.
110. Slagter Tidende, nr. 28, 17. april 1959.
111. Oplysninger indsamlet ved 25-års jubilæet.
112. Br.F., 1965/66, S. 2104-07 og S. 2566.
Br.F., 1967/68, S. 3019-20.

- 113. Br.F., 1966/67, S. 1892-94.
- 114. Br.F., 1965/66, S. 1288-89.
- 115. Br.F., 1968/69, S. 1527-32.
- 116. Br.F., 1968/69, S. 3347-60.
- 117. Oplysninger ved Torrevæsenet.
- 118. Br.F., 1973/74, S. 870-76 og S. 1136.
- 119. Br.F., 1974/75, S. 319-20.
- 120. Br.F., 1977/78, S. 567-69.
- 121. Br.F., 1977/78, S. 1252-59.

INDEX

	Side
Forord	5
I Slagtere og prangere	8
II Vesterbrogade omkring midten af 1800-tallet	26
III Trommesalen	34
IV Kvægtorvet. »Den brune Kødbý«	41
V Købýen forberedes	60
VI Opførelse og indretning	73
VII De første 25 ár	83
VIII 25-års jubilæet 1959 og de følgende 15 ár	97
IX 40-års jubilæet 1974 og de følgende 10 ár	104
X Købýens tekniske installationer ved Mogens Jensen	109
Lidt statistik	122
Kilder	123

